

Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa 2.0

**Uwarunkowania
realizacji celów
Programu
NPRCz 2.0
na poziomie
Beneficjentów**

**Raport
końcowy**

**Warszawa
listopad 2024**

UWARUNKOWANIA REALIZACJI CELÓW PROGRAMU NPRCZ 2.0 NA POZIOMIE BENEFICJENTÓW

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

RAPORT KOŃCOWY

Narodowe Centrum Kultury jest instytucją państwową, działającą na rzecz rozwoju kultury w Polsce.

Narodowe Centrum Kultury
ul. Płocka 13, 01-231 Warszawa
nck@nck.pl

<https://nck.pl>

<https://www.nck.pl/badania/>

<https://www.facebook.com/badaniaianalizynck>

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa
Narodowego w ramach realizacji Narodowego Programu Rozwoju
Czytelnictwa 2.0 na lata 2021-2025.

Zadanie realizowane w ramach Planu Ewaluacji i Monitoringu
Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0. na lata 2021-2025.

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Raport jest dostępny na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa 3.0 Polska. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz
Narodowego Centrum Kultury. Zezwala się na dowolne
wykorzystanie treści – pod warunkiem zachowania niniejszej
informacji licencyjnej i wskazania Narodowego Centrum Kultury
jako właściciela praw do tekstu. Treść licencji jest dostępna na stronie
<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/>.

WYKONAWCA BADANIA:
EVALU SP. Z O.O.

SKŁAD I OPRACOWANIE GRAFICZNE:
MARCIN GROHS

REDAKCJA JĘZYKOWA I KOREKTA:
EWA NIEDZIELSKA
INFONDO SP. Z O.O.

Warszawa, listopad 2024

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	5
Streszczenie	6
Summary	14
1 Cele badania oraz metodyka badawcza	21
2 Trendy w czytelnictwie – wnioski dla przyszłych programów wsparcia	25
2.1 Wprowadzenie	25
2.2 Trendy czytelnicze	25
2.3 Wsparcie działalności bibliotek, rola i funkcje bibliotek	37
2.4 Czytelnictwo seniorów	40
2.5 Czytelnictwo dzieci i młodzieży	48
2.6 Czytelnictwo a nowe technologie	58
2.7 Cele wsparcia – nowe wyzwania, konieczność aktualizacji	60
3 Ocena aktualności założeń Programu	63
3.1 Wysokość i zasady finansowania	63
3.2 Zakres i formy wsparcia	69
3.3 Dostępność bibliotek w soboty lub inne dni wolne	87
3.4 Lokalizacja biblioteki	90
3.5 Ukierunkowanie na osoby o szczególnych potrzebach	91
4 Czynniki warunkujące występowanie efektów Programu	94
4.1 Czynniki społeczno-gospodarcze	94
4.2 Czynniki związane z funkcjonowaniem bibliotek	99
5 Ocena wybranych elementów systemu wdrażania Programu	107
5.1 Ocena działań informacyjno-promocyjnych	107
5.2 Ocena systemu wdrażania	115
5.3 Ocena współpracy między beneficjentami a instytucjami tworzącymi system wdrażania Programu	126
6 Wnioski i rekomendacje	130

7	Załączniki	137
7.1	Wykaz analizowanych źródeł	137
7.2	Opis wykorzystanych narzędzi z obszaru sztucznej inteligencji	140
7.3	Narzędzia badawcze	141
7.4	Prezentacja	141
	Spis tabel i wykresów	142

WYKAZ SKRÓTÓW

BN	Biblioteka Narodowa
IK	Instytut Książki
IFLA	The International Federation of Library Associations and Institutions (Międzynarodowa Federacja Stowarzyszeń i Instytucji Bibliotekarskich)
K.I.	Kierunek interwencji
MEN	Ministerstwo Edukacji Narodowej
MKiDN	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego
NPRCz 2.0	Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa 2.0
NCK	Narodowe Centrum Kultury
OECD	Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju
PIAAC	Międzynarodowe Badanie Umiejętności Dorosłych
PISA	Programme for International Student Assessment (Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów)
SOP	System Obsługi Programów
UX/UI	User Experience/User Interface
WTZ	Warsztaty Terapii Zajęciowej
VR	Virtual Reality (Wirtualna Rzeczywistość)

STRESZCZENIE

Trendy w czytelnictwie – wnioski dla przyszłych programów wsparcia

Punktem wyjścia analizy trendów w czytelnictwie w okresie wdrażania NPRCz 2.0 jest stan czytelnictwa w Polsce w dłuższym okresie. Od załamania wcześniejszego, lekko wzrostowego trendu czytelnictwa (w latach 2004-2008), mierzonego wskaźnikiem deklaracji przeczytania co najmniej jednej książki w roku, mamy do czynienia ze stabilizacją aktywności czytelniczej na względnie niskim poziomie. W roku 2008 poziom tego wskaźnika wyniósł 38% (wobec 58% jeszcze w roku 2004) i od tegoż roku oscyluje wokół tej wartości. Wzrost wskaźnika do poziomu 43% w roku 2023 jest optymistycznym sygnałem, ale należy go na razie traktować z ostrożnością jako możliwe odreagowanie pandemicznej zapaści czytelnictwa, skorelowanej ze zmniejszoną dostępnością bibliotek. Niezależnie od rokowań, od kilkunastu co najmniej lat mamy do czynienia z sytuacją, gdzie liczebność osób nieczytających przeważa nad liczebnością czytających. Zgodnie z badaniami tej pierwszej grupy, przeprowadzonymi przez BN, znaczący wpływ na poziom czytelnictwa mają takie czynniki, jak wykształcenie, wiek, miejsce zamieszkania i status ekonomiczny, a także powiązany z nimi kapitał kulturowy. Zarazem jednak znaczna część populacji nieczytających skutecznie funkcjonuje tak na rynku pracy, jak i w innych wymiarach życia społecznego. Nieczytanie zatem nie upośledza radykalnie, ale petryfikuje przekaz kapitału kulturowego, co w dłuższym okresie może skutkować poważnymi zakłóceniami komunikacji społecznej i utrwalaniem społecznych nierówności. W tym kontekście znaczenia nabiera wyzwanie skuteczniejszego docierania do nieczytających z działaniami promującymi czytelnictwo.

Wielkim sukcesem NPRCz, a następnie NPRCz 2.0 jest wyraźna poprawa jakości pracy bibliotek – w obszarach infrastruktury, jakości i liczebności księgozbiorów, w tym książek cyfrowych, a także oferty wydarzeń kulturalnych oraz współpracy z lokalnymi społecznościami. Program w znacznym stopniu przyczynia się do budowania bibliotek jako tzw. „trzeciego miejsca”. W wyniku realizacji Programu wiele placówek bibliotecznych funkcjonuje jako aktywne centra integracji społecznej i kulturalnej. Program wywiera pozytywny wpływ na poziom kapitału społecznego w miejscach, gdzie jest realizowany. Osiągnięto także poprawę kompetencji kadr placówek bibliotecznych zarówno w zakresie kompetencji organizacyjnych i zarządczych, jak i – przede wszystkim – kompetencji społecznych, gdyż logika interwencji NPRCz i NPRCz 2.0 koncentrowała się na rozwoju tych ostatnich. Nie negując wagi pozytywnych zmian w różnych aspektach, świadczących o trafności dotychczasowej logiki interwencji, nie można nie dostrzegać, że wciąż istnieje problem braku zainteresowania czytaniem wśród dużej części społeczeństwa.

Biblioteka nie jest ani jedynym miejscem, gdzie może być realizowana interwencja, ani nie jest też jedynym narzędziem interwencji. W przyszłości należy dążyć do stopniowej, ewolucyjnej zmiany logiki interwencji, wykraczającej zapewne poza horyzont najbliższej, a może i kolejnej edycji Programu. Zmiana ta powinna być dokonywana w dwóch aspektach.

Pierwszym z nich jest koncentracja na zachęcaniu odbiorcy do czytania i dostarczaniu mu służących tej aktywności tekstów. Było to podejście przyjęte zarówno w NPRCz, jak i w NPRCz 2.0. Ma ono ograniczoną skuteczność wobec nieczytających. Jeśli chodzi o tę grupę, konieczna jest koncentracja na zmianie postawy wobec czytania. W przypadku osób dorosłych, o utrwalonych nawykach w zakresie komunikacji oraz ugruntowanych upodobaniach co do form spędzania wolnego czasu, zmiana ta będzie trudna. Książka – a raczej czytanie – musi stać się alternatywą dla nowych mediów. Powinno ono stać się równie jak te media oczywiste i potrzebne. W tym kontekście koncepcja biblioteki jako „trzeciego miejsca” powinna być dalej rozwijana i rozpowszechniana, ale wskazane jest, aby towarzyszyło temu wyjście z promocją czytelnictwa poza bibliotekę. Należy przy tym mieć świadomość, że zmiana postaw osób dorosłych obarczona jest dużym ryzykiem niepowodzenia, dlatego szczególnie istotne jest towarzyszenie z książką (a raczej z czytaniem jako kompetencją) rozwojowi dziecka od pierwszych miesięcy życia. Oznacza to wyjście poza tradycyjną wizję ról edukacyjnych w zakresie czytelnictwa i zaangażowanie np. lekarzy pediatrów, jako zachęcających rodziców do czytania dziecku dla jego szybszego rozwoju. Obok wsparcia bibliotek konieczne jest wspieranie tworzenia domowych księgozbiorów. Należy też rozważyć dotarcie z książką – poprzez system opieki społecznej – do rodzin o najniższym kapitale kulturowym.

Drugim aspektem jest silosowość interwencji, będącej interwencją w kulturze i w edukacji. Ważnym krokiem w tym kierunku było włączenie do NPRCz Ministerstwa Edukacji Narodowej jako operatora. Czytanie jest jednak czynnikiem rozwoju w wielu obszarach: zdrowia, polityki społecznej, rozwoju gospodarczego, rozwoju regionalnego i lokalnego. Ich włączenie w przyszłe działania na rzecz czytelnictwa stwarza potencjał do całościowej zmiany społecznej. Wymaga to zaangażowania różnych podmiotów, działających w dziedzinach, których wpływ na kształtowanie kompetencji czytania jest niedoceniany (lekarze, przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe, sportowcy i trenerzy itp.; również instytucje odpowiedzialne za różne aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym ministerstwa).

Seniorzy

Seniorzy są niejednorodną grupą użytkowników, zróżnicowaną pod względem wieku, zdrowia, zainteresowań, a także poziomu umiejętności cyfrowych. Ze źródeł wykorzystanych na potrzeby badania ewaluacyjnego wynika, że preferują oni literaturę historyczną, obyczajową, biografie, literaturę piękną, a także poradniki zdrowotne. Korzystają z bibliotek, nie tylko wypożyczając książki, ale także spędzając tam czas, uczestnicząc w wydarzeniach kulturalnych i spotkaniach dyskusyjnych, co pomaga im w walce z samotnością i izolacją. Umiejętności korzystania z nowych technologii są wśród seniorów zróżnicowane. Choć część z nich korzysta z e-booków i audiobooków, większość nadal preferuje tradycyjne książki. Wielu seniorów napotyka bariery technologiczne i psychologiczne, dlatego ważne jest organizowanie dla nich warsztatów cyfrowych oraz udostępnianie audiobooków. Biblioteki odgrywają dla seniorów kluczową rolę jako przestrzeń kulturalna, oferując szeroką gamę usług – od wypożyczania książek, przez spotkania autorskie, po warsztaty edukacyjne.

Ocena aktualności założeń Programu

W przypadku **Priorytetu 1**, biblioteki publiczne bardzo wysoko oceniają trafność wsparcia, choć jednocześnie wyrażają krytyczne opinie wobec wysokości wymaganego wkładu własnego, wskazując, że wcześniejsze zasady finansowania (NPRCz na lata 2016-2020) były korzystniejsze. Należy jednak podkreślić, że ustalenie finansowania projektów na określonych w NPRCz 2.0 poziomach okazało się skuteczne, tzn. biblioteki aplikują o wsparcie (co roku odnotowuje się przekroczenie wysokości wymaganego wkładu własnego na poziomie ogółu wnioskujących), a jednocześnie uzyskiwana jest wysoka efektywność angażowanych środków publicznych i przestrzegana zasada pomocniczości państwa. Oferta bibliotek musi odpowiadać potrzebom współczesnych czytelników, dlatego aktualne pozostaje założenie, że w ramach Priorytetu 1 i 3 beneficjenci mogą ubiegać się o dofinansowanie na zakup nowości wydawniczych, zarówno w formie tradycyjnych książek, jak i e-booków, audiobooków oraz synchrobooków. Jednocześnie rekomenduje się doszczegółowienie definicji nowości wydawniczych, aby wyeliminować różnice w jej interpretacji, gdyż część bibliotek jest przekonana, że są to wydania nie starsze niż 1-2 lata, a nie wszystkie dostępne w sprzedaży poza rynkiem antykwarycznym.

Obowiązek nałożony na beneficjentów K.I. 1.1, dotyczący otwarcia bibliotek dla czytelników w co najmniej połowę sobót w roku przez przynajmniej 4 godziny, jest przez beneficjentów oceniany w różny sposób. W miastach soboty są popularne wśród czytelników, co przekłada się na wzrost frekwencji, natomiast w mniejszych miejscowościach, zwłaszcza wiejskich, otwieranie bibliotek w dni wolne bywa mniej efektywne z powodu ograniczonego budżetu, braku personelu i niskiego zainteresowania mieszkańców. Z drugiej strony badanie stanu czytelnictwa zrealizowane przez Bibliotekę Narodową w 2023 r. wykazało, że dostępność bibliotek w soboty ma wpływ na wzrost frekwencji oraz dotarcie do grup, które wcześniej ich nie odwiedzały, przede wszystkim mężczyzn aktywnych zawodowo. Dlatego rekomenduje się utrzymanie tego warunku jako kryterium dostępu w K.I. 1.1 oraz kryterium premiującego w Priorytecie 2. Jednocześnie należy ocenić pozytywnie planowane w nowelizacji Programu dodanie możliwości otwierania placówek niekoniecznie w sobotę, ale też w niedzielę, co wychodzi naprzeciw różnym modelom funkcjonowania społeczności w zależności od lokalizacji.

W **Priorytecie 2** warunki finansowe są oceniane pozytywnie, ale rosnące koszty i nieprzewidziane wydatki zmusiły większość beneficjentów do zwiększania wkładu własnego. Rekomenduje się zwiększenie maksymalnej możliwej kwoty dofinansowania w kolejnej edycji Programu.

Premiowanie w Priorytecie 2 projektów wspierających biblioteki jako jedyne instytucje kultury w gminie jest w pełni uzasadnione ze względu na efekty, jakie przynoszą te inwestycje. Dzięki modernizacji infrastruktury biblioteki stają się wielofunkcyjnymi przestrzeniami, które poza udostępnianiem książek organizują lub planują organizować różnorodne działania kulturalne i edukacyjne. Tradycyjne stanowiska komputerowe w bibliotekach tracą na popularności, natomiast zauważa się większe zainteresowanie przestrzeniami

multimedialnymi, wyposażonymi w zaawansowany sprzęt gamingowy oraz technologie takie jak VR, które przyciągają młodszych użytkowników. W związku z tym warto zmienić kryterium oceny projektu premiujące uruchomienie pracowni lub czytelni komputerowej w kierunku punktowania tworzenia przestrzeni multimedialnych, obejmujących nie tylko tradycyjne stanowiska komputerowe, ale też technologie wirtualnej rzeczywistości, urządzenia multimedialne oraz interaktywne narzędzia.

Ze względu na sygnalizowane duże potrzeby inwestycyjne bibliotek (w szczególności ich filii) zlokalizowanych w dzielnicach większych miast borykających się z problemami wykluczenia społecznego mieszkańców, wymagających rewitalizacji społecznej, rekomenduje się rozszerzenie dostępu do wsparcia w Prioryecie 2 o miasta powyżej 100 tys. mieszkańców.

Beneficjenci **Priorytetu 3** doceniają wysokość dofinansowania (co najmniej 20% kosztów realizacji projektu), choć zauważają, że nominalnie kwoty te są niewielkie. Wymagania konkursowe stawiane szkołom i przedszkolom w ramach Priorytetu 3, dotyczące promowania czytelnictwa i organizacji wydarzeń edukacyjnych, należy ocenić jako trafne. Program stał się impulsem do podejmowania nowych inicjatyw, nawet jeśli placówki realizowały takie działania wcześniej. Biorąc pod uwagę niedoinwestowanie szkolnych bibliotek, należy pozytywnie ocenić także możliwość zakupu wyposażenia. W kolejnej edycji Programu warto położyć na to jeszcze większy nacisk, wskazując, że celem takich zakupów powinna być nie tylko poprawa funkcjonalności miejsca, ale też stworzenie przyjaznej i przytulnej przestrzeni dla uczniów.

Zgodnie z warunkami wsparcia, szkoły uczestniczące w Programie mają obowiązek uwzględnienia w planowanych zakupach książek potrzeb uczniów z niepełnosprawnościami. Rekomenduje się, aby w zakupach uwzględniać potrzeby nie tylko tych uczniów, ale generalnie uczniów ze szczególnymi potrzebami, których, jak wskazują nauczyciele, jest coraz więcej.

W **Prioryecie 4** biblioteki pozytywnie oceniają wysokość dofinansowania, jednak rosnące koszty utrudniały realizację projektów. Dla mniejszych bibliotek za mały potencjał ludzki i organizacyjny stanowił barierę w dostępie do wsparcia. Rekomenduje się zwiększenie maksymalnej kwoty możliwego dofinansowania w projekcie w K.I. 4.1 BLISKO i jednocześnie obniżenie kwoty minimalnej.

Zakres wsparcia w K.I. 4.1 pozostaje aktualny. Zapisy regulaminu skutecznie wspierają kompleksowość realizowanych projektów, precyzując zarówno rodzaj, jak i liczbę zadań, które powinny być wykonane w pierwszym i drugim roku trwania projektu. Działania obejmowały rozpoznanie potrzeb i potencjału kulturowego lokalnej społeczności oraz rozwój kompetencji pracowników bibliotek poprzez szkolenia, warsztaty i działania informacyjno-promocyjne. Ważnym elementem było budowanie i wzmacnianie lokalnych partnerstw na rzecz czytelnictwa. Realizowano również projekty edukacyjno-animacyjne wspierające rozwój biblioteki jako „trzeciego miejsca” w społeczności lokalnej. Szczególnie wysoko oceniono inicjatywy oddolne, które miały istotny wpływ na lokalne społeczności, angażując mieszkańców w kreatywne działania i budując trwałe więzi z biblioteką. Podnoszenie kompetencji pracowników bibliotek, również będące elementem projektów, znacząco wpłynęło na jakość

świadczonych usług oraz na postrzeganie biblioteki w społeczności lokalnej. Wysoko oceniono także możliwość realizacji działań na rzecz wymiany doświadczeń z innymi beneficjentami, np. wizyty studyjne czy spotkania regionalne.

Wymóg stawiany organizatorom w K.I. 4.1, zobowiązujący ich do niezmnieszenia dotacji podmiotowej dla beneficjenta przez okres 3 lat po zakończeniu zadania, okazał się skuteczny i zabezpiecza budżety bibliotek. Jednocześnie warunek ten nie stanowi bariery w dostępie do wsparcia, dlatego warto rozważyć wydłużenie okresu niezmnieszenia dotacji z 3 do 5 lat.

Priorytetyzowanie wsparcia dla mniejszych miejscowości w ramach K.I. 4.1 BLISKO jest uzasadnione ze względu na ograniczone zasoby finansowe i infrastrukturalne bibliotek usytuowanych w takich lokalizacjach. Wsparcie pozwala im pełnić rolę centrów życia kulturalnego i społecznego, integrując lokalne społeczności oraz umożliwiając organizację różnych wydarzeń. Jednocześnie rekomenduje się zniesienie progu wielkości miejscowości i dopuszczenie do grona potencjalnych wnioskodawców miast powyżej 100 tys. mieszkańców ze względu na duże potrzeby bibliotek w dzielnicach borykających się z problemami marginalizacji społecznej oraz z kumulacją trudności ekonomicznych, społecznych i infrastrukturalnych.

Czynniki społeczno-gospodarcze wpływające na efekty Programu

Analizą objęto wpływ na skuteczność Programu takich czynników społeczno-gospodarczych jak pandemia COVID-19, wzrost cen oraz wojna w Ukrainie. **Pandemia** wpłynęła bezpośrednio na realizację projektów przede wszystkim w Prioryecie 2 – beneficjenci odnotowali trudności w realizacji projektów z powodu przerw w łańcuchach dostaw, niedoboru pracowników na budowach, a także wzrostu cen. Widoczny jest też długofalowy wpływ pandemii na efekty Programu. COVID-19 przyspieszył digitalizację usług bibliotecznych oraz zmienił sposób, w jaki użytkownicy korzystają z zasobów, z naciskiem na treści cyfrowe i zdalne formy korzystania z bibliotek.

Inflacja i wzrost cen dotknęły w największym stopniu projekty z Priorytetu 2, gdyż znacząco zwiększyły koszty realizacji inwestycji. W wielu przypadkach budżety zostały przekroczone o 30% lub więcej. Inflacja była odczuwana także w projektach realizowanych w ramach pozostałych Priorytetów. Biblioteki i placówki w Prioryecie 1 oraz 3 musiały włożyć znacznie więcej wysiłku w wyszukiwanie atrakcyjnych cenowo ofert na rynku wydawniczym, a także decydowały się na zakup tańszych pozycji. W Prioryecie 4 wzrost cen wpłynął ograniczająco na realizację działań miękkich.

Wojna w Ukrainie miała dwojaki wpływ na projekty NPRCz 2.0 – jako czynnik oddziałujący na przebieg projektów w Prioryecie 2 (wzrost cen, trudności z dostępnością robotników) oraz czynnik potencjalnie wywołujący potrzebę zmian w ofercie bibliotek ze względu na pojawienie się nowej grupy odbiorców wobec napływu uchodźców. Konflikt zbrojny wpłynął także na aktywność czytelniczą, znacząco oddziałując na nastroje społeczne i poczucie bezpieczeństwa – kluczowy czynnik sprzyjający zaangażowaniu w lekturę. Biblioteki publiczne nie odnotowały

dużego zainteresowania swoją ofertą ze strony Ukraińców. Nie korzystali oni z oferty książkowej bibliotek, a na początku wojny raczej szukali pomocy praktycznej, takiej jak wydruki czy dostęp do informacji. Biblioteki angażowały się w tę pomoc.

Czynniki związane z funkcjonowaniem bibliotek wpływające na efekty Programu

Wśród czynników związanych z rolą i funkcjonowaniem bibliotek, które **wzmacniają efekty Programu**, można wskazać:

- **Aktywność pro-czytelniczą bibliotek** (biblioteki publiczne, szkoły i przedszkola podejmują różnorodne działania, aby promować czytelnictwo wśród różnych grup wiekowych, a także angażują inne instytucje i samorządy),
- **Działania na rzecz zwiększania dostępności** do zasobów bibliotecznych (usługa mobilnej biblioteki, książkomaty, dostarczanie książek osobom, które nie mają możliwości fizycznego dotarcia do bibliotek, zdalne zamawianie książek),
- **Zlokalizowanie biblioteki blisko mieszkańców** (pozytywne przykłady to umiejscowienie biblioteki na dworcu kolejowym, w budynku z innymi instytucjami kultury, przeniesienie bliżej centrum miasta, przeniesienie np. ze szkoły do ogólnodostępnego budynku),
- **Aktywność pro-czytelniczą urzędników** (działania na rzecz zwiększenia zaangażowania organizatorów bibliotek, udział urzędników w akcjach pro-czytelniczych, np. wymianie książek, recenzowaniu książek w gazecie urzędowej, organizowaniu akcji pro-czytelniczych),
- **Skuteczne dotarcie z ofertą do mieszkańców**, w szczególności tych należących do grup najrzadziej korzystających z biblioteki (pozytywne przykłady to aplikacja na telefon umożliwiająca mieszkańcom dostęp do informacji o wydarzeniach kulturalnych organizowanych zarówno przez instytucje miejskie, jak i organizacje pozarządowe).

Czynniki ograniczające działalność bibliotek są trudności finansowe, trudności lokalowe (ograniczające np. organizację większych wydarzeń), ograniczone zasoby ludzkie (co stanowi barierę np. dla podejmowania aktywnych, stałych działań pro-czytelniczych, czy otwierania placówek w soboty). W niektórych przypadkach ograniczenie stanowią niewystarczające wsparcie ze strony lokalnych urzędników oraz rywalizacja z prężnie działającym centrum kultury – na poziomie finansowym, a także w zakresie oferty czy grup odbiorców. Kluczowe jest podnoszenie świadomości organizatorów – władz samorządowych, w tym radnych – co do znaczenia biblioteki jako „trzeciego miejsca”. Konieczne jest zatem pełniejsze uwzględnienie ich w Programie jako interesariuszy, do których powinny być kierowane działania informacyjne i promocyjne, pokazujące korzyści z udziału bibliotek w Programie oraz ogólne korzyści społeczne, jakie przynosi działalność bibliotek.

Ocena wybranych elementów systemu wdrażania Programu

Działania informacyjno-komunikacyjne oceniono w różny sposób w zależności od priorytetu. W Priorytecie 1 (K.I. 1.1) informacje o naborach były szeroko dostępne, lecz

brakowało jasności co do terminów ich rozstrzygnięcia, co komplikowało planowanie po stronie beneficjentów. W Priorytecie 2 szczególnie doceniano wszelkie szkolenia on-line, realizowane przez Operatora bezpłatnie za pośrednictwem platformy Teams. Beneficjenci wskazywali natomiast na nieprzyjazną architekturę informacji na stronie internetowej Operatora. W Priorytecie 3 dostęp do informacji o naborach był pozytywnie oceniany. W K.I. 4.1 dla części wnioskodawców regulamin nie był wystarczającym źródłem praktycznych informacji i mimo licznych dodatkowych materiałów (FAQ, opisy dobrych praktyk) oraz organizowanych dla nich szkoleń, brakowało im dokładniejszych wytycznych w zakresie wymogów wobec działań i kolejnych kroków do wykonania w projekcie. Dla niektórych beneficjentów niejasny był cel procedury aktualizacji wniosków, co wywoływało wrażenie nadmiernej ingerencji Operatora w założenia projektu.

W porównaniu z wymogami formalnymi cechującymi projekty z innych źródeł finansowania, **proces składania wniosków** w każdym z Priorytetów NPRCz 2.0 oceniony został jako względnie prosty i rzeczowy, pozbawiony nadmiernej biurokratyzacji (jedynie w Priorytecie 2 rozmówcy zgłaszają, że oczekiwaliby pełnej cyfryzacji procesu aplikowania).

Podobnie sytuacja wygląda w obszarze **sprawozdawczości** – warunki stawiane przez NPRCz 2.0, nawet jeśli jakieś ich aspekty poddano krytyce, to w ogólnym rozrachunku uznano za proste i użyteczne. Najwięcej trudności natury formalnej przysporzyła beneficjentom sprawozdawczość w ramach Priorytetu 3 i 4. Dla beneficjentów oraz innych instytucji zaangażowanych w realizację Priorytetu 3 system sprawozdawczości oparty na tabelach monitoringowych stał się istotnym obciążeniem administracyjnym. Ponadto dla części bibliotekarzy barierę stanowiła konieczność pracy w programie Excel, z którego na co dzień nie korzystają. W przypadku Priorytetu 4 wyzwaniem dla beneficjentów było systematyczne gromadzenie danych i dokumentacji niezbędnych do właściwego rozliczenia projektu.

Największym problemem w kontekście zasobów bibliotek, niezależnie od reprezentowanego Priorytetu, są **braki kadrowe**. Beneficjenci skarżą się na niedobór pracowników, co m.in. uniemożliwia im udział we wsparciu. Jest to szczególnie widoczne w przypadku K.I. 4.1, gdzie mimo wsparcia Operatora (NCK) w formie szkoleń, webinarów, e-learningu oraz pomocy tutora, wygospodarowanie odpowiedniego czasu na realizację działań pozostaje zbyt dużym wyzwaniem. Braki kadrowe uwiadamiają się również w przypadku wymogu otwarcia w części sobót filii bibliotecznych na obszarach wiejskich.

Badani beneficjenci wyrażają się pozytywnie o **współpracy z instytucjami tworzącymi system wdrażania Programu**, traktując je jako główne źródło wsparcia w procesie realizacji projektu. Szczególnie wysoko oceniono współpracę z przedstawicielami Instytutu Książki (Priorytet 2), przede wszystkim z uwagi na ponadprzeciętne zaangażowanie pracowników Instytutu i niezwykle szeroki zakres wsparcia. Narodowe Centrum Kultury (Operator w K.I. 4.1) również wyróżniało się kompleksowym wsparciem, chociaż sporadycznie krytykowano długi czas odpowiedzi i trudności w negocjacjach dotyczących zmian projektowych.

Biblioteki posiadają wystarczające zasoby i kompetencje, aby skutecznie wdrożyć zdalne systemy sprawozdawczości, pod warunkiem zapewnienia im odpowiedniego wsparcia szkoleniowego (szczególnie w kontekście bibliotek szkolnych i pedagogicznych, które rzadziej korzystają z zaawansowanych narzędzi technologicznych) oraz standaryzacji danych i procesów sprawozdawczych.

SUMMARY

Trends in readership – lessons for future support programs

The starting point for analysing trends in readership during the period of implementation of National Reading Development Program 2.0 for the years 2021-2025 (Program or NRDP 2.0) NRDP 2.0 is the state of readership in Poland over a longer period. Since the breakdown in 2004-2008 of the previous, slightly upward trend in readership – measured by the rate of declarations of having read at least one book a year – we have seen a stabilization of reading activity at a relatively low level. In 2008, the level of this indicator was 38% (compared to 58% back in 2004) and has been oscillating around this value since that year. An increase in the rate to 43% in 2023 is an optimistic sign but should be treated with caution for the time being as a possible unwinding of the pandemic reading collapse, correlated with reduced library availability. Regardless of the prognosis, for at least a dozen years we have been facing a situation where the size of the non-reading group outnumbers that of the reading group. According to the National Library's research of the former group, factors such as education, age, place of residence and economic status, as well as the associated cultural capital, have a significant impact on reading levels. At the same time, however, a significant portion of the non-reading population functions effectively both in the labor market and in other dimensions of social life. Thus, non-reading does not radically impair, but petrifies the transmission of cultural capital, which in the long term can result in serious disruptions of social communication and the perpetuation of social inequalities. In this context, the challenge of reaching out more to non-readers with reading promotion activities becomes important.

The great success of NRDP and then NRDP 2.0 has been a marked improvement in the quality of libraries' work – in the areas of infrastructure, the quality and quantity of book collections, digital books, as well as the offer of cultural events and cooperation with local communities. The Program makes a significant contribution to building libraries as a "third place." As a result of the Program, many libraries facilities function as active centers of social and cultural integration. The Program has had a positive impact on the level of social capital in the places where it is implemented. Improvements have also been achieved in the competence of the staff of library facilities both in terms of organizational and management competence and – above all – social competence, since the logic of the NRDP and NRDP 2.0 interventions focused on their development. Without denying the importance of positive changes in various aspects, proving the accuracy of the intervention logic so far – one cannot overlook the fact that the threat of lack of interest in reading among a large part of the population still persists.

The library is neither the only place where an intervention can be implemented, nor is it the only intervention tool. In the future, a gradual, evolutionary change in the logic of intervention should be pursued, probably extending beyond the horizon of the next, and perhaps the next, edition of the Program. The change should be made in two aspects.

The first is to focus on encouraging readers to read and providing them with texts that serve this activity. This was the approach taken in both NRDP and NRDP 2.0). It has limited effectiveness with non-readers. For this group, it is necessary to focus on changing attitudes toward reading. In the case of adults with established communication habits, with established preferences for leisure activities – this change will be difficult. Books – or rather, reading – must become an alternative to new media, and reading should become as obvious and necessary for them as these media. In this context, the concept of the library as a “third place” should be further developed and spread, but this should be accompanied by going beyond the library with the promotion of reading. At the same time, one should be aware that changing adult attitudes is fraught with a high risk of failure. Therefore, it is particularly important to accompany with books (or rather, with reading as a competence) the development of the child from the first months of life. This means going beyond the traditional vision of educational roles in reading and involving, for example, pediatricians as encouraging parents to read to their child for faster development. In addition to supporting libraries, it is necessary to support the creation of home book collections; and consideration should be given to reaching families with the lowest cultural capital with books – through the social welfare system.

The second aspect is the siloed nature of the intervention, which is an intervention in culture and in education; an important step in this direction was the inclusion of the Ministry of Education as an operator in the NRDP; however, reading is a development factor in many areas: health, social policy, economic development, regional and local development. Their inclusion in future reading activities creates the potential for comprehensive social change. This requires the involvement of a variety of actors, working in areas whose influence on the formation of reading competence is underestimated (doctors, entrepreneurs, NGOs, athletes and coaches, etc. – also institutions responsible for various aspects of socio-economic development, including ministries).

Seniors

Seniors are a diverse group of users, varying in age, health, interests, and level of digital skills. Seniors prefer historical literature, morals, biographies, fiction, and health guides. They use libraries, not only borrowing books, but also spending time there, attending cultural events and discussion meetings, which helps them fight loneliness and isolation. The ability to use new technologies among seniors varies. Although some use e-books and audiobooks, most still prefer traditional books. Many seniors face technological and psychological barriers, so it is important to organize digital workshops and make audio books available. Libraries play a key role for seniors as cultural spaces, offering a wide range of services – from book lending to author meetings to educational workshops.

Evaluation of the timeliness of the assumptions of the Program

In the case of **Priority 1**, public libraries rate the relevance of the support very highly, although at the same time they are critical of the amount of the required own contribution, indicating

that the previous funding rules (NRDP 2016-2020) were more favourable. However, it should be emphasized that the setting of funding levels for projects at the levels specified in the NRDP 2.0 has proven to be effective, i.e. libraries apply for support (each year there is a record of exceeding the amount of the required own contribution at the level of all applicants), while high efficiency of the public funds involved is achieved and the principle of state subsidiarity is respected. The offer of libraries must meet the needs of modern readers, so the assumption that under Priority 1 and 3 beneficiaries can apply for funding for the purchase of publishing novelties, both in the form of traditional books, as well as e-books, audiobooks and synchrobooks, remains valid. At the same time, it is recommended that the definition of new publications be made more precise in order to eliminate differences in interpretation, as there is a group of libraries convinced that it refers to editions no more than 1-2 years old, and not to all those available for sale outside the antiquarian market.

The obligation imposed on Directions of Intervention 1.1 beneficiaries to open libraries to readers for at least half of the Saturdays in a year for at least 4 hours is perceived differently by libraries. In cities, Saturdays are popular with readers, which translates into increased attendance. In smaller towns, especially rural ones, opening libraries on holidays is sometimes less effective due to limited budgets, lack of staff and low interest among residents. On the other hand, the National Library's research has shown that the availability of libraries on Saturdays has an impact on increasing attendance and reaching groups that previously did not visit libraries, including primarily economically active men. Therefore, it is recommended that this condition be retained as an access criterion in Directions of Intervention 1.1 and as a bonus criterion in Priority 2. At the same time, the planned addition in the Programme amendment of the possibility to open establishments not necessarily on Saturday, but also on Sunday, which caters for the different models of community operation depending on the location, is to be welcomed.

In **Priority 2**, the financial conditions are evaluated positively, but rising costs and unforeseen expenses have forced most beneficiaries to increase their own contributions. It is recommended to increase the maximum possible amount of funding in the next edition of the Program.

The preference for projects supporting libraries as the only cultural institutions in the municipality in Priority 2 is fully justified because of the effects these investments bring. Thanks to infrastructure upgrades, libraries are becoming multifunctional spaces that organize or plan to organize a variety of cultural and educational activities in addition to providing access to books. Traditional computer workstations in libraries are losing popularity, while libraries are seeing more interest in multimedia spaces, equipped with advanced gaming equipment and technologies such as VR, which are attracting younger users. In this light, it is worth the project evaluation criterion scoring the launch of a computer lab or reading room toward scoring the creation of multimedia spaces that include not only traditional computer stations, but also virtual reality technologies, multimedia devices and interactive tools.

Due to the large investment needs of libraries (in particular, branches) in larger cities located in neighbourhoods with problems of social exclusion of residents, requiring social revitalization, it is recommended to expand access to support under Priority 2 to cities with more than 100,000 residents.

Priority 3 beneficiaries appreciate the amount of funding (at least 20% of project implementation costs), although they note that nominally the amounts are small. The competition requirements for schools and kindergartens under Priority 3, concerning the promotion of reading and the organization of educational events, should be assessed as accurate. The program has become an impetus for new initiatives, even if establishments have implemented such activities before. Given the underinvestment in school libraries, the opportunity to purchase equipment should also be evaluated positively. In the next edition of the Program, it is worth putting even more emphasis on this, pointing out that the purpose of such purchases should not only be to improve the functionality of the place, but also to be a friendly and cozy space for students.

According to the terms of support, schools participating in the Program are required to take into account the needs of students with disabilities in their planned book purchases. It is recommended that purchases take into account the needs not only of such students, but in general of students with special needs, of which, as teachers point out, there are an increasing number.

In **Priority 4**, libraries are positive about the amount of funding, but rising costs made it difficult to implement projects. For smaller libraries, too little human and organizational capacity was a barrier to accessing support. It is recommended to increase the maximum amount of possible funding in the project in Directions of Intervention 4.1 BLISKO and at the same time lower the minimum amount.

The scope of support in Directions of Intervention 4.1 remains valid. The provisions of the regulations effectively support the comprehensiveness of the projects implemented, specifying both the type and number of tasks that should be carried out in the first and second years of the project. Activities included the identification of the needs and cultural potential of the local community and the development of the competencies of library staff through training, workshops and information and promotional activities. An important element was the building and strengthening of local partnerships for reading. Educational and animation projects were also implemented to support the development of the library as a “third place” in the local community. Grassroots initiatives that had a significant impact on local communities, engaging residents in creative activities and building lasting ties with the library, were particularly appreciated. Improving the competence of library staff, which was also part of the projects, significantly affected the quality of services provided and the perception of the library in the local community. The possibility of implementing activities to exchange experiences with other beneficiaries, e.g. study visits, regional meetings, was also highly appreciated.

The requirement in Directions of Intervention 4.1 for organizers to obligate them not to reduce the subject grant to the beneficiary for a period of 3 years after the completion of the task has proven effective and safeguards the libraries' budget. This condition is also not a barrier to accessing support, so it is worth considering extending the period of non-decreasing subsidy from 3 to 5 years.

Prioritization of support for smaller localities under Priority 4, Directions of Intervention 4.1 BLISKO is justified due to limited financial and infrastructural resources in such locations. Support allows libraries to serve as centers of cultural and social life, integrating local communities and enabling the organization of various events. At the same time, it is recommended that the threshold for the size of the locality be lifted and that cities with more than 100,000 residents be admitted as potential applicants, due to the great needs of libraries in neighbourhoods facing problems of social marginalization and the accumulation of economic, social and infrastructural difficulties.

Socio-economic factors influencing the effects of the Program

The analysis included the impact on the occurrence of the Program's effects of such socio-economic factors as the COVID-19 pandemic, price increases, and the war in Ukraine. **The pandemic** directly affected project implementation primarily in Priority 2 – beneficiaries reported difficulties in project implementation due to interruptions in supply chains, shortages of workers at construction sites, and price increases. The long-term impact of the pandemic on the Program's outcomes is also apparent. COVID-19 has accelerated the digitization of library services and changed the way users access resources, with an emphasis on digital content and remote forms of library use.

Inflation and price increases affected Priority 2 projects the most, as they significantly increased the cost of investment implementation. In many cases, budgets were exceeded by 30% or more. Inflation was felt in other Priorities as well – libraries and facilities in Priority 1 and Priority 3 had to make much more effort in searching for attractively priced offers on the publishing market and decided to purchase cheaper items. In Priority 4, the price increase had a limiting effect on the implementation of soft activities.

The war in Ukraine had a twofold impact on NRDP 2.0 projects – as a factor affecting the course of projects in Priority 2 (price increases, difficulties with the availability of laborers) and as a factor that triggered the need for changes in the libraries' offerings, the emergence of a new audience for these offerings due to the influx of refugees. The armed conflict also affected reading activity, significantly impacting public sentiment and feelings of security – a key driver of reading engagement. Public libraries have not seen much interest in their offerings from Ukrainians. They did not take advantage of the libraries' book offerings, and at the beginning of the war tended to seek practical assistance, such as printouts or access to information. At the time, libraries were involved in providing assistance.

Factors related to the operation of libraries affecting the effects of the Program

Among the factors related to the role and operation of libraries that **enhance the effects of the Program** can be identified:

- **Pro-reading activity of libraries** (public libraries, schools and kindergartens undertake a variety of activities to promote reading among different age groups, involve other institutions and local governments),
- **Activities to increase accessibility** to library resources (mobile library service, bookmats, delivery of books to people who cannot physically reach libraries, remote ordering of books),
- **Locating the library close to residents** (positive examples include locating the library at the train station, in a building with other cultural institutions, moving closer to the city center, moving, for example, from a school to a public building),
- **Pro-reading activity of officials** (activities to increase the involvement of library organizers empowering them, participation of officials in pro-reading actions, e.g., exchanging books, reviewing books in the official newspaper, organizing pro-reading actions),
- **Effectively reach out to residents**, especially those who are the least likely group to use the library (positive examples include a phone app that gives residents access to information about cultural events organized by both city institutions and NGOs).

Factors limiting the activities of libraries are financial difficulties, premises difficulties (limiting, for example, the organization of major events), limited human resources (which is a barrier to, for example, undertaking active, permanent pro-reading activities, opening facilities on Saturdays). In some cases, the limitation is insufficient support from local officials and competition with a thriving cultural center – at the financial level, as well as in terms of offerings or audience groups. Raising awareness and activating organizers – local authorities and councilors – about the importance of the library as a “third place” is key. It is therefore necessary to include them more in the Program as stakeholders to whom information and promotional activities should be directed, showing the benefits of libraries’ participation in the Program, and the general social benefits that libraries’ activities bring.

Evaluation of selected elements of the Program implementation system

Information and communication activities were assessed differently depending on the priority. In Directions of Intervention 1.1, information about calls for proposals was widely available, but there was a lack of clarity about the timing of the calls, which complicated planning on the part of the beneficiaries. Priority 2 particularly appreciated any online training provided by the Operator free of charge through the Teams platform. In contrast, beneficiaries pointed to the unfriendly information architecture on the Operator’s website. In Priority 3, access to information on calls was well appreciated. In Directions of Intervention 4.1, for some applicants, the regulations were not a sufficient source of practical information and despite numerous additional materials (FAQ, descriptions of good practices) and trainings for applicants, they lacked more precise guidelines concerning the requirements for activities and the next steps

to be taken in the project. For some beneficiaries, the purpose of the application update procedure was unclear, which gave the impression of excessive interference of the Operator in the project assumptions.

Compared to the formal requirements that characterize projects from other funding sources, the **application process** in each Priority of NRDP 2.0 was assessed as relatively simple and factual, devoid of excessive bureaucracy (only in Priority 2 did interviewees admit that they would expect the application process to be fully digitized).

The situation is similar in the area of **reporting** – the conditions imposed by NRDP 2.0, even if some elements are subject to criticism, are generally assessed as simple and useful. The most difficulties of a formal nature were posed to beneficiaries by reporting under Priority 3 and 4. For beneficiaries and other institutions involved in the implementation of Priority 3, the reporting system based on monitoring tables became a significant administrative burden. In addition, for some librarians the barrier was the need to work in Excel, which they do not use on a daily basis. In the case of Priority 4, the challenge for beneficiaries was the systematic collection of data and documentation necessary to properly account for the project.

The biggest problem in the context of library resources, regardless of the Priority represented, is **staff shortages**. Beneficiaries complain about the lack of staff, which, among other things, prevents them from participating in the support. This is particularly evident in the case of Directions of Intervention 4.1 where, despite the support of the Operator (NCK) in the form of training, webinars and e-learning, as well as the help of a tutor, setting aside adequate time for the implementation of activities remains too challenging. Staff shortages are also apparent in the case of the requirement to open library branches in rural areas on part of Saturdays.

The surveyed beneficiaries refer positively to **cooperation with the institutions forming the Program implementation system**, treating them as the main source of support in the project implementation process. The cooperation with representatives of the Book Institute (Priority 2) was particularly positively assessed, primarily due to the above-average involvement of the Institute's staff and the extremely wide range of support. The National Cultural Center (Operator in Directions of Intervention 4.1) also stood out for its comprehensive support, but there was occasional criticism of the long response time and difficulties in negotiating project changes.

Libraries have sufficient resources and competencies to effectively implement remote reporting systems, provided they are provided with adequate training support (especially in the context of school and educational libraries, which are less likely to use advanced technological tools) and standardization of data and reporting processes.

1 CELE BADANIA ORAZ METODYKA BADAWCZA

Kontekst badania

Badanie miało charakter ewaluacji tematycznej. Jego zakres skoncentrowany był na zagadnieniach, które w toku wdrażania Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021-2025 (NPRCz 2.0) zostały zidentyfikowane jako kluczowe dla skutecznej realizacji celów Programu. Podstawą dla wyodrębnienia wspomnianych zagadnień były opinie formułowe przez uczestników Grupy Roboczej ds. Monitoringu i Ewaluacji NPRCz 2.0 oraz wyniki przeprowadzonych uprzednio badań i ewaluacji, w tym przede wszystkim ewaluacji mid-term NPRCz 2.0. Przyjęto także założenie, że istotną informacją kontekstową są ostatnie wyniki badań czytelnictwa prowadzonych przez Bibliotekę Narodową. Wśród nich szczególne znaczenie przypada zjawiskom związanym z aktywnością czytelniczą mężczyzn, w tym częstotliwością odwiedzania bibliotek¹.

Cele badania

Badanie miało na celu:

- **aktualizację trafności założeń interwencji**, w tym zagadnień związanych z dostępnością bibliotek w dni wolne oraz zróżnicowaniem specyfiki placówek bibliotecznych i cech społeczno-demograficznych użytkowników końcowych;
- **identyfikację czynników warunkujących występowanie oczekiwanych efektów** interwencji na poziomie bibliotek objętych wsparciem Programu;
- ocenę wybranych **elementów systemu wdrażania Programu**.

Zagadnienia badawcze

W ramach badania przeprowadzono analizy następujących zagadnień badawczych:

Aktualizacja trafności założeń interwencji

- Analiza trendów czytelniczych – na podstawie badań czytelnictwa Biblioteki Narodowej oraz analizy innych opracowań, a także badań terenowych,
- Aktualizacja trafności założeń interwencji – potrzeba zmian założeń w obszarze celów, docelowych grup odbiorców lub form wsparcia, a także potrzeba modyfikacji w obszarze warunków i kryteriów korzystania ze wsparcia Programu,
- Ocena trafności założeń interwencji w zależności od specyfiki placówek bibliotecznych związanej z ich odmiennymi zasobami organizacyjnymi lub lokalizacją,
- Ocena trafności założeń interwencji w zakresie otwarcia placówek bibliotecznych w soboty lub inne dni wolne, ocena zróżnicowania potencjału bibliotek do wdrożenia takich rozwiązań,

¹ Źródło: Zasacka Z., Chymkowski R., Koryś I., Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2023 roku, Biblioteka Narodowa, 2023.

ocena typu odbiorcy takiej oferty, identyfikacja potrzeb w zakresie rozróżnienia oferty bibliotek dostępnej w dni powszednie i w dni wolne,

- Czytelnictwo wśród seniorów – identyfikacja potrzeb seniorów w zależności od wyróżnionych podgrup, ocena trafności oferty bibliotek dla poszczególnych podgrup seniorów.

Identyfikacja czynników warunkujących występowanie oczekiwanych efektów

- Identyfikacja czynników zewnętrznych mających wpływ na efekty interwencji (ocena wpływu pandemii COVID-19, wojny w Ukrainie oraz wzrostu cen),
- Ocena wpływu czynników związanych z funkcjonowaniem biblioteki na efekty interwencji (sytuacja budżetowa organów prowadzących biblioteki, kompetencje pracowników bibliotek w zakresie prowadzenia proaktywnych działań skierowanych do dzieci i młodzieży oraz społeczności lokalnych, działania na rzecz zwiększania dostępności bibliotek dla użytkowników, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii otwarcia bibliotek publicznych w soboty oraz dostosowania sposobu funkcjonowania bibliotek do potrzeb społeczności lokalnych),
- Ocena zasobów organizacyjnych oraz finansowych bibliotek, które warunkują możliwość realizacji oczekiwanych efektów Programu.

Ocena wybranych elementów systemu wdrażania Programu

- Ocena jakości współpracy pomiędzy Beneficjentami a pozostałymi instytucjami tworzącymi system wdrażania Programu,
- Ocena skuteczności komunikowania o naborach i użyteczności pozostałych działań informacyjno-promocyjnych skierowanych przez Operatorów do potencjalnych wnioskodawców i beneficjentów,
- Ocena adekwatności obowiązków sprawozdawczych beneficjentów, identyfikacja problemów związanych z gromadzeniem lub przetwarzaniem danych sprawozdawczych, identyfikacja danych, które przysparzają największych trudności w ich gromadzeniu lub przetwarzaniu, ocena potrzeby zmian w systemie sprawozdawczości,
- Ocena zasobów organizacyjnych oraz specyfiki placówek bibliotecznych, które warunkują ich zdolność do gromadzenia i przetwarzania danych sprawozdawczych,
- Ocena zasobów kompetencyjnych i sprzętowych niezbędnych dla wprowadzenia zautomatyzowanych form gromadzenia i przetwarzania danych sprawozdawczych.

Przedmiot badania

NPRCz 2.0 składa się z następujących Priorytetów oraz Kierunków Interwencji (K.I.):

Priorytet 1. Poprawa oferty bibliotek publicznych

Kierunek interwencji 1.1. Zakup i zdalny dostęp do nowości wydawniczych

Kierunek interwencji 1.2. Budowa ogólnokrajowej sieci bibliotecznej przez zintegrowany system zarządzania zasobami bibliotek

Priorytet 2. Inwestycje w infrastrukturę bibliotek publicznych

Kierunek interwencji: 2.1.: Infrastruktura bibliotek 2021–2025

Priorytet 3. Zakup nowości wydawniczych do placówek wychowania przedszkolnego, bibliotek szkolnych i pedagogicznych

Kierunek interwencji: 3.1. Zakup nowości wydawniczych do placówek

Kierunek interwencji: 3.2. Zakup nowości wydawniczych oraz elementów wyposażenia do bibliotek szkolnych i pedagogicznych

Priorytet 4. Program dotacyjny dla bibliotek oraz promocja czytelnictwa

Kierunek interwencji 4.1. BLISKO – Biblioteka | Lokalność | Inicjatywy | Społeczność | Kooperacja | Oddolność

Kierunek interwencji 4.2. Kampania społeczno-informacyjna

Ze względu na przyjęty zakres badania oraz metody badawcze, badanie skupiało się na wsparciu bezpośrednio realizowanym przez biblioteki publiczne oraz przedszkola, biblioteki szkolne i pedagogiczne. Z tego względu badanie nie objęło K.I. 1.2 oraz 4.2., poza wątkami pojawiającymi się w kontekście oceny pozostałych Priorytetów.

Czas realizacji

Badanie realizowane było w okresie sierpień – październik 2024 r.

Metodologia badawcza

W badaniu zastosowano następujące metody badawcze:

Analiza danych zastanych, w tym:

- Dokumenty programowe oraz wdrożeniowe (regulaminy konkursów w Priorytetach 1, 2 i 4, rozporządzenie dla Priorytetu 3², informacje dotyczące naborów na stronach Operatorów Programu),
- Informacje dotyczące efektów Programu (strona internetowa NPRCz 2.0),
- Raporty z dorocznych badań Biblioteki Narodowej,
- Publikacje i artykuły, w tym naukowe, dotyczące trendów czytelniczych, poziomu kapitału społecznego, czytelnictwa seniorów, dzieci i młodzieży, e-czytelnictwa i kompetencji cyfrowych, funkcjonowania bibliotek publicznych w Polsce, efektów programów i projektów wsparcia czytelnictwa i rozwoju bibliotek, które są kierowane do podobnych grup docelowych co interwencja w ramach NPRCz 2.0,
- Wyniki dotychczasowych badań i ewaluacji NPRCz 2.0 oraz wcześniejszych edycji Programu.

Indywidualne wywiady pogłębione z przedstawicielami bibliotek publicznych objętych wsparciem Programu w ramach Priorytetów 1, 2 oraz 4, bibliotek pedagogicznych, szkolnych

² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 września 2021 r. w sprawie szczegółowych warunków, form i trybu realizacji Priorytetu 3 „Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0. na lata 2021-2025”.

i przedszkoli objętych wsparciem w ramach Priorytetu 3, a także z przedstawicielami organów prowadzących biblioteki, które skorzystały ze wsparcia w NPRCz 2.0. Przy doborze zastosowano takie kryteria jak stanowisko pracy respondenta (przedstawiciele kadry zarządzającej oraz pracownicy szerebła niekierowniczego), lokalizacja biblioteki (w zależności od wielkości miejscowości), a także, w przypadku Priorytetu 4, wielkość zatrudnienia w bibliotece (zatrudniające nie więcej niż 3 pracowników i zatrudniające nie więcej niż 10 pracowników). Zrealizowano również 5 wywiadów ze specjalistami ds. czytelnictwa. W sumie przeprowadzono **60 wywiadów indywidualnych**.

Zogniskowane wywiady grupowe (FGI) – Zrealizowano **6 FGI**: z kadrą zarządzającą i pracownikami bibliotek publicznych objętych wsparciem w ramach Priorytetów 1, 2 oraz 4, z przedstawicielami bibliotek szkolnych oraz przedszkoli, a także z przedstawicielami organów prowadzących biblioteki publiczne. W sumie w FGI wzięło udział **35 uczestników**.

Warsztat rekomendacyjny z udziałem przedstawicieli kadry zarządzającej oraz pracowników szerebła niekierowniczego bibliotek publicznych, szkolnych, pedagogicznych i przedszkoli.

Spotkanie z Operatorami służące omówieniu wniosków z badania oraz rekomendacji.

2 TRENDY W CZYTELNICTWIE – WNIOSKI DLA PRZYSZŁYCH PROGRAMÓW WSPARCIA

2.1 Wprowadzenie

W tej części raportu koncentrujemy się na zmianie społecznej, jaką zaprojektowano, formułując najpierw NPRCz, a następnie NPRCz 2.0. Badanie ma charakter ewaluacji tematycznej, czyli odnosi się do wyzwań, jakie niesie ze sobą obszar interwencji oraz do tego, jak Program na nie odpowiada i czy zakres tej odpowiedzi jest wyczerpujący i trafny. W analizie trendów, zgodnie z OPZ, przyjęto, że istotną informacją kontekstową są ostatnie wyniki badań czytelnictwa prowadzonych przez Bibliotekę Narodową.

2.2 Trendy czytelnicze

Na podstawie badań Biblioteki Narodowej³, a także kierując się konkluzją Artura Ogurka⁴ stwierdzić można, że od załamania, w latach 2004-2008, wcześniejszego, lekko wzrostowego trendu czytelnictwa, mierzonego wskaźnikiem deklaracji przeczytania co najmniej jednej książki w roku, mamy do czynienia ze stabilizacją aktywności czytelniczej na względnie niskim poziomie. W roku 2008 poziom tego wskaźnika wyniósł 38% (wobec 58% jeszcze w roku 2004) i od tegoż roku oscyluje wokół tej wartości, osiągając – przykładowo – 44% w roku 2010, 37% w latach 2015 i 2016, 34% w pandemicznych latach 2021 i 2022. W tym kontekście **wzrost wskaźnika do poziomu 43% w roku 2023 może być na razie interpretowany jako powrót do jego górnego i prawdopodobnie trwałego pułapu**. Zdaniem części przedstawicieli kadr zarządzających bibliotekami oraz bibliotekarzy objętych wywiadami pogłębionymi i zogniskowanymi w ramach niniejszego badania, wzrost wskaźnika z ubiegłego roku jest możliwym, prawdopodobnym sygnałem zmiany trendu – wobec dostrzeganej przez nich zwiększonej popularności ich bibliotek jako lokalnego miejsca spotkań, instytucji kultury, której znaczenie rośnie w ostatnich latach – jednak większość wobec takiej interpretacji zachowuje wyraźną ostrożność i uznaje, że jest to raczej **odreagowanie pandemicznej zapaści czytelnictwa, skorelowanej ze zmniejszoną dostępnością bibliotek**. Podobnego zdania są autorzy raportu o stanie czytelnictwa za rok 2023⁵, twierdzący, że to, iż więcej Polaków czyta książki, nie oznacza, że rośnie również intensywność praktyk lekturowych. Odsetek osób, które przeczytały siedem lub więcej książek w ciągu roku, wynosi 8%, a więc nie mamy tu do czynienia z różnicami statystycznie istotnymi w stosunku do ubiegłych lat. Z tego punktu widzenia – jak podkreśla się w tym raporcie – należy ostrożnie myśleć o prognozach dotyczących społecznego zasięgu książki w najbliższej przyszłości. Wzrost jednego wskaźnika na tle długotrwałego trendu nie daje podstaw, by mówić o początku nowego trendu.

3 Badania czytelnictwa BN z lat 1992-2023, realizowane do 2015 w cyklu dwuletnim, a następnie co roku.

4 Ogurek A., System bibliotek publicznych a regres czytelnictwa w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej, Bibliotekarz Podlaski 1/2022.

5 Zasacka Z., Chymkowski R., Koryś I., Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2023 roku.

Wykres 1. Czytelnictwo książek w latach 2019-2023. Odsetek osób, które zadeklarowały przeczytanie co najmniej jednej książki w ostatnim roku

Źródło: Biblioteka Narodowa, Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2023 r.

Warto zwrócić uwagę, że Artur Ogurek⁶, analizując tę wieloletnią stabilizację po wcześniejszym, zdecydowanym regresie, podkreśla, iż problem czytania stał się w tym okresie sprawą publiczną, niemal ogólnonarodową, wspieraną jedno- i wielorazowymi akcjami. Za najważniejsze narzędzie interwencji w tym obszarze uznać należy dwie kolejne edycje NPRCz. W obu edycjach osiągnięto zakładane rezultaty ilościowe. Program cieszy się dużym uznaniem kadr bibliotek i specjalistów, wskazujących na jego wkład w podniesienie jakości usług i wzbogacenie oferty placówek bibliotecznych, co byłoby nie do osiągnięcia wyłącznie za pomocą budżetów organizatorów. Nasuwa się zatem dość oczywiste pytanie: **Dlaczego nie następuje zmiana trendu długookresowego?**

Problem ten dostrzeżono w badaniach Biblioteki Narodowej wkrótce po wspomnianym wyżej załamaniu się wzrostowego trendu czytelnictwa książek w latach 2004-2008. Przedstawiono go w raportach *Społeczny zasięg książki w Polsce w 2010 roku: bilans dwudziestolecia*⁷ oraz *Stan czytelnictwa w Polsce w 2012 roku: transmisja kultury pisma*⁸. W pierwszym z raportów pokazano szeroką panoramę czytających i nieczytających, wskazując na jej zróżnicowanie. Zidentyfikowano kilka porządkujących badaną populację typów idealnych: „omniczytelników”, „prasożerców” czy „abstynentów”⁹. Raport drugi pokazuje, w oparciu o dane statystyczne i społeczno-demograficzne profile nieczytających, że jedną ze zmiennych najsilniej różnicujących czytających i nieczytających jest płeć. Na podstawie obu tych raportów można ogólnie stwierdzić, że społeczna mapa czytelnictwa pokrywa się częściowo, lecz w sposób nie do końca oczywisty, z **mapą wykluczenia społecznego**. Czynniki takie jak wykształcenie, wiek, miejsce zamieszkania i status ekonomiczny, a także powiązany z nimi kapitał kulturowy mają znaczący wpływ na poziom czytelnictwa. Grupy o niższym statusie materialnym i edukacyjnym, mieszkańcy wsi oraz osoby starsze stanowią największy odsetek populacji nieczytających.

6 Ogurek A., System bibliotek publicznych a regres czytelnictwa w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej, Bibliotekarz Podlaski 1/2022.

7 Koryś I., Dawidowicz-Chymkowska O., Społeczny zasięg książki w Polsce w 2010 roku: bilans dwudziestolecia, 2012.

8 Dawidowicz-Chymkowska O., Michalak D., Stan czytelnictwa w Polsce w 2012 roku: transmisja kultury pisma, 2015.

9 „Omiczytelnicy” – osoby, które w ciągu roku poprzedzającego badanie przeczytały co najmniej jedną książkę, regularnie czytały czasopisma lub gazety oraz przeglądały wiadomości w Internecie. Dodatkowo, w ciągu miesiąca przeczytały tekst o objętości powyżej trzech stron maszynopisu. „Prasożercy” – osoby intensywnie konsumujące prasę. „Abstynenci” – osoby, które nie czytają książek ani dłuższych tekstów.

Jednocześnie we wspomnianych badaniach stwierdza się, że **znaczna część populacji nieczytających skutecznie funkcjonuje tak na rynku pracy, jak i w innych wymiarach życia społecznego.**

Wnioski z tych dwóch podsumowujących raportów były potwierdzane w kolejnych badaniach BN, do roku 2023. Można zatem stwierdzić, że od 2004 roku mamy do czynienia z problemem **wzrostu (obecnie ustabilizowanego) odsetka populacji, dla której czytanie stało się i jest „niepotrzebne”¹⁰.**

W diagnozie NPRCz 2.0 wskazano, że odsetek dorosłych w wieku 16–65 lat, mających problemy w czytaniu ze zrozumieniem wynosi w Polsce aż 19%, podczas gdy średnia dla państw Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) wynosi 16,4%. Stwierdza się zarazem, że wyniki uzyskiwane w międzynarodowym badaniu kompetencji 15-latków (PISA) są, w porównaniu do wyników w badaniu kompetencji dorosłych PIAAC, dużo korzystniejsze. Zatem Polska należy do grupy krajów, które mogłyby osiągnąć wyższe wyniki w PIAAC, gdy brać pod uwagę wyniki uzyskane w badaniu PISA. Oznacza to, że w Polsce nie można stwierdzić obecnie dostatecznie silnych czynników podtrzymujących trwałość kompetencji czytania w populacji dorosłych, wcześniej względnie skutecznie kształtowanych przez szkołę. Co więcej, wskazuje się, że brak tej kompetencji wzrasta wraz z wiekiem. Może to mieć przyczyny systemowo-instytucjonalne (w diagnozie Programu podkreśla się, że w krajach z dobrze rozwiniętymi systemami kształcenia zawodowego i większymi inwestycjami w kształcenie i szkolenie ze strony przedsiębiorstw, jak np. w Austrii czy Czechach, tego rodzaju rozróżnienie występuje znacznie mniej dobitnie). Istotne, a nawet istotniejsze, mogą okazać się przyczyny kulturowe, uwarunkowania historyczne, klasowe bądź jeszcze inne. Wagi tej drugiej kategorii przyczyn nie da się obecnie ocenić – czyli uczynić ewentualnym tematem publicznej polityki wsparcia czytelnictwa – gdyż nie dysponujemy odpowiednimi wynikami badań.

Analizę trendów czytelniczych powinna zatem poprzedzić uwaga, że **kluczowym, a na pewno przeważającym, trendem czytelnictwa w Polsce w okresie 2004-2023 stało się „nieczytanie”**. Roman Chymkowski, jeden z autorów raportów na temat stanu czytelnictwa realizowanych przez BN, nawiązując do koncepcji reprodukcji kultury Bourdieu, wskazuje na to, że nawyk czytania się dziedziczy – przede wszystkim rodzinnie, ale również szerzej, klasowo – co stanowi poważne utrudnienie w jego kształtowaniu przez instytucje: *To niepokojące zjawisko – społeczeństwo, które rozpada się na dwie skrajne populacje, coraz częściej niemające ze sobą żadnego wspólnego języka¹¹.*

Wśród przyczyn tego trendu wymienić należy oczywiście globalne zmiany technologii komunikacyjnych. Odwołać można się nawet do autorów¹² wskazujących, że mamy do czynienia z symptomami głębokiej zmiany cywilizacyjnej, przebudowującej nie tylko ludzką komunikację,

10 Czacharowska S., Czytanie – tradycja a współczesność, [w:] Czytelnictwo – nowa jakość, red. W. Bukowczan, B. Janik, Kraków 2017.

11 Majewska M., Czytanie jako praktyka społeczna. Rozmowa z Romanem Chymkowskim, Krytyka Polityczna, 2015, [Czytanie jako praktyka społeczna](#)

12 Np. Jacek Dukaj, Po piśmie, 2018.

ale wrażliwość, wartości i percepcję rzeczywistości na miarę podobną, jaką było przejście od cywilizacji opartej na komunikacji oralnej do kultury pisma – ale nie jest to poziom, w który, jako autorzy badania ewaluacyjnego, musimy wnikać. Operując w ramach celów badania, wystarczy zwrócić uwagę, że decydującym czynnikiem faworyzującym bądź upośledzającym społecznie będzie kompetencja czytania lub jej brak (czyli funkcjonalny analfabetyzm) – a nie to, w jaki sposób się ją wykorzystuje. Tekst pisany, do niedawna niemal wyłączny mechanizm transferu kapitału kulturowego, obecnie musi konkurować z innymi mediami. O uwagę uczestnika społecznego procesu komunikacji zabiegają różne formy przekazu audiowizualnego, takie jak telewizja, internet czy rzeczywistość wirtualna.

W tym kontekście należy podkreślić, że obie edycje NPRCz były bardzo istotnymi, nawet kluczowymi, narzędziami w zakresie podtrzymywania kompetencji czytania u osób dorosłych, których nie obejmuje już oddziaływanie systemu edukacji. Jednak z uwagi na siłę „trendu nieczytania” i postępującej zmiany cywilizacyjnej warto rozważyć, w jakich kierunkach można poszerzać instrumentarium Programu w celu dotarcia do szerokiej i zróżnicowanej – jak wynika ze wskazanych badań – populacji nieczytających.

Abstrahując od kwestii, co wzmacnia i utrwala wspomniany „trend nieczytania”, czy jest to trend odwracalny i co jest przyczyną kryzysu czytelnictwa lat 2004-2023 – na podstawie badań BN możemy wskazać następujące trendy praktyk lekturowych, rozwijających się w ciągu ostatnich czterech lat (okres wdrażania NPRCz 2.0), będące w większości trendami o dłuższym trwaniu:

I.

Dominującą pozycję, jeśli chodzi o liczbę czytelników i liczbę czytanych książek, zajmuje literatura gatunkowa. Wynika to zarówno z raportów BN, jak z wywiadów z bibliotekarzami i z opinii specjalistów ds. czytelnictwa, biorących udział w badaniu. Analiza praktyk lekturowych dokonana w raportach BN wskazuje na największą popularność **literatury sensacyjno-kryminalnej** oraz **obyczajowo-romansowej**. Oba te gatunki literackie bardzo pręźnie się rozwijają, rynek książki proponuje bogatą ofertę nowości, pojawiają się chętnie czytani debiutanci, choć jednocześnie nie znikają z oferty wydawniczej znani i popularni autorzy, którzy kształtują kanon czytelniczy.

Jeśli chodzi o pierwszą kategorię, wśród jej czytelników przeważają osoby aktywne zawodowo, zwłaszcza w wieku 40–59 lat. Zgodnie z opiniami bibliotekarzy, jest to gatunek wybierany przez osoby czytające różnego typu literaturę i zwykle czytające dużo, zazwyczaj o wyższych niż przeciętne kompetencjach kulturowych.

Natomiast beletrystyka obyczajowo-romansowa to przede wszystkim wybór kobiet, reprezentujących wszystkie pokolenia. W opinii bibliotekarzy i specjalistów grupa ta charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem kapitału kulturowego. Dość licznie występują w niej również osoby czytające różne rodzaje literatury.

Popularnym gatunkiem jest też **fantastyka**. Poza kilkoma najpopularniejszymi autorami oraz autorami tworzącymi literaturę gatunkową (również o walorach literatury artystycznej,

np. Andrzej Sapkowski, J.R.R Tolkien, Ursula Le Guin, Jacek Dukaj) jest to obszar zainteresowania czytelników skoncentrowanych na czytaniu wyłącznie lub prawie wyłącznie tego gatunku.

Popularność literatury gatunkowej ma wpływ na decyzje zakupowe bibliotek. Na podstawie badań jakościowych trudno określić zakres tego wpływu, ale większość rozmówców wskazywała, że opinie i oczekiwania czytelników są dla nich najważniejszą wskazówką przy planowaniu zakupów.

Kierujemy się preferencjami czytelników. Współpracujemy z nimi, przychodzą, mówią o książkach, jakie ich interesują, podają konkretne tytuły albo tematykę.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Kierowanie się wyłącznie tą przesłanką (przy czym trudno wyobrazić sobie, by bibliotekarz nie brał pod uwagę czytelniczych oczekiwań) może ograniczać formacyjną – w zakresie kształtujących kompetencje kulturowe wyborów lekturowych – funkcję biblioteki.

Na podstawie wywiadów przeprowadzonych z przedstawicielami bibliotek można stwierdzić, że w grupie tej występują zasadniczo dwie postawy wobec oczekiwań czytelników:

postawa bibliotekarza podążającego przede wszystkim za czytelniczymi gustami oraz bibliotekarza-przewodnika, bibliotekarza doradcy.

Staramy się, aby to była dobra literatura. Nie kupujemy literatury, którą nazywamy czytałkami, czyli typowych romansów czy książek niższych lotów.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Dziewczyny nazwały ten klub „klubem miłośniczek książek i ciasteczek” – i to młodzież wybiera książki na nasze spotkania. To są te takie young adult w całej krasie, a ja świadomie pozwalam im na te słabe wybory, bo chcę im tylko towarzyszyć, ja nie chcę być mentorem. Ja chcę być im towarzyszką. A gdzieś przemycę to, czym jest literatura i we właściwej chwili, mam taki plan, to jest długoplanowe przedsięwzięcie, że ja im tę dobrą literaturę też kiedyś pokażę. A na razie muszę się z nimi czytelniczo zaprzyjaźnić. I to są takie moje podstawowe działania w tej bibliotece.

Źródło: wywiad pogłębiony z ekspertem ds. czytelnictwa, pracującym zarazem jako bibliotekarz

Zazwyczaj mamy do czynienia z próbami balansowania obu tych postaw, ale w przypadku decyzji zakupowych oczekiwania czytelników stawiane są najczęściej na pierwszym miejscu. Na podstawie badania jakościowego nie można określić, jakiego odsetka bibliotek publicznych w Polsce tego typu zjawisko dotyczy, ale praktyka zaobserwowana w zbadanej grupie wskazuje na duży wpływ czytelniczych gustów na zakupy bibliotek. Przedstawiciele bibliotek biorący udział w badaniu zauważają, że postawa bibliotekarza-doradcy – którą jeden z udzielających wywiadu ekspertów nazywa „propagowaniem snobizmu książkowego” – jest postawą trudniejszą, ale niezbędną.

„Polityka”, pamiętam, był taki kanon „Polityki”, były czasy, kiedy „Gazeta Wyborcza” miała zupełnie inny zasięg, ta papierowa – i wtedy [...] ludzie dyskutowali, bo [nagrodzona książka] to

była modna książka. [Teraz] w ogóle nie ma mody na czytanie książki ambitniejszej. [...] Pisałam: po prostu snobizmu książkowego brak. Jestem za propagowaniem snobizmu książkowego i żeby wyszedł snobizm książkowy z bardzo niszowej puli. [...] Można zmieniać świat, to jest nieprawdopodobnie potrzebne w Polsce. Tak więc postaramy się, żeby jednak taka racjonalna, mądra książka wyszła z jakichś katakumb. [...] Absolutnie rekomenduję wspieranie przez państwo literatury ambitnej.

Źródło: wywiad pogłębiony z ekspertem ds. czytelnictwa

Ów cel – czyli, umownie, „wspieranie przez państwo literatury ambitnej” – wydaje się o tyle trudny w realizacji, że wymaga jak najszerszego rozpowszechnienia wśród bibliotekarzy postawy bibliotekarza-doradcy. Nie wydaje się zasadne regulowanie tej kwestii za pomocą jakichkolwiek wytycznych, np. co do kierunków zakupów. Wydaje się jednak, że polityka zakupowa biblioteki może być jednym z tematów szkoleń realizowanych w ramach K.I. 4.1 BLISKO (a raczej jego odpowiednika w kolejnej edycji Programu), co przedstawicielom bibliotek mogą sugerować tutorzy.

II.

Z popularnością literatury gatunkowej wiążą się dwa zjawiska, które należałoby wskazać jako powiązane przejawy osobnego trendu: **marketingowe formatowanie wydawanych pozycji pod precyzyjnie badane oczekiwania i upodobania czytelnika**¹³ oraz tworzenie się kręgów fanowskich, czyli zjawisko fandomu. Jako „fandom” określa się zwykle ludzi aktywnie uczestniczących w życiu społeczności – w klubach fanowskich, konwentach lub w internetowych zdarzeniach, dyskusjach¹⁴. Osoby uczestniczące w fandomach – a także czytające oraz tworzące tzw. „fanfiction”¹⁵, czyli rozwinięcia i kontynuacje popularnych pozycji – to osoby często bez utrwalonego rodzinnie nawyku czytania¹⁶.

Tego rodzaju kręgi tworzą się najczęściej wokół autorów i cykli powieściowych z gatunków takich jak fantastyka, skąd wywodzi się pojęcie, ale dotyczyć mogą praktycznie każdej literatury gatunkowej. Zjawisko staje się coraz popularniejsze również w przypadku literatury dla młodych dorosłych – nurtu określanego zbiorczym terminem „young adult”.

Pod kątem kapitału kulturowego środowisko fandomów jest – w opinii specjalistów – bliskie raczej osobom nieczytającym. Zjawisko to przybiera coraz bardziej masowy charakter, przy czym lokuje się nie tyle w obszarze kultury pisma, co raczej w obszarze masowej kultury

13 Np. w raporcie o stanie czytelnictwa książek za rok 2023 Zofia Zasacka pisze: *Istnieją wydawnictwa, takie jak Wydawnictwo NieZwykłe, Papierówka, Akurat, Kobiectwo, które specjalizują się w publikacji beletrystyki wzorowanej na literaturze powstającej na serwisie czytelnictwa Wattpad lub twórczości autorek tam debiutujących. Wydawnictwa te oferują podobny do tego serwisu sposób segregowania i opisu książek według przyjętych odmian gatunkowo-tematycznych i schematów narratologicznych oraz słów-kluczy. W wydawnictwie NieZwykłym na przykład wydzielono powieści w segmencie romans: „romans współczesny”, „hate-love”, „romans mafijny”, „romans biurowy”, „emocjonalny rollercoaster” i „romans MC”.*

14 M.in. Lisowska-Magdziarz M., Fandom dla początkujących, 2017.

15 Wg Lidii Gasowskiej, Fan Fiction. Nowe formy opowieści, 2015: *forma popkultury udostępniana za pośrednictwem mediów masowych; reprezentowana przede wszystkim przez utwory pisane na podstawie popularnych książek, filmów, seriali, komiksów, kreskówek; tworzą ją fani.*

16 Kraszewska M., A jednak czytają! Uczestnictwo w fandomie a czytelnictwo, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia de Cultura* 15(2) 2023.

mediów cyfrowych. Odpowiedzi zatem wymaga pytanie, na ile ten rodzaj czytelnictwa może pobudzać ciekawość innych tekstów i wspierać budowanie nawyku czytania. Jak wynika z obserwacji bibliotekarzy i specjalistów, młodzież czytająca pozycje z tego nurtu stosunkowo rzadko sięga po pozycje spoza fandomu. Wg badań Marty Kraszewskiej¹⁷ uczestnicy fandomów mają trudności z odróżnianiem literatury tradycyjnie pojmowanej i z kręgu fandomu, co wynikać ma z faktu, że większość z nich ogranicza się do lektury tej drugiej.

Zrobiliśmy spotkanie autorskie z niejaką Weroniką Marczak, czyli autorką Rodziny Monet. [...] 120 osób plus minus, dziewczynki, co zaskakujące w znaczącej części z tatusiami, to nas zaskoczyło. [...] Robimy dużo spotkań autorskich i (zazwyczaj) przychodzą zaopiekowane, wymuskane dzieciaczki, z bardzo szerokim słownictwem i, wiadomo, inteligenckie mamuśki. A tutaj nagle przyszły dziewczynki inne ewidentnie, takie troszkę zahukane. [...] Utożsamiają się z tymi bohaterami, używa się teraz tego słowa „fandom”, tak?

Źródło: wywiad pogłębiony z ekspertem ds. czytelnictwa

Trend ten można określić jako trend „odczarowania” książki jako elitarnego dobra kultury. Książka w coraz większym stopniu staje się dobrem kultury masowej, konkurującym z innymi tego typu dobrami, np. filmami czy serialami (dostępnymi dziś w serwisach streamingowych, na życzenie, czyli dokładnie w takiej samej formule, jak kiedyś dostępna była jedynie książka), nie mówiąc już o treściach tworzonych na takich platformach jak Instagram, YouTube, TikTok przez ich użytkowników.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na zjawisko fandomu nie tylko jako na szansę inkluzji części „nieczytających” w krąg czytelników. Ilustruje ono coraz powszechniejszy trend książki stanowiącej pretekst do rytuałów wspólnotowych¹⁸. Można postawić pytanie, na ile przyszłością książki jest jej funkcjonowanie jako wydarzenie medialne (w tym, zwłaszcza, w mediach społecznościowych). Wskazówką może być to, że o skuteczności działań promocyjnych wydawnictwa decyduje dziś jego zdolność do tworzenia wielorako zmediatyzowanych wspólnot czytelniczych.

III.

Nastąpiła **zmiana sposobu pozyskiwania informacji o książkach**¹⁹. Coraz większą rolę jako źródło wiedzy odgrywa internet, zwłaszcza serwisy społecznościowe. Z takich źródeł korzystają przede wszystkim najmłodsze grupy czytelników: 17% czytelników w wieku 15–24 lat, 10% czytelników w wieku 25–39 lat i tylko sporadycznie – 2% czytelników w wieku 40 lat i powyżej²⁰. Na to zjawisko, opisane w ostatnim raporcie o stanie czytelnictwa BN (za rok 2023),

¹⁷ Kraszewska M., op.cit.

¹⁸ Jacek Dukaj (op. cit.) zwraca uwagę, że współczesna kariera książki zaczyna się często od aktywności autora – a raczej przyszłego autora – w mediach społecznościowych, gdzie buduje on swoją rozpoznawalność i gromadzi wokół siebie wspólnotę followersów. Książka jest finalną formą aktywności w mediach, raczej monetyzacją przekazu niż jego podsumowaniem. Jest to zjawisko typowe raczej dla non-fiction. Podobne mechanizmy można zaobserwować także w przypadku literatury artystycznej, gdzie znakiem zmiany może być rosnąca waga wydarzeń medialnych, festiwali literackich itp.

¹⁹ Zasacka Z., Chymkowski R., Koryś I., Stan czytelnictwa w Polsce w 2023 roku

²⁰ Stan czytelnictwa w Polsce w 2023 roku, op.cit.

wyraźnie wskazują bibliotekarze, z którymi przeprowadzono wywiady: w ich ocenie z każdym rokiem rośnie liczba osób, które o książce dowiedziały się z internetu. Warto dodać, że źródłem nie są tu bynajmniej media operujące tekstem. Jako źródło informacji rozmówcy wymieniają internetowe media opierające się na przekazie bezpośrednim: multimedialne podcasty, vlogi, krótkie filmy, wpisy influencerów rekomendujące książki i czytanie na platformach takich jak TikTok, gdzie obecna jest społeczność BookTok, BookTube na YouTube, czy też Instagram (najpopularniejsze źródło informacji według wywiadów z przedstawicielami bibliotek). Popularność tego typu formuł przekazu stanowi ogólny trend w internecie, jednak warto zwrócić uwagę na to, jak z relacji krytyk-czytelnik (gdzie krytyk jest raczej już tylko polecającym książkę) eliminowane jest pismo – i postawić pytanie o konsekwencje takiej zmiany komunikacyjnej dla rynku książki i dla społecznego odbioru książki. Analizę polecanego tekstu, co jest w założeniu domeną krytyka, zastępuje tu osobista charyzma influencera. Zmianę tę uznać można za kolejny – obok opisanego wyżej zjawiska tworzenia fandomów i twórczości fanowskiej – symptom zdecydowanego przechodzenia książki z obszaru dóbr kultury znamionujących pewną elitarność odbiorców do kręgu dóbr kultury masowej. Warto dodać – co akcentowano zarówno w wywiadach ze specjalistami, jak i z przedstawicielami bibliotek – że influencerzy dużo rzadziej niż zawodowi krytycy kierują się osobistymi przekonaniem, a najczęściej wykonują zlecenia wydawnictw. Można uznać to za symptom, wzmiarkowanego wcześniej, marketingowego formatowania książki pod oczekiwania odbiorcy. Warto dodać, że na potrzeby marketingowe często stosuje się badania wykorzystujące zasoby big data i sztuczną inteligencję, co jest przejawem szerszego trendu „samoprogramowania się” rynku dóbr kultury.

W najbliższy piątek prowadzę panel na konferencji bibliotekarzy w (nazwa miasta). Ten panel dotyczy literatury młodzieżowej. Mam w panelu, jako gości, cztery młode dziewczyny, z czego trzy prowadzą właśnie blogi, vlogi, tiktoki, instagramy. [...] I to jest tak sformatowane, że jedna poleca tylko i wyłącznie horrory [...], ona sobie maluje twarz, tutaj jej cieknie krew [...] – i sprawdziłam sobie, że jej wszystkie posty to są posty sponsorowane. Nie znalazłam ani jednego posta, gdzie ona by polecała coś, co naprawdę lubi. To jest właśnie poziom zawładnięcia krytyki przez wydawców.

Źródło: wywiad pogłębiony z ekspertem ds. czytelnictwa

Te „książkary” słynne, które się fotografują na tle książek [...] i o nich opowiadają – to jest taki nowy model pochwalenia się własną biblioteczką. To taki nawet snobizm na posiadanie tych książek, zresztą bardzo skuteczny, sprawnie napędzany przez wydawnictwa, które im darują te książki. [...] Jest to zjawisko bardzo efektywnej współpracy wydawnictw z influencerami.

Źródło: wywiad pogłębiony z ekspertem ds. czytelnictwa

REKOMENDACJA: Rekomenduje się włączenie do badań BN etnograficznych badań wpływu influencerów na wybory czytelnicze Polaków.

IV.

Nastąpił wzrost zainteresowania bibliotekami, szczególnie wśród młodych mężczyzn w wieku 25–39 lat²¹. Według danych Eurostatu za rok 2022 mężczyźni ogółem czytają rzadziej – nieprzeczytanie jakiejkolwiek książki zadeklarowało w Polsce 33,4% kobiet i aż 59,6% mężczyzn. Również według wyników badania BN, niezależnie od kryterium (wieku czy wykształcenia), mężczyźni czytają mniej książek.

Z wywiadów z przedstawicielami bibliotek wynika, że w ostatnich latach podejmowały one często inicjatywy kierowane do mężczyzn, przy czym najczęściej były to **inicjatywy skierowane do mężczyzn jako ojców i połączone z propagowaniem czytelnictwa w rodzinach**. W tej roli mężczyźni pojawiają się w bibliotekach – według udzielających wywiadów bibliotekarzy – najczęściej, i nie zawsze musi się to wiązać z czytaniem realizowanym jako osobista potrzeba mężczyzny, niezwiązana z wychowaniem dziecka. Przedstawiciele bibliotek wskazywali jednak, że taka aktywność prowadzi często do wypożyczania przez mężczyzn książek również dla siebie – przyjscie do biblioteki z dzieckiem uruchamia w tym wypadku ciekawość książki i może skutkować częstszymi wizytami.

(Jeśli chodzi o mężczyzn) to przychodzą głównie tatusiowie przyprowadzający dzieci na zajęcia biblioteczne. I wtedy coś tam sobie przeglądają [...], czasami zdarza im się wziąć książkę do ręki.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 1.1)

Należy jednak podkreślić, że nie jest to oczywiste, a **większość przedstawicieli bibliotek udzielających wywiadu nie dostrzega znaczącego wzrostu zainteresowania mężczyzn czytaniem książek**, nawet w przypadku, gdy okazjonalnie, jako rodzice/opiekunowie odwiedzają bibliotekę.

Moim zdaniem, przynajmniej tutaj w Z., otwarcie w soboty nie przyciągnęło tej grupy. Problem z przyciągnięciem mężczyzn w wieku 25-40 lat nadal istnieje.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki, P1.

Zrealizowaliśmy projekt „Tata też czyta”, w ramach którego organizowaliśmy warsztaty z udziałem ojców, aby pokazać, jak wartościowe jest czytanie dzieciom. Jednak zauważyliśmy, że koncentrowało się to głównie na budowaniu relacji z dziećmi, a nie na tym, aby sami mężczyźni sięgali po książki dla siebie.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Ciekawą kierowaną do mężczyzn inicjatywą popularyzacji czytania jest **łączenie aktywności sportowej i kibicowskiej z czytaniem**, poprzez angażowanie znanych sportowców lub promowanie ich biografii.

Jestem sam twórcą jednego z programów, „book stadion”, gdzie na stadion się udajemy i promujemy czytanie. To nie jest związane z moją biblioteką, bardziej ze mną prywatnie. Jak piłkarze Legii z książką jeszcze... Też już kiedyś prowadziłem taki program „Klasa czyta”, gdzie

21 Stan czytelnictwa w Polsce w 2023 roku, op.cit.

piłkarzy przepytywałem o książki. Sam selekcjoner reprezentacji jest wielkim czytelnikiem, wystarczy, że media to wrzucą. Albo Iga Świątek promuje.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

V.

Wzrost odsetka kupujących książki. Odsetek korzystających z bibliotek pozostaje względnie stały. Wzrósł natomiast w ostatnich latach odsetek nabywających książki (o 8 p.p. w stosunku do poziomu z roku 2019), co ilustruje zamieszczona niżej tabela. Warto zwrócić uwagę, że drugą wartością dodatnią w tabeli, jest deklaracja przeczytanej książki otrzymanej w prezencie (o 1 p.p.) – co może się wiązać ze wzrostem zakupów książek.

Tabela 1. Źródło pochodzenia czytanych książek wg badań BN z 2023 roku

Źródło pochodzenia czytanych książek	2019	2020	2021	2022	2023	Zmiana między rokiem 2019 a 2023
Kupiłem(a)m osobiście, żeby ją przeczytać	40%	45%	40%	36%	48%	8%
Pożyczyłem(a)m od rodziny, znajomych, koleżanek/kolegów	34%	32%	30%	37%	29%	-5%
Dostałem(a)m ją w prezencie	19%	22%	21%	20%	20%	1%
Miałem(a)m ją w domowym księgozbiorze	19%	17%	16%	19%	16%	-3%
Wypożyczyłem(a)m z biblioteki szkolnej	5%	6%	6%	5%	4%	-1%
Wypożyczyłem(a)m z biblioteki publicznej	18%	14%	13%	12%	14%	-4%
Wypożyczyłem(a)m z innej biblioteki	5%	4%	4%	4%	4%	-1%

Źródło: Biblioteka Narodowa, Badania stanu czytelnictwa książek w latach 2019-2023

Z jednej strony w przeprowadzonych wywiadach przedstawiciele bibliotek potwierdzali, że działania dofinansowane w ramach NRPCz 2.0 przysparzają bibliotekom nowych odwiedzających. Z drugiej strony pojawiała się opinia, że **ruch ten generowany jest przede wszystkim przez osoby już czytające**, które jednak wcześniej postrzegały bibliotekę jako miejsce nieatrakcyjne. Przedstawiciele bibliotek dostrzegli też, że biblioteki są miejscem, gdzie niekiedy podejmuje się decyzje o kupnie książki – gdzie można ją wcześniej przejrzeć, ewentualnie wypożyczyć i przeczytać, by ostatecznie uznać, że jest warta umieszczenia w domowej bibliotece. Z drugiej strony, za decyzjami o kupnie najpopularniejszych pozycji stoi ich ograniczona dostępność w bibliotekach. W opinii bibliotekarzy użytkownicy bibliotek należą jednak przede wszystkim do osób posiadających książki w domu. Generalnie – trend wzrostu zakupów książek do domowych bibliotek jest przez bibliotekarzy dostrzegany.

Według rozmówców **trend ten równocześnie ma ograniczony wpływ na poszerzenie się grupy czytających książki, czyli na przełamanie stabilizacji czytelnictwa książek w Polsce**

na niskim poziomie, opisanej wyżej. Autorzy raportu BN na temat stanu czytelnictwa za rok 2020²² analizują wysokość wskaźnika rozpowszechnienia bibliotek domowych oraz nawyki czytelnicze w Polsce. 31% respondentów nie ma książek w domu, podczas gdy 64% posiada ich co najmniej kilka, przy czym tylko 6% ma i książki drukowane i cyfrowe. Posiadanie książek koreluje z częstotliwością czytania, szczególnie wśród rodzin z dziećmi, a w ocenie przedstawicieli bibliotek koreluje także z odwiedzinami w ich placówkach. Dodatkowo autorzy raportu wskazują na wykluczenie cyfrowe dotyczące osoby starsze i mniej wykształcone, podczas gdy młodsza grupa demograficzna aktywniej korzysta z mediów cyfrowych. Oznacza to, że interwencja skierowana przede wszystkim do odwiedzających biblioteki ma ograniczoną skuteczność – jako docierająca przede wszystkim do osób o wyższym kapitale kulturowym. Justyna Osiecka-Chojnacka²³ zauważa, że w zakresie wspierania czytelnictwa biblioteka jest tylko jednym z elementów sieci podmiotów o takiej misji, a jej specyficzne funkcje muszą wpisywać się w szerszą wiązkę działań. **Upowszechnianie czytelnictwa należy traktować w kategoriach przeciwdziałania nierównościom społecznym**, które są często różnicami poziomu kapitału kulturowego. Zgodnie z badaniami autorstwa Betty Hart i Todda Risleya²⁴, działaniem, które może zatrzymać reprodukcję ubóstwa, jest jak najwcześniejsze pojawienie się książki w środowisku wychowawczym dziecka. Różnica w sukcesie edukacyjnym wynika nie tyle z genów, co z wystawienia na otoczenie słowno-relacyjne. Hart i Risley wyliczyli, że dziecko, w zależności do środowiska słowno-relacyjnego, w jakim jest wychowywane, usłyszy w ciągu pierwszych trzech lat swojego życia do 30 milionów słów więcej (lub mniej). W tym kontekście posiadanie książek w domu traktować można jako pierwszy stopień kształtowania się tych nierówności.

Warto podkreślić, że według badań Narodowego Instytutu ds. Nadużycia Narkotyków (NIDA) z USA²⁵ istnieje pięć najważniejszych czynników ryzyka, których obecność zwiększa niebezpieczeństwo pojawienia się uzależnienia. Są nimi: agresywne zachowania w dzieciństwie, brak nadzoru rodzicielskiego, eksperymentowanie z narkotykami, dostępność narkotyków w szkole oraz ubóstwo. Czytanie rodzinne przeciwdziała bezpośrednio co najmniej trzem z pięciu powyższych ryzyk²⁶.

Zasadne z wielu względów jest zatem dążenie do najwcześniejszego dostępu do książek i zasobów czytelniczych w grupach, które można zidentyfikować jako defaworyzowane pod kątem kapitału kulturowego (można przyjąć, że będą to osoby i rodziny o najniższych dochodach i mieszkające na obszarach wiejskich).

Dzieci najliczniejszą grupą czytelników. Według informacji powtarzających się praktycznie w każdym wywiadzie z przedstawicielami bibliotek, dzieci do 11-12 roku życia dość

22 Chymkowski R., Zasacka Z., Stan czytelnictwa w Polsce w 2020 roku, 2021.

23 Osiecka-Chojnacka J., Czytelnictwo i działania na rzecz jego upowszechniania w Polsce – rola bibliotek publicznych, 2016.

24 Hart B., Risley T., Meaningful Differences in the Everyday Experience of Young American Children, 1995.

25 National Institute of Drug Abuse: <https://nida.nih.gov/>.

26 Na podstawie opracowania Marii Deskur, Fundacja Powszechnego Czytania <https://fpc.org.pl/>. Dokument udostępniony przez autorkę.

powszechnie korzystają tak z bibliotek szkolnych, jak i z bibliotek publicznych i czytają w dużej mierze dla rozrywki. W przypadku kategorii wiekowej 12-13 do 18-20 lat liczba korzystających z bibliotek jest o wiele niższa. W ocenie przedstawicieli bibliotek jest to najmniej liczna kategoria odwiedzających ich placówki. W wywiadach zwraca się także uwagę, że dzieci często są inicjatorami wizyt rodziców w bibliotekach i niejednokrotnie chęć wypożyczenia książki dla dziecka kończy się również wypożyczeniem książki przez rodzica. Jest to zjawisko opisane wcześniej w przypadku wzrostu zainteresowania bibliotekami wśród mężczyzn w wieku 25-39 lat.

Tematyka czytelnictwa dzieci i młodzieży omówiona została szerzej w rozdziale 2.5.

VI.

Odwiedzający biblioteki są zainteresowani przede wszystkim nowościami. Przedstawiciele bibliotek zauważają, że potencjalni czytelnicy pytają głównie o nowości i do nowości ustawiają się też kolejki. Odwiedzający dopytują zazwyczaj o pozycje, o których się mówi: obecne w przekazach internetowych influencerów, wspomniane w radiu czy telewizji lub znane dzięki akcjom promocyjnym wydawcy (co zwykle oznacza obecność książki w szeroko rozumianej infosferze). Książka – w ocenie przedstawicieli bibliotek – „żyje” zwykle kilka miesięcy od momentu wydania, a potem zainteresowanie nią spada. Ci przedstawiciele bibliotek, którym bliższa jest postawa bibliotekarza-doradcy czy bibliotekarza-przewodnika, starają się takim tendencjom przeciwdziałać, choć z ograniczoną, jak stwierdzają, skutecznością. Pośród sposobów, jakimi się posługują, znajduje się nieeksponowanie jedynie nowości oraz polecanie dawniej wydanych pozycji. Rekomendowane jest także czytanie klasycznej literatury wydanej kilkadziesiąt lat temu i dawniej. Poszukującym nowości z obszaru literatury gatunkowej bibliotekarze polecają np. Dumasa, Sienkiewicza, Dołęgę-Mostowicza itp. Niekiedy starają się podsunąć czytelnikom klasykę należącą do światowego czy polskiego kanonu, jednak dość zgodnie przyznawali, że jest to w ich praktyce raczej literatura niszowa, interesująca nieliczną grupę odbiorców, czytających dużo i zwykle dobrze wykształconych. W związku z wnioskami opisanymi powyżej w wywiadach pojawił się postulat, by dotacje w ramach K.I. 1.1 można było przeznaczać nie tylko na zakup nowości, ale w jakiejś części na zakup pozycji starszych, jeśli biblioteka widzi taką potrzebę. Niektórzy bibliotekarze udzielający wywiadów byli przekonani, że w ramach K.I. 1.1 są zobowiązani nabywać wydania nie starsze niż 1-2 lata, gdy tymczasem, według informacji przedstawicieli BN, nie jest to konieczne. Dodatkowo, jak wynika z warsztatu rekomendacyjnego, to błędne przekonanie jest wśród bibliotekarzy dość powszechne, można więc sądzić, że może mieć ono wpływ na ich decyzje zakupowe i jest postrzegane jako ograniczenie kształtowania księgozbioru.

REKOMENDACJA: Rekomenduje się umieszczenie w regulaminie K.I. 1.1 informacji, że dopuszczalne są zakupy wszystkich wydań dostępnych na rynku pierwotnym (czyli z wyłączeniem antykwariatów).

Podsumowanie

Powyższy przegląd trendów czytelniczych prowadzi do kilku wniosków, które szerzej zostaną rozwinięte w rozdziale 2.7.

Pierwszy wniosek: **Jeśli chodzi o jakość pracy i ofertę bibliotek, osiągnięto istotne, a nawet spektakularne rezultaty**, jednak czytelnictwo książek w Polsce pozostaje poniżej oczekiwań formułowanych od lat przez ekspertów zajmujących się tą tematyką.

Wniosek drugi: **Dotarcie do osób nieczytających jest kluczowym narzędziem zwiększania populacji czytającej**. Przykładem skutecznego działania może być dotarcie do grupy nieczytających mężczyzn poprzez otwarcie bibliotek w sobotę. Warto jednak rozważyć włączenie do Programu interesariuszy innych niż biblioteki, którzy mogliby wspierać promocję czytelnictwa, tworzenie domowych księgozbiorów i wymianę książek między czytelnikami, a także prowadzić promocję czytelnictwa.

Wniosek trzeci: **Książka traci walor (i polor) wyjątkowego, specyficznego dobra kultury**, symbolizującego przynależność do grupy lepiej wykształconych, lepiej rozumiejących świat, lepiej radzących sobie w życiu – elity. Staje się dobrem kultury masowej i przez sporą część społeczeństwa (nieczytającą lub czytającą rzadko, bądź czytającą specyficznie, np. uczestnicząc w społeczności fandomu) postrzegana może być jako dobro anachroniczne, nie będące w stanie konkurować z innymi dobrami masowej kultury: dostępnym w streamingu filmem czy serialem, grą komputerową, instastory z życia ulubionego celebryty, kolejnym filmikiem znanego Youtubera czy podcastem.

Wniosek czwarty: **Kluczem do osiągnięcia sukcesu w edukacji czytelniczej jest dotarcie do jak najmłodszych dzieci**. Zmiana postaw rodziców dokona się najprędzej poprzez zaspokajanie rozwojowych potrzeb dziecka.

2.3 Wsparcie działalności bibliotek, rola i funkcje bibliotek

Struktura NPRCz (tak pierwszej, jak i drugiej edycji) sprawia, że zarówno miejscem, jak i narzędziem realizacji celów Programu jest przede wszystkim biblioteka. Spośród Kierunków Interwencji Programu tylko jeden – K.I. 4.2 Kampania społeczno-informacyjna – nie dotyczy bibliotek bezpośrednio. Program w tym kształcie wpisuje się, notabene, w założenia **Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego**²⁷. W Strategii tej stwierdza się, że czytelnictwo jest jednym z kluczowych elementów budowania kompetencji kulturowych, językowych i komunikacyjnych. Sprzyja ono również rozwijaniu wrażliwości, tożsamości i postaw obywatelskich, stanowiąc tym samym niezmiernie ważny aspekt w kontekście wzmacniania kapitału społecznego. Przyrost kapitału społecznego wymagał więc będzie kontynuowania oraz rozwijania działań ukierunkowanych na zwiększanie poziomu czytelnictwa wśród Polaków. W Strategii przyjęto zatem założenie, że rozwój czytelnictwa, mogący stanowić jeden z istotnych katalizatorów

²⁷ Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) do 2030, 2020.

wzrostu kapitału społecznego, wymaga zwiększenia liczby nowoczesnych, przyjaznych użytkownikom oraz dysponujących atrakcyjnym księgozbiorem bibliotek publicznych.

W *Manifeście bibliotek publicznych* IFLA/UNESCO, określającym standardy pracy bibliotek publicznych, zapisano, że „[...] **biblioteka publiczna jest organizacją ustanowioną, utrzymywaną i finansowaną przez społeczność, za pośrednictwem władz lokalnych, regionalnych, narodowych**”. W manifeście stwierdzono też, że biblioteka powinna być „[...] **dostępna dla wszystkich członków społeczności**, bez względu na rasę, narodowość, wiek, płeć, religię, język, stan zdrowia (np. niepełnosprawność), status ekonomiczny czy pracowniczy i posiadane wykształcenie”²⁸. Zatem, nawiązując do tego, co twierdzi Artur Ogurek²⁹, biblioteki są służbami (instytucjami) o charakterze lokalnym, świadczą usługi z zakresu informacji społecznej, dla dobra społeczności lokalnej. Niewątpliwie stanowią ważny ośrodek budowania i koncentracji kapitału społecznego. Osobną kwestią jest jednak, czy są jedynym i optymalnym miejscem i narzędziem realizacji tej części głównego celu NPRCz 2.0, jakim jest wzmocnienie czytelnictwa w Polsce. Analiza trendów czytelnictwa, zawarta w rozdziale 2.2, wskazuje, że biblioteki nie mogą pełnić tej funkcji jako narzędzie jedyne. Warto w tym kontekście przywołać stwierdzenie Justyny Osieckiej-Chojnackiej³⁰, że **w zakresie wspierania czytelnictwa biblioteka jest tylko jednym z elementów sieci podmiotów, a jej funkcje muszą wpisywać się w szerszą wiązkę działań**.

Założeniem Programu było zarówno **materiałne wsparcie placówek bibliotecznych** (zakupy nowości wydawniczych oraz inwestycje infrastrukturalne) – co prowadzić miało do wzmocnienia integracyjnej i prorozwojowej funkcji bibliotek – jak i wzmacnianie tych ostatnich funkcji poprzez diagnozowanie potrzeb społeczności, budowanie partnerstw lokalnych, inspirowanie czytelniczych inicjatyw oddolnych. W diagnozie NPRCz 2.0 stwierdza się, że w systemie demokratycznym fundamentalną funkcją bibliotek jest wyrównywanie szans w dostępie do wiedzy oraz wyjściowych nierówności edukacyjnych i kulturowych (np. w przypadku imigrantów), co jest warunkiem podejmowania świadomych wyborów politycznych oraz wypełniania roli aktywnego obywatela. Diagnoza odwołuje się do **wizji biblioteki jako „trzeciego miejsca”** (czyli nieformalnej przestrzeni poza miejscem zamieszkania i miejscem pracy, w której ludzie socjalizują się z pozostałymi członkami swoich lokalnych społeczności, relaksują lub oddają rozrywce)³¹, „lokalnego archiwum społeczności”³²,

28 Manifest bibliotek publicznych IFLA/UNESCO, [w:] Działalność bibliotek publicznych. Wytyczne IFLA/UNESCO, Warszawa 2002.

29 Ogurek A., System bibliotek publicznych a regres czytelnictwa w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej, Bibliotekarz Podlaski 1/2022.

30 Osiecka-Chojnacka J., Czytelnictwo i działania na rzecz jego upowszechniania w Polsce – rola bibliotek publicznych, 2016.

31 Koncept „trzeciego miejsca” rozwinął Ray Oldenburg (por. R. Oldenburg, (1999), *The Great Good Place – Cafe’s, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons and Other Hangouts at the Heart of the Community*, Marlowe and Company, New York), a w odniesieniu do bibliotek zastosowali go m.in. Susan E. Montgomery i Jonathan Miller (2011) *The Third Place: The Library as Collaborative and Community Space in a Time of Fiscal Restraint*, „College & Undergraduate Libraries”, 18:2-3, 228-238, DOI: 10.1080/10691316.2011.577683.

32 Ziętał K. (red.), *Archiwistyka społeczna, Ośrodek KARTA*, Warszawa 2012.

czy „wielosemiotycznego medium komunikacji społecznej”³³. W tym kontekście wprowadzenie w drugiej edycji NPRCz K.I. 4.1 BLISKO jest rozwiązaniem zarówno wynikającym z logiki interwencji, jak i dobrze rozpoznanych potrzeb instytucjonalnych i społecznych.

Program w tym kształcie spotyka się nie tylko z uznaniem, ale wręcz z entuzjazmem przedstawicieli kadr bibliotek i przedstawicieli organów prowadzących. W ocenie obu tych grup dzięki uczestnictwu w Programie możliwa była realizacja w ich placówkach idei „trzeciego miejsca”. W największym stopniu takie przekonanie wyrażają realizatorzy projektów K.I. 4.1 i 2.1, ale tego typu opinie pojawiają się również wśród realizatorów projektów Priorytetu 3 i K.I. 1.1, czyli tych, którzy zostali wsparci poprzez zakup książek (w przypadku Priorytetu 3 również wyposażenia dla szkół). Idea „trzeciego miejsca” jest bowiem przez bibliotekarzy dobrze rozumiana, a projekty przez nich realizowane zwykle wpisują się w szersze polityki samorządów, odnoszące się do kultury i edukacji na ich terenie.

W ocenie większości rozmówców **NPRCz 2.0 nie wymaga poważniejszych modyfikacji w tym zakresie, w jakim skierowany jest do bibliotek**. Jako niewątpliwy walor Programu, zawarty w założeniach K.I. 4.1 BLISKO, wskazywane jest budowanie partnerstw między bibliotekami a innymi aktorami lokalnymi. W ten sposób przestrzeń biblioteki – jako przestrzeń inicjatyw lokalnych, w tym aktywności obywatelskiej, czy aktywności na rzecz lokalnej tożsamości – staje się jednym ze skuteczniejszych narzędzi wzbudzających zainteresowanie biblioteką w jej tradycyjnych funkcjach. Program przyczynił się także do budowy nowego potencjału kadr bibliotecznych, gotowych podejmować się zadań związanych z misją biblioteki jako centrum integracji społeczno-kulturalnej.

Realizacja tego założenia – biblioteka jako „trzecie miejsce” – stanowi niewątpliwy sukces obu edycji NPRCz. Nie oznacza to jednak, że Program nie wymaga uzupełnienia o nowe obszary. Biblioteka bowiem – nawet otwarta na potrzeby społeczności lokalnej, wykraczająca poza wspomniane „tradycyjne funkcje” – jest instytucją, do której nie dotrą wszyscy. I która – co ważniejsze – nie jest w stanie dotrzeć do każdego. Biblioteka ma swoją klientelę, którą – w najgrubszym zarysie – są **czytający**. Nieczytający zaś, czyli liczniejsza część polskiej populacji, wymagają – zważywszy na obserwowane od lat wskaźniki czytelnictwa – narzędzi innych, których dotychczasowe edycje NPRCz, skoncentrowane na wsparciu bibliotek, nie uwzględniały. Szerzej piszemy o tym w rozdziale 2.7, poświęconym ewentualnym modyfikacjom interwencji w zakresie czytelnictwa. W rozdziale tym zostaną też sformułowane rekomendacje, odnoszące się do ewentualnej zmiany w sposobie wykorzystania bibliotek jako narzędzia interwencji.

33 Wojciechowski J., Bibliotekarstwo. Kontynuacje i zmiany, Kraków: Wydawnictwo UJ 2001.

2.4 Czytelnictwo seniorów

W publikacjach poddanych powyżej analizie **definicja seniorów** przyjmuje zwykle, iż są to osoby, które ukończyły 60 rok życia³⁴. Czasem szeroką grupę seniorów dzieli się dodatkowo na trzy podgrupy wiekowe: 60–74 lata, 75–89 lat oraz powyżej 90 lat³⁵. Określenie „senior” może mieć zatem szerokie znaczenie w zależności od jego charakteru umownego lub kulturowego. Najczęściej jednak do określenia granicy przynależności do grupy seniorów przyjmuje się kategorię wiekową 60+.

Jak podkreślił jeden z przedstawicieli bibliotekarzy, grupa seniorów nie jest jednorodna. Różni się pod względem zainteresowań, poziomu edukacji, umiejętności technologicznych, kondycji zdrowotnej oraz zaangażowania w życie kulturalne. Potwierdzają to wnioski z badania czytelnictwa wśród osób starszych³⁶, z którego wynika, że seniorzy są bardzo zróżnicowaną grupą, jeśli chodzi o zwyczaje czytelnicze i ewentualne powody ograniczenia czytania książek. Z wywiadów pogłębionych z bibliotekarzami wynika, że **wśród seniorów z bibliotek częściej korzystają kobiety**.

Drugą grupą, która jest najbardziej liczna, znaczą czytelników, są seniorzy i wśród seniorów największą grupę stanowią kobiety. Kobiety więcej czytają, są bardziej zaangażowane w życie społeczne.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Jest spora grupa seniorów, którzy w bibliotekach w jakiś sposób się aktywizują i są to w większość kobiety.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem organu prowadzącego

Potrzeby czytelnicze i kulturalne seniorów

Seniorzy najczęściej poszukują literatury odpowiadającej ich zainteresowaniom i potrzebom rozwojowym. Preferują biografie, reportaże, kryminały, książki historyczne i podróżnicze, książki dla dzieci, klasyczne powieści, powieści współczesne³⁷. Często wybierają książki historyczne oraz literaturę piękną, a także poradniki zdrowotne i religijne, aktualną prasę, tygodniki i miesięczniki o treściach ogólnych, ekonomicznych i naukowych, zarówno humanistycznych, jak i medycznych, poszukują aktualnych czasopism, książek naukowych i popularnonaukowych³⁸ oraz klasyki literatury i literatury obyczajowej³⁹.

34 Garwol K., Bieś K., Seniorzy w świecie mediów XXI wieku, 2022.; Felińska R., Górniak T., Miejsce biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego w życiu osób starszych, 2015.; Konieczna E., Senior w kulturze – kultura dla seniora. O kulturowym wzbogacaniu człowieka starszego, 2016.

35 Felińska R., Górniak T., Seniorzy w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, 2015.

36 Czytelnictwo wśród osób starszych, Raport z badania na zlecenie NCK, Opinia24, 2024.

37 Czytelnictwo wśród osób starszych, Raport z badania na zlecenie NCK, Opinia24, 2024.

38 Garwol K., Bieś K., Seniorzy w świecie mediów XXI wieku, 2022.; Felińska R., Górniak T., Miejsce biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego w życiu osób starszych, 2015.; Konieczna E., Senior w kulturze – kultura dla seniora. O kulturowym wzbogacaniu człowieka starszego, 2016.

39 Wywiady pogłębione z bibliotekarzami.

Część czytelników, przede wszystkim tutaj mam na myśli starsze panie, te panie seniorki, interesuje się takim gatunkiem jak biografie. Przede wszystkim panie też skupiają się na poradnikach o zdrowiu, o ogrodnictwie też, o tym jak robić robótki jakieś ręczne.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Seniorzy (czytają) obyczajówki, no i też wracają do starych naszych pisarzy, Sienkiewicza czytają.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Część z nich wypożycza książki do domu, ale często czytają pozycje na miejscu w bibliotece, z czego wynika, że jest to dla nich **forma spędzania czasu**⁴⁰. Czytanie pełni funkcję duchowego rozwoju, pomaga w wypełnieniu czasu oraz przyczynia się do samorozwoju, a także **wspiera zdrowie psychiczne** i fizyczne seniorów⁴¹. Potwierdzają to wywiady z bibliotekarzami, którzy przyznali, że dla wielu seniorów wizyta w bibliotece pełni rolę **relaksu**.

Seniorzy są bardzo aktywni, my mamy też zresztą klub seniora, który działa przy bibliotece.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Seniorzy bardzo mocno zaangażowani są. Oni są u nas, pojawiają się, jedna z pań jest wolontariuszką naszą, która po prostu przychodzi i mówi: drogie panie, ja chcę wam pomóc poukładać na półkach [...]. Ona zapewne kiedyś, bardzo dawno temu, pracowała w bibliotece, taki trochę wolontariusz „z zawodu” i czasami przychodzi wypożyczyć, to właśnie, jak gdyby użycza nam swojego cennego czasu.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Wśród seniorów istnieje przekonanie, że biblioteka mogłaby pełnić, poza swoją klasyczną rolą, także funkcję domu kultury. Osoby starsze chętnie, poza wypożyczeniem książki, skorzystałyby z oferty gastronomicznej, wydarzeń kulturalnych lub spotkań autorskich⁴².

Spotkania autorskie i dyskusyjne kluby książki są popularnymi formami aktywności, które angażują seniorów i zachęcają ich do dyskusji oraz rozwijania pasji literackich⁴³. Spotkania w klubach książki stanowią dla seniorów pretekst do interakcji społecznych, co jest **formą przeciwdziałania ich izolacji społecznej**⁴⁴. Zalety organizacji klubów dyskusyjnych potwierdzili specjaliści w dziedzinie wspierania czytelnictwa i rozwoju bibliotek – seniorzy są ich stałymi uczestnikami, chętnie biorą udział w dyskusjach i spotkaniach stanowiących dla nich ważny element integracji społecznej. Wśród seniorów dużym zainteresowaniem cieszą się także spotkania literackie i warsztaty. Często szukają oni literatury, która pomaga im radzić sobie z wyzwaniami psychologicznymi. Funkcja „ewazyjna” literatury, umożliwiająca **ucieczkę**

40 Felińska R., Górniak T., Seniorzy w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, 2015.; Laskowska J., Biblioteka jako miejsce aktywizujące seniorów – rozmowa z kierownikiem Biblioteki Babie Lato Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Josepha Conrada Korzeniowskiego w Gdańsku Katarzyną Dettlaff-Lubiejewską, 2024.

41 Felińska R., Górniak T., Seniorzy w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, 2015.

42 Czytelnictwo wśród osób starszych, Raport z badania na zlecenie NCK, Opinia24.

43 Laskowska J., Biblioteka jako miejsce aktywizujące seniorów – rozmowa z kierownikiem Biblioteki Babie Lato Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Josepha Conrada Korzeniowskiego w Gdańsku Katarzyną Dettlaff-Lubiejewską, 2024.

44 Felińska R., Górniak T., Seniorzy w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, 2015.

od codzienności, jest szczególnie istotna. Seniorzy chętnie czytają książki biograficzne, autobiograficzne, sagi rodzinne oraz literaturę **wpływającą pozytywnie na ich samopoczucie**. Ważną rolę odgrywa także literatura dająca **poczucie bezpieczeństwa** i pomagająca **uporać się z samotnością**⁴⁵. **Biblioterapia** to jeden z przykładów pozytywnego wpływu na zdrowie psychiczne seniorów, ponieważ dzięki regularnym wizytom w bibliotece poprawia się jakość ich życia i zmniejsza uczucie izolacji⁴⁶. Potwierdzili to bibliotekarze, którzy jako pozytywny przykład zajęć międzypokoleniowych w bibliotekach, dodatkowo **motywujących osoby starsze do aktywności**, wskazali, poza **bajkoterapią, spotkania z wnukami**. Badanie czytelnictwa wśród osób starszych ujawniło, że dla seniorów kontakt z wnukami jest bardzo istotny i często podczas spotkań czytają im książki⁴⁷. Biblioteka jako **miejsce spotkań międzypokoleniowych** ma szczególne znaczenie w mniejszych miejscowościach, gdzie seniorzy mają okazję brać udział w różnorodnych warsztatach, takich jak zajęcia plastyczne i rękodzielnicze, czy zajęcia dla seniorów z obsługi komputerów i korzystania z internetu⁴⁸, a nawet programowania⁴⁹.

Jak powyżej wskazano, czytanie odgrywa w przypadku seniorów rolę terapeutyczną, wspierając ich zdrowie psychiczne i fizyczne, a biblioteki pełnią w ich życiu ważną funkcję, nie tylko jako miejsca dostępu do literatury, ale także przestrzeni interakcji społecznych. Z tego względu istotne jest uwzględnienie w ofercie bibliotek wydarzeń, spotkań autorskich, dyskusyjnych klubów książki, elementów bajkoterapii oraz zajęć międzypokoleniowych, pomagających seniorom radzić sobie z samotnością poprzez zmniejszanie uczucia izolacji i zwiększanie ich aktywności społecznej.

Pogłęбилиśmy też współpracę ze starszymi czytelnikami. Uruchomiliśmy takie fajne cykle jak „apetyt na książkę”, to są spotkania takich starszych osób, pań, które chcą rozmawiać o książce przy okazji, przy domowych wypiekach [...] To się fajnie sprawdza. Uruchomiliśmy cykl spotkań „pomocna dłoń”, to są spotkania ze specjalistami dla seniorów, głównie dla seniorów, ze specjalistami z różnych zakresów, na przykład samoobrony, zdrowego żywienia, gimnastyki codziennej, z policjantami, strażakami. Przekazujemy osobom starszym tę wiedzę o życiu i świecie współczesnym, której zdobyć wcale nie jest tak łatwo.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Jest strefa dla seniorów, serce nam się raduje, gdy każdego dnia nasi seniorzy przychodzą do biblioteki, by się spotkać w grupie swojej, również by poczytać prasę, by uczestniczyć w warsztatach twórczych organizowanych przez bibliotekę, czy na picie po prostu kawy w naszym bibliotecznym bibliotecafe.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

45 Korepta E., Seniorzy w bibliotece, 2019.

46 Laskowska J., Biblioteka jako miejsce aktywizujące seniorów – rozmowa z kierownikiem Biblioteki Babie Lato Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Josepha Conrada Korzeniowskiego w Gdańsku Katarzyną Dettlaff-Lubiejewską, 2024.

47 Czytelnictwo wśród osób starszych, Raport z badania na zlecenie NCK, Opinia24.

48 Wywiady grupowe pogłębione z przedstawicielami bibliotek.

49 Wywiad pogłębiony z bibliotekarzem.

Przychodzą też seniorzy, bo mamy tą strefę dla seniora, żeby się spotkać, żeby porozmawiać. Pani organizuje takie zorganizowane spotkania dla seniorów, ale przychodzą też, żeby ze sobą pobyc. Jest kuchnia, gdzie można zrobić kawę, herbatę, jakieś ciasto, naprawdę to jest fajne. Ta czytelnia jest też miejscem spotkań, bo my też spotkania autorskie, czy spotkanie środowiskowe organizujemy.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Seniorzy regularnie korzystają z bibliotek, zwłaszcza z uniwersyteckich i publicznych, gdzie mają dostęp do bogatych zbiorów książkowych, czasopism i prasy codziennej⁵⁰. Korzystają także z **wydarzeń kulturalnych**, takich jak spotkania autorskie, warsztaty i wystawy⁵¹. Seniorzy, szczególnie z mniejszych miejscowości, są żywo zainteresowani spotkaniami z pisarzami i innymi ciekawymi osobami⁵². Zdarza się również, że seniorzy mogą w bibliotekach oglądać adaptacje teatralne oraz pisać wspomnienia⁵³. Seniorzy odwiedzający biblioteki cenią sobie **wolny dostęp do zbiorów** oraz **pomoc bibliotekarzy**, choć często zniechęca ich skomplikowany system korzystania z katalogów⁵⁴. Specjaliści w dziedzinie wspierania czytelnictwa i rozwoju bibliotek podkreślili, że seniorzy stanowią znaczącą grupę czytelników, a szczególny wzrost czytelnictwa w tej grupie obserwuje się w przypadku osób, które niedawno przeszły na emeryturę, ponieważ mają one więcej czasu na rozwój swoich zainteresowań literackich. Biblioteki odgrywają ważną rolę w życiu takich osób, oferując nie tylko dostęp do książek, ale także przestrzeń spotkań i wydarzeń kulturalnych, co wydaje się szczególnie istotne, kiedy po zakończeniu pracy zawodowej osoby te zyskują nagle bardzo dużą ilość czasu. Specjaliści dodali także, że w badaniach dotyczących czytelnictwa, z jakimi się zetknęli, zauważyli, że osoby starsze, szczególnie po 70. roku życia, rzadziej czytają, ale są bardziej zaangażowane w wydarzenia kulturalne organizowane przez biblioteki. Istotnym problemem dla seniorów jest poczucie zagubienia w aktualnej ofercie literackiej. Z uwagi na bardzo dużą liczbę wydawanych książek (różnych tytułów) potencjalni starsi czytelnicy mają problem z wyborem dla siebie wartościowych i ciekawych pozycji literackich, co bywa przyczyną zniechęcenia do czytania w ogóle⁵⁵.

Seniorzy najczęściej wybierają na wizyty w bibliotece godziny poranne i przedpołudniowe, szukając miejsc do cichej lektury, ale także aktywności społecznych przeciwdziałających ich samotności. Np. w latach 2011-2014 liczba uczestników zajęć dla seniorów w bibliotece Babie Lato⁵⁶ wynosiła od 120 do 400 osób rocznie, co świadczy o dużym zainteresowaniu⁵⁷. Seniorzy korzystają z bibliotek zarówno osobiście, jak i zdalnie, np. poprzez usługi dostarczania książek

50 Laskowska J., Biblioteka jako miejsce aktywizujące seniorów – rozmowa z kierownikiem Biblioteki Babie Lato Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Josepha Conrada Korzeniowskiego w Gdańsku Katarzyną Dettlaff-Lubiejewską, 2024.

51 Felińska R., Górniak T., Seniorzy w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, 2015.

52 Czytelnictwo wśród osób starszych, Raport z badania na zlecenie NCK, Opinia24.

53 Korepta E., Seniorzy w bibliotece, 2019.

54 Felińska R., Górniak T., Seniorzy w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, 2015.

55 Czytelnictwo wśród osób starszych, Raport z badania na zlecenie NCK, Opinia24.

56 Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Josepha Conrada Korzeniowskiego w Gdańsku.

57 Laskowska J., Biblioteka jako miejsce aktywizujące seniorów – rozmowa z kierownikiem Biblioteki Babie Lato Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Josepha Conrada Korzeniowskiego w Gdańsku Katarzyną Dettlaff-Lubiejewską, 2024.

do domów lub osiedli senioralnych. Biblioteki oferują seniorom szeroką gamę zasobów, w tym książki w dużym formacie, audiobooki, filmy i materiały cyfrowe⁵⁸.

Biblioteki pełnią dla seniorów funkcję **miejsc spotkań towarzyskich** oraz źródeł wiedzy, co sugeruje potrzebę dalszego **rozwijania skierowanej do nich oferty warsztatów i wydarzeń kulturalnych**. Zostało to zauważone w diagnozie przygotowywanej na potrzeby Programu i wpisane jako jedno z wyzwań, co należy ocenić pozytywnie.

Jest grupa taka bardziej rękodzielni, są takie kluby seniora, gdzie stawiamy na takie pobudzanie umysłu i takie zajęcia, gdzie mogą też przyjść porozmawiać. Uczymy ich grać w różne planszówki i uczymy ich obsługi smartfonów, komputerów, pomagamy robić zakupy internetowe.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Zrobiliśmy parę takich akcji, ale to też ze współpracą z GOPS, osoby z tego klubu seniora przychodziły do nas, a to na warsztaty robienia mydełek, a to tam robiliśmy jakieś pieczenie chleba, bo mieliśmy możliwość skorzystania z takiej sali.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Nasza społeczność bez seniorów nie istnieje, mamy bardzo aktywnych seniorów, bardzo aktywnych. Uczestniczyli również we wszystkich wydarzeniach, które organizowaliśmy, cokolwiek jest organizowane, no to są seniorzy. To jest po prostu grupa, która zawsze, w pełnym składzie się stawia. Mamy u nas aktywnie działające kluby seniora, na chwilę obecną chyba cztery kluby seniora, plus dodatkowo jeszcze uniwersytet trzeciego wieku.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Organizacja wydarzeń kulturalnych w bibliotekach, zwłaszcza w godzinach porannych i przedpołudniowych, mogłaby przyciągnąć większą liczbę seniorów i przeciwdziałać ich społecznemu wykluczeniu. Ważne jest także **tworzenie cichych stref do lektury**, które zapewnią seniorom spokojne i komfortowe warunki do czytania. Biblioteki powinny również **rozwijać zdalne usługi biblioteczne**, takie jak dostarczanie książek do domów, aby umożliwić dostęp do literatury tym, którzy nie mogą osobiście odwiedzać placówek, co również zostało uwzględnione w Programie jako jedno z istotnych wyzwań na najbliższe lata (**usługa „książka na telefon”**). Dodatkowo, rozszerzenie oferty skierowanej specjalnie do seniorów zarówno pod względem literatury, jak i zajęć integracyjnych, pozwoli na lepszą odpowiedź na ich potrzeby związane z samorozwojem i aktywnością społeczną.

Z kolei dla seniorów to jest też taka mobilna książka, którą można sobie zamówić i odebrać ją później w określonych dniach, one są przywożone.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem organu prowadzącego

⁵⁸ Horton J., Senior Citizens in the Twenty-First-Century Public Library, 2019.

Kompetencje cyfrowe seniorów

Wielu seniorów napotyka **bariery psychologiczne i technologiczne w korzystaniu z nowych mediów**, dlatego **potrzebne są działania edukacyjne w zakresie obsługi nowych technologii**⁵⁹. Badanie czytelnictwa wśród osób starszych⁶⁰ pokazało niski poziom akceptacji seniorów dla audiobooków i e-booków. Mimo iż wielu z nich deklaruje umiejętność korzystania z nich, to zdecydowana większość bardziej ceni sobie książki papierowe. Z internetu korzysta niemała część seniorów, np. wśród klientów Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego (BUŁ) 64% badanych seniorów zadeklarowało regularny dostęp do sieci. Jednakże **preferują oni tradycyjne formy książek i prasy**, ponieważ korzystanie z elektronicznych katalogów i zasobów jest dla nich często problematyczne. Elektroniczne formy (e-booki, audiobooki) są w tej grupie mniej popularne, a z dostępu przez internet do książek w BUŁ korzysta bardzo mała część seniorów (8% z grupy 60-70 lat)⁶¹. Z kolei w bibliotece Babie Lato seniorzy uczestniczą w warsztatach komputerowych, w tym w treningach pamięci i kursach komputerowych, co wskazuje na dążenie do rozwijania kompetencji cyfrowych. Korzystają oni również z multimedialnych programów wspomagających funkcje poznawcze, co świadczy o **wzrastającej umiejętności korzystania z technologii**⁶² w tej grupie wiekowej. Wprowadzenie większej liczby zajęć edukacyjnych związanych z technologią może podnieść udział seniorów w korzystaniu z e-booków i audiobooków.

Ważnym elementem jest również **dostępność książek mówionych oraz audiobooków**, co odpowiada na potrzeby osób z problemami ze wzrokiem. Co więcej, seniorzy cechujący się większym poziomem aktywności fizycznej mogą preferować bardziej dynamiczne formy uczestnictwa w kulturze, w tym właśnie audiobooki, które pozwalają na **słuchanie podczas spacerów**⁶³ lub innych zajęć, np. **prac w ogródku lub hobby rękodzielniczego**.

Poziom kompetencji cyfrowych wśród seniorów jest zróżnicowany. Chociaż większość starszych osób wciąż preferuje tradycyjne, papierowe książki, to wśród bardziej aktywnych seniorów, którzy korzystają z internetu, **rośnie zainteresowanie e-bookami i audiobookami**. Jego wzrost potwierdzili także bibliotekarze, z którymi przeprowadzono wywiady pogłębione. **Edukacja cyfrowa** jest kluczowa dla zwiększenia kompetencji seniorów w zakresie korzystania z nowych mediów, co może prowadzić do większego zaangażowania w korzystanie z e-booków i audiobooków⁶⁴. Osoby starsze mają trudności w korzystaniu z takich form, np. **nie posiadają odpowiednich urządzeń do odtwarzania audiobooków**. Wielu seniorów preferuje tradycyjne książki papierowe z uwagi na przywiązanie do dotyku papieru, szelestu kartek, widoku ilustracji. Słuchanie książek może wiązać się z dekoncentracją, więc seniorzy często muszą powtarzać

59 Garwol K., Bieś K., Seniorzy w świecie mediów XXI wieku, 2022.

60 Czytelnictwo wśród osób starszych, Raport z badania na zlecenie NCK, Opinia24.

61 Felińska R., Górnica T., Seniorzy w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, 2015.

62 Laskowska J., Biblioteka jako miejsce aktywizujące seniorów – rozmowa z kierownikiem Biblioteki Babie Lato Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Josepha Conrada Korzeniowskiego w Gdańsku Katarzyną Dettlaff-Lubiejewską, 2024.

63 Januszewska M., Charakterystyka modeli zachowań konsumpcyjnych seniorów na rynku kultury, 2018.

64 Garwol K., Bieś K., Seniorzy w świecie mediów XXI wieku, 2022.

odsluchanie, by lepiej zrozumieć treść⁶⁵. Konieczne jest rozszerzenie przez biblioteki oferty audiobooków i książek mówionych, szczególnie w popularnych wśród seniorów gatunkach, takich jak biografie, literatura historyczna, czy poradniki zdrowotne. Ważne jest także **dostosowanie infrastruktury bibliotecznej** do potrzeb osób z problemami ze wzrokiem poprzez instalację sprzętu do odtwarzania audiobooków oraz zapewnienie dostępu do cyfrowych platform umożliwiających wypożyczanie audiobooków zdalnie. Biblioteki powinny również **promować audiobooki** jako atrakcyjną alternatywę dla tradycyjnych książek, zwłaszcza wśród seniorów prowadzących aktywny tryb życia, którzy mogą słuchać literatury podczas spacerów czy innych codziennych aktywności.

Mamy też czytelniki i nawiązaliśmy współpracę z organizacją niewidomych z Warszawy i mamy od nich katalog do kilku tysięcy książek. Ktoś, kto ma zalecenie lekarskie, może u nas pożyczyć, czy pani, która pracuje w bibliotece wgrywa mu coś z tej e-biblioteki, i my mu to pożyczamy.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem organu prowadzącego

Warto także organizować warsztaty, na których seniorzy nauczą się korzystania z urządzeń mobilnych i aplikacji do odtwarzania audiobooków, co ułatwi im dostęp do literatury. Dodatkowo biblioteki mogłyby tworzyć przestrzenie do aktywnego słuchania, na przykład organizując „kluby audiobookowe”, dające seniorom okazję do wspólnego odsłuchiwania wybranych pozycji i prowadzenia na ich temat dyskusji. Takie działania nie tylko odpowiadałyby na specyficzne potrzeby seniorów, ale także zachęcałyby ich do aktywnego uczestnictwa w kulturze na różne sposoby. Pozytywnie należy ocenić zapisy Programu, w których zauważono potrzebę dalszego rozszerzania oferty bibliotek o książki cyfrowe, a także potrzebę zapewnienia dostępu do platform umożliwiających wypożyczanie e-booków i audiobooków zdalnie. Warto podkreślić zasadność uwzględniania przez biblioteki książek cyfrowych w zakupach nowości wydawniczych (w ramach Priorytetu 1), aby nie skupiać się jedynie na egzemplarzach papierowych.

REKOMENDACJA: Rekomenduje się promowanie projektów w ramach Priorytetu 4, K.I. 4.1, które zakładają prowadzenie działań promujących czytelnictwo wśród grup senioralnych, zarówno w formie tradycyjnej, jak i cyfrowej. Szczególny nacisk należy położyć na popularyzację korzystania z książek cyfrowych, w tym audiobooków, oraz na organizację szkoleń i warsztatów, które zaznajomią seniorów z obsługą e-booków, audiobooków i platform umożliwiających zdalne wypożyczanie książek. Działania te powinny obejmować również naukę korzystania z cyfrowych odtwarzaczy, aby umożliwić jak najszerszy dostęp do treści literackich.

Potrzeby i potencjał różnych podgrup seniorów

Ze względu na zmiany demograficzne, instytucje kultury, w tym biblioteki, będą musiały intensywniej rozwijać programy skierowane do starszych użytkowników. Wszystkie scenariusze demograficzne przewidują, że do 2060 r. liczba osób w wieku 65 lat i więcej wzrośnie w porównaniu do 2022 r. nawet o blisko 37% w scenariuszu średnim lub 22% w scenariuszu

⁶⁵ Korepta E., Seniorzy w bibliotece, 2019.

niskim. Do 2060 r. liczba osób wieku 85 lat i więcej względem roku 2022 wzrośnie o 83%. Najwyższy odsetek osób w wieku 65 lat i więcej w 2060 r. przewiduje się w województwach świętokrzyskim, opolskim, zachodniopomorskim, warmińsko-mazurskim i łódzkim⁶⁶. Wzrost liczby seniorów będzie bardziej zauważalny na obszarach wiejskich i w mniejszych miejscowościach. Może to prowadzić do konieczności dostosowania oferty kulturalnej i bibliotecznej do lokalnych potrzeb. Ze względu na rosnącą liczbę mniej mobilnych seniorów, biblioteki będą musiały rozwijać usługi zdalne, takie jak dostarczanie książek do domów oraz dostęp do cyfrowych zasobów bibliotecznych, co pomoże w utrzymaniu aktywności czytelniczej tej grupy.

Seniorzy to **grupa zróżnicowana** pod względem poziomu aktywności, zainteresowań i kompetencji technologicznych. Rozmówcy wywiadów pogłębionych wyróżnili m.in. podgrupy: „Aktywni seniorzy” – osoby zaangażowane w życie kulturalne i społeczne – oraz „Seniorzy szukający wsparcia” – osoby potrzebujące pomocy w nauce nowych technologii. Wiek senioralny jest **najbardziej zróżnicowaną fazą życia**, a tempo starzenia i **potrzeby osób starszych są indywidualne**. Występują **różnice w zainteresowaniach, poziomie wykształcenia i kompetencjach czytelniczych** seniorów⁶⁷. Najbardziej aktywną grupą są osoby w wieku 60-70 lat, które częściej korzystają z biblioteki, wypożyczają książki i uczestniczą w wydarzeniach kulturalnych. Seniorzy powyżej 70. roku życia są mniej aktywni, zarówno w zakresie czytelnictwa, jak i korzystania z bibliotek⁶⁸. Artykuł Małgorzaty Januszewskiej pt. „Charakterystyka modeli zachowań konsumpcyjnych seniorów na rynku kultury” opisuje różnorodność grupy seniorów, dzieląc ją na **podgrupy według stylu życia, zdrowia oraz potrzeb społecznych i intelektualnych**. Seniorzy zostali sklasyfikowani m.in. jako „**zdrowi koneserzy**”, „**zdrowi samotnicy**”, „**chorzy nieizolowani**” oraz „**chorzy samotnicy**”. Każda z tych grup ma inne potrzeby związane z uczestnictwem w kulturze: „zdrowi koneserzy” są aktywni zawodowo i mają wysokie dochody, więc ich model konsumpcji kultury jest zbliżony do młodszych grup. „Zdrowi samotnicy” dbają o swoje relacje społeczne, a „chorzy seniorzy” – zarówno ci izolowani, jak i nieizolowani – szukają sposobów na aktywne życie mimo trudności zdrowotnych. Każda z tych grup różni się podejściem do konsumpcji dóbr kultury, co wpływa również na ich zainteresowania w zakresie czytelnictwa⁶⁹. Aktywni seniorzy często angażują się w życie kulturalne i edukacyjne, podczas gdy osoby w najbardziej zaawansowanym wieku, mniej mobilne, preferują spokojniejsze formy spędzania czasu, takie jak czytanie w domu lub korzystanie z audiobooków.

Starsi seniorzy częściej mają **trudności z dostępem do technologii**, a ich potrzeby są silnie związane z utrzymaniem zdrowia fizycznego i psychicznego.

66 Prognoza ludności na lata 2023-2060, Analizy statystyczne, GUS, Warszawa, 2023.

67 Korepta E., Seniorzy w bibliotece, 2019.

68 Felińska R., Górniak T., Seniorzy w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, 2015.

69 Januszewska M., Charakterystyka modeli zachowań konsumpcyjnych seniorów na rynku kultury, 2018.

Zmieniająca się dynamika wydarzeń kulturalnych, w tym ich dostępność online, może znacząco wpłynąć na wzrost uczestnictwa seniorów w życiu kulturalnym⁷⁰. Młodsze grupy seniorów (55-64 lata) są bardziej skłonne do korzystania z internetu niż starsze osoby (65-74 lata). **Młodszy seniorzy chętniej podejmują się samodzielnej nauki obsługi technologii cyfrowych**, podczas gdy starsi częściej potrzebują pomocy. **Cyfrowe wykluczenie seniorów** wiąże się z barierami psychologicznymi, finansowymi i infrastrukturalnymi⁷¹. Ułatwieniem w dostępie do literatury dla osób mniej mobilnych mogą być regularne wizyty bibliotekarzy w domach opieki oraz usługi mobilnych bibliotek. Seniorzy szukają materiałów dopasowanych do ich zainteresowań oraz możliwości fizycznych, takich jak duży druk czy materiały audio⁷². Wiele bibliotek już wprowadziło **książki z dużą czcionką** i audiobooki, które ułatwiają dostęp do literatury osobom starszym i jest to trend, który należy kontynuować. Jego skala wydaje się rosnąca, biorąc pod uwagę, jak wielu bibliotekarzy w wywiadach pogłębionych wymieniło te rozwiązania jako ułatwiające dostęp do usług seniorom w swojej bibliotece. O wprowadzeniu książek z większym drukiem wspomnieli także specjaliści. Na zaangażowanie seniorów w czytelnictwo mniejszy lub większy wpływ, w zależności od podgrupy seniorów, może mieć także rodzaj formy spotkań kulturalnych (online vs. stacjonarne) organizowanych przez biblioteki. Dla osób mniej mobilnych z powodów zdrowotnych lub napotykających trudności w dotarciu do bibliotek ze względu na niedostępność transportu udział w formie online może być jedyną możliwością uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych czy korzystania z bibliotecznych zbiorów.

Różnice między podgrupami seniorów sugerują potrzebę różnicowania oferty bibliotecznej, tak aby odpowiadała zarówno na potrzeby aktywnych seniorów, jak i tych mniej mobilnych. Różnicowanie oferty bibliotecznej w zależności od podgrupy wiekowej i stanu zdrowia seniorów może zwiększyć ich zaangażowanie w aktywności kulturalne, a tym samym poprawić jakość życia. Oferta bibliotek powinna wziąć pod uwagę różne poziomy znajomości nowoczesnych technologii i uwzględnić zarówno seniorów korzystających z zasobów cyfrowych, jak i tych wybierających tradycyjną metodę lektury.

2.5 Czytelnictwo dzieci i młodzieży

Znaczna część przedstawicieli bibliotek szkolnych i publicznych, a także specjalistów ds. czytelnictwa zaangażowanych w niniejsze badanie, zauważa wyraźny spadek czytelnictwa wśród dzieci w wieku 12 lat i więcej. O ile w młodszym wieku dzieci czytają lub słuchają książek chętnie, o tyle później następuje swoista zapaść.

Dzieciaki w klasie 1-3 mają zaszczerpione to czytelnictwo i bytność w tej bibliotece, to przychodzą. Natomiast czwarte klasy i im dalej, tym gorzej statystyki. Najgorzej jest w klasach ósmych.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem szkoły podstawowej
(beneficjent K.I. 3.3)

⁷⁰ Horton J., Senior Citizens in the Twenty-First-Century Public Library, 2019.

⁷¹ Garwol K., Bieś K., Seniorzy w świecie mediów XXI wieku, 2022.

⁷² Horton J., Senior Citizens in the Twenty-First-Century Public Library, 2019.

Obserwację tę potwierdzają wyniki badań, choć uwidacznia się w nich zróżnicowanie poziomu czytelnictwa ze względu na płeć. Analiza rynku książki dla młodzieży⁷³ wskazuje na niski poziom czytelnictwa wśród tej grupy wiekowej i przedstawia dane, według których 20% nastolatków nie czyta dłuższych tekstów, ani nie sięga po książki czy gazety. Podobna sytuacja ma miejsce wśród uczniów szkół podstawowych. Według wyników badania przeprowadzonego wśród uczniów klas szóstych⁷⁴ 43% uczniów czyta mniej niż jedną książkę miesięcznie. W końcu 2017 roku Biblioteka Narodowa przeprowadziła ogólnopolskie badanie czytelnictwa młodzieży, które ujawniło istotne zmiany w porównaniu z wynikami z 2013 roku. Chociaż odsetek nastolatków czytających w czasie wolnym tylko nieznacznie wzrósł (z 62% do 65%), to wskaźnik czytelnictwa znacząco zróżnicował się ze względu na płeć. Tradycyjnie dziewczęta wykazują większe zainteresowanie czytaniem niż chłopcy, jednak dotychczasowe trendy wzrostów i spadków w obu grupach były zbliżone. Natomiast w najnowszym badanym okresie różnice te wyraźnie się pogłębiły. Czytelnictwo dziewcząt znacząco wzrosło – z 72% w 2013 roku do 82% w 2017 roku, szczególnie w kontekście czasu wolnego. Z kolei w przypadku chłopców odnotowano dalszy spadek zainteresowania czytaniem dla przyjemności – z 52% na 49%⁷⁵.

Zarówno analiza rynku książki dla młodzieży⁷⁶, jak i badanie czytelnictwa wśród młodzieży szkolnej⁷⁷ wskazują, że młodzi ludzie mają coraz więcej możliwości spędzania czasu wolnego, takich jak gry komputerowe, internet i sport. Dla czytelnictwa szczególnie szkodliwe jest systematyczne spędzanie czasu przed ekranem komputera, telefonu czy telewizora. Już w 2017 roku 93% badanych nastolatków deklaroowało posiadanie smartfonów, które wykorzystują do wyszukiwania informacji, komunikacji ze znajomymi, słuchania muzyki oraz grania w gry cyfrowe⁷⁸.

Poziom motywacji czytelniczej wśród młodych osób staje się z wiekiem coraz niższy. Bibliotekarze zwracają uwagę, że szczególnie w szkole średniej obowiązkowe lektury szkolne są postrzegane przez młodzież jako nudne i „niezyciowe”.

Najbardziej boli to czytelnictwo lektur, które mają taką złą sławę, złą opinię wśród uczniów – że lektury są nudne, że to niepotrzebne jest. [...] Jest taki fałszywy obraz lektury, wykreowany w szkole, bo te lektury tak naprawdę nie są takie strasznie nudne i ciężkie.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami szkół (beneficjenci K.I. 3.2)

73 Bielawska. S., Wampiry, demony, upadłe anioły... Analiza rynku książki dla młodzieży (2010–2017) – wybrane aspekty, Uniwersytet Łódzki, 2019.

74 Żuk. K. Czytelnictwo uczniów szkół podstawowych, Wyniki badań przeprowadzonych wśród uczniów klas szóstych, Uniwersytet Śląski w Katowicach, 2019.

75 Za: Wzrost czytelnictwa nastoletnich dziewcząt, 2018; Wzrost czytelnictwa nastoletnich dziewcząt 2018 [dostęp 12.11.2024]

76 Bielawska. S., Wampiry, demony, upadłe anioły... Analiza rynku książki dla młodzieży (2010–2017) – wybrane aspekty, Uniwersytet Łódzki, 2019.

77 Zasacka. Z., Czytelnictwo młodzieży szkolnej, Rocznik Biblioteki Narodowej, 2017.

78 Za: Wzrost czytelnictwa nastoletnich dziewcząt, 2018; Wzrost czytelnictwa nastoletnich dziewcząt 2018 [dostęp 12.11.2024]

Lektury szkolne na etapie szkoły podstawowej są często postrzegane przez uczniów jako atrakcyjne i odpowiadające ich zainteresowaniom, jednak na kolejnych etapach edukacji, szczególnie w gimnazjum, stają się obiektem krytyki⁷⁹.

Pomiary czytelnictwa z lat 2013 i 2017⁸⁰ pokazały spadek w samoocenie umiejętności czytelniczych, motywacji wewnętrznej, motywacji zewnętrznej i społecznych powodach czytania. Badanie wskazuje również, że młodzież nadal preferuje czytanie książek w wersji papierowej. Wyborowi czytania na papierze towarzyszy wyższy kapitał kulturowy rodziny oraz lepsze zakorzenienie w kulturze czytelniczej. Wzrasta jednak znaczenie książek w formie cyfrowej, a młodzi ludzie coraz częściej czytają książki na ekranach swoich telefonów czy też e-booków.

Jak wynika z wywiadów z przedstawicielami bibliotek publicznych, głównymi odbiorcami ich oferty są dzieci oraz seniorzy. Wyzwaniem jest zachęcenie młodzieży do przyścia do biblioteki, co wiąże się z koniecznością przygotowania oferty odpowiedniej dla tej grupy wiekowej. Nie jest to łatwe, gdyż biblioteki nie zawsze mają do tego wystarczające zasoby i kompetencje.

Najstabiliej, jak zwykle, (wypada) młodzież, bo jeszcze dzieci to wiadomo – przychodzą z rodzicami. Młodzież przeważnie przychodzi głównie po lektury szkolne. To jest u nas największa grupa, o którą walczymy i którą chcielibyśmy tutaj bardziej zaktywizować. I najciężiej jest to zrobić.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 1.1)

Z literatury przedmiotu oraz z przykładów opisywanych przez biblioteki wynika, że przy budowaniu oferty dla młodzieży ważne są takie kwestie jak: atrakcyjny księgozbiór, w tym z tzw. literatury young adult, dostęp do e-booków, audiobooków, odpowiednia przestrzeń i aranżacja wnętrz, dostęp do multimediiów, a także oferta wydarzeń skierowana do młodzieży, zakładająca ich współudział i współdecydowanie oraz wykorzystująca ich kreatywność.

Atrakcyjna oferta książek

Z uwagi na fakt, że młodzież wciąż preferuje książki drukowane, biblioteki powinny dbać o bogatą ofertę literatury w tradycyjnej formie. Zdaniem bibliotekarzy największym zainteresowaniem cieszą się książki przygodowe, w tym również te o tematyce historycznej. Badania⁸¹ wskazują także na **literaturę fantastyczną** jako gatunek cieszący się dużą popularnością u młodzieży. Oferuje ona czytelnikowi możliwość ucieczki od codzienności i zanurzenia się w świecie pełnym magii, niezwykłych stworzeń i przygód. Szczególnie w obliczu trudnych doświadczeń dorastania, młodzi ludzie szukają w książkach pocieszenia i oderwania od problemów.

79 Z. Zasacka, Socjalizacja do czytania – edukacja szkolna i kręgi rówieśnicze, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2018.

80 Zasacka. Z., Czytelnictwo młodzieży szkolnej, Rocznik Biblioteki Narodowej, 2017.

81 Zasacka. Z., Czytelnictwo młodzieży szkolnej, Rocznik Biblioteki Narodowej, 2017.

Docenienie literatury young adult

Wśród bibliotekarzy pojawia się istotna wątpliwość dotycząca równowagi między zaspokajaniem literackich zainteresowań młodzieży a utrzymywaniem wysokiego poziomu kupowanych książek. Jak przyznawała duża część przedstawicieli bibliotek szkolnych, nie wszystkie pozycje wskazywane przez uczniów w ramach konsultacji, były kupowane, właśnie ze względu na obawy, że nadmierne dostosowywanie się do aktualnych trendów w literaturze młodzieżowej może skutkować obniżeniem ogólnej jakości zbiorów bibliotecznych. Z drugiej strony, biblioteki mają za zadanie promować czytelnictwo, szczególnie wśród młodych ludzi, co oznacza konieczność dostosowania oferty do ich zainteresowań, które często koncentrują się na literaturze popularnej, takiej jak powieści fantasy, dystopijne, romanse czy literatura **young adult**. Książki te są atrakcyjne, łatwe w odbiorze i często promowane przez media społecznościowe, co sprawia, że przyciągają dużą liczbę młodych czytelników. Badacze przypisują wzrost odsetka dziewcząt czytających w czasie wolnym w latach 2013–2017 właśnie rosnącej popularności współczesnych powieści obyczajowych i fantastycznych skierowanych do młodzieży⁸².

Wielu bibliotekarzy wskazuje na konieczność znalezienia kompromisu: włączanie do zbiorów literatury popularnej, ale jednocześnie dbanie o obecność klasyki i książek o wyższej wartości literackiej. Jak wskazał jeden z ekspertów ds. czytelnictwa biorących udział w niniejszym badaniu, literatura young adult, choć często krytykowana za swoją niską wartość literacką, spełnia ważną funkcję w rozwoju czytelniczym młodych osób. Ekspert przywołał badania pokazujące, że dziewczęta zaczynające od niskiej jakości lektur, takich jak „Rodzina Monet”, często kontynuują czytanie, przechodząc do bardziej wymagających gatunków, jak kryminały. To wskazuje na pozytywny wpływ literatury young adult na rozwój nawyku czytania. Jednocześnie wciąż istnieje pewien opór w środowiskach literackich przed akceptacją literatury young adult, co utrudnia przenikalność między literaturą popularną a bardziej klasyczną. Inny ekspert biorący udział w niniejszym badaniu wskazuje na kluczową rolę bibliotek w tym okresie „przejściowym”, kiedy dla młodych ludzi pierwszy kontakt z literaturą skutkuje ogromnym zaangażowaniem i fascynacją, ale także brakiem krytycznego podejścia do treści. Warto w debacie o literaturze młodzieżowej skupić się nie tylko na wartości literackiej, ale także na tym, jak poszczególne książki wpływają na rozwój nawyku czytania i kształtowanie dojrzałych czytelników. Kompromis ten mógłby polegać na tym, że biblioteki promowałyby literaturę young adult jako „bramę” do bardziej ambitnych tytułów. Poprzez organizację warsztatów literackich, spotkań autorskich, czy konkursów, biblioteki mogłyby wprowadzać młodych czytelników w świat bardziej wymagających dzieł. Kolejną istotną kwestią jest rosnąca rola mediów społecznościowych, takich jak TikTok czy Instagram, gdzie influencerzy polecają książki.

82 Za: Wzrost czytelnictwa nastoletnich dziewcząt, 2018; [Wzrost czytelnictwa nastoletnich dziewcząt 2018](#) [dostęp 12.11.2024]

E-booki, audiobooki

Równocześnie warto, aby biblioteki rozszerzały swoją ofertę książek cyfrowych, ponieważ wzrasta popularność e-booków i czytania na ekranach telefonów. Inwestowanie w **platformy e-bookowe oraz aplikacje mobilne** umożliwi młodym ludziom łatwiejszy dostęp do literatury w formacie cyfrowym. Analiza rynku książki dla młodzieży⁸³ wskazuje, że wydawcy nie zawsze potrafią sprostać gustom i potrzebom młodych czytelników, przez co **oferta e-booków i audiobooków dla młodzieży jest uboga**.

Multimedia

To, co może przyciągnąć młodzież do biblioteki, to nowoczesne technologie. Tradycyjne czytelnie komputerowe w bibliotekach tracą na popularności. Natomiast, jak wynika z wywiadów pogłębionych, biblioteki, które inwestują w nowoczesne technologie, takie jak **komputery gamingowe** oraz inne zaawansowane sprzęty (fotele, głośniki), przyciągają młodych użytkowników. Istotny jest tutaj aspekt społeczny, ponieważ młodzież ceni możliwość grania w grupie, a także wysoką jakość wyposażenia, która będzie stanowiła przewagę nad sprzętem, jaki większość osób ma w domach. Biblioteki przywoływały przykłady takiego wyposażenia jak **komputery gamingowe, wirtualna rzeczywistość (VR)**, stoły multimedialne i interaktywne podłogi, które są atrakcyjnym narzędziem do angażowania dzieci i młodzieży w bibliotekach. Choć gry komputerowe nie mają bezpośredniego związku z promowaniem literatury, multimedialne przestrzenie pomagają przyciągnąć młodych użytkowników do bibliotek. Biblioteki próbują również łączyć multimedia z działaniami edukacyjnymi i pro-czytelniczymi. Przykładem są zajęcia na temat ochrony środowiska, podczas których wykorzystuje się okulary VR, a równocześnie promuje tradycyjne książki o tematyce ekologicznej. Taki sposób integracji multimedii z książkami pozwala na innowacyjne promowanie literatury i edukacji wśród młodzieży.

Odpowiednia przestrzeń i aranżacja wnętrza

Kolejnym czynnikiem zachęcającym młodzież do przyścia do biblioteki jest odpowiednia przestrzeń i aranżacja miejsc. Studium przypadku szkoły średniej Commonwealth Secondary School w Singapurze⁸⁴ pokazuje, że kluczem do sukcesu jest połączenie kilku elementów: **stworzenie atrakcyjnej przestrzeni bibliotecznej, staranna selekcja książek i angażujące programy czytelnicze**. Aby uczynić książki bardziej widocznymi i zachęcić do sięgnięcia po nie, pogrupowano je według gatunków, ułatwiając przeglądanie i wybór. Książki eksponowano z okładkami skierowanymi do przodu, a także wykorzystano przyciągające uwagę plakaty i prace plastyczne uczniów. Poza zorganizowaniem atrakcyjnej przestrzeni i bogatej kolekcji książek, w bibliotece wdrożono również szereg programów czytelniczych. Odbývają się

83 Bielawska. S., Wampiry, demony, upadłe anioły... Analiza rynku książki dla młodzieży (2010–2017) – wybrane aspekty, Uniwersytet Łódzki, 2019.

84 Chin Ee. L., Ellis. M., Paculdar. A. A., Zhong Hao. Wan., Building a Successful Reading Culture through the School Library: A Case Study of a Singapore Secondary School, National Institute of Education – Singapore, Commonwealth Secondary School – Singapore, 2017.

prelekcje o książkach, występy muzyczne oraz warsztaty tematyczne. Biblioteka stała się miejscem spotkań i wydarzeń, co dodatkowo przyciąga uczniów i zachęca ich do czytania. Ważnym elementem sukcesu jest stworzenie przyjaznej przestrzeni do czytania. Zadbano o odpowiednie oświetlenie, muzykę i aromaterapię, co tworzy spokojną i relaksującą atmosferę. Zaprojektowano różnorodne strefy do czytania, od wygodnych foteli po puffy i schody, aby sprostać różnym potrzebom czytelników.

Wywiady pogłębione przeprowadzone w ramach niniejszej ewaluacji wskazują, że również polskie biblioteki podejmują takie działania, jak atrakcyjne eksponowanie tytułów („teraz mamy kolory jesieni i promujemy książki w danym kolorze, wykorzystujemy moc okładki”, „mamy dedykowane regały czy takie półki ekspozycyjne na nowości”), czy tworzenie przestrzeni przeznaczonej dla młodzieży, która będzie atrakcyjna zarówno wizualnie, jak i funkcjonalnie. Zdaniem ekspertki w zakresie promocji czytelnictwa i pracy z dziećmi oraz młodzieżą, uczestniczącej w niniejszym badaniu, pod tym względem kluczowa jest zmiana w wyglądzie i atrakcyjności bibliotek szkolnych, które są w dużej części niedoinwestowane i niedoceniane, umieszczane w mało atrakcyjnych miejscach w budynku szkolnym, np. w piwnicy. NPRCz 2.0, dopuszczając zakup wyposażenia, daje w tym zakresie dużą szansę i te warunki udziału w Programie należy ocenić bardzo wysoko. Biblioteka szkolna, podobnie jak publiczna, ma potencjał, by stać się miejscem wielu aktywności, nie tylko związanych z czytelnictwem, ale również wspierających relaks i odpoczynek uczniów. Uczniowie postrzegają bibliotekę jako przestrzeń wolną od szkolnych ocen i formalnych wymagań, co sprzyja jej pozytywnemu odbiorowi. Przytulne, dobrze zorganizowane przestrzenie, wyposażone w puffy, dywany czy strefy relaksu, są bardziej atrakcyjne i zachęcają do odwiedzania biblioteki, co może sprzyjać budowaniu nawyków czytelniczych. Zdaniem ekspertki istotnym elementem jest zapewnienie uczniom wolnego dostępu do półek z książkami. Możliwość samodzielnego wyboru książek, bez konieczności proszenia bibliotekarza, pozwala dzieciom na swobodniejsze korzystanie z zasobów bibliotecznych i może przyczynić się do wzrostu ich zainteresowania literaturą. Szczególnie starsi uczniowie, z klas siódmych i ósmych, mogą czuć się bardziej komfortowo, mając możliwość samodzielnego przeglądania i wybierania książek.

Funkcjonowanie biblioteki szkolnej zależy jednak w dużej mierze od wsparcia ze strony organów prowadzących oraz dyrektorów szkół. To właśnie ich podejście i podejmowane przez nich decyzje przesądzają o tym, czy biblioteka stanie się dla uczniów przyjazną i atrakcyjną przestrzenią. W związku z tym **konieczne jest, aby organy prowadzące szkoły inwestowały w modernizację bibliotek szkolnych, co umożliwi stworzenie estetycznych i funkcjonalnych przestrzeni dla uczniów.** Ważne jest także zapewnienie szkołom środków na zakup wyposażenia, które uczyni biblioteki miejscami przyjaznymi i komfortowymi. Ważne jest również, aby dyrektorzy szkół dostrzegali rolę biblioteki jako miejsca wspierającego rozwój uczniów nie tylko w aspekcie edukacyjnym, ale także społecznym i emocjonalnym. Zwrócenie uwagi na odpowiednie zarządzanie przestrzenią oraz wprowadzenie wolnego dostępu do książek może przyczynić się do zwiększenia zainteresowania uczniów biblioteką oraz rozwoju ich nawyków czytelniczych.

Świadomość źródeł poszukiwania informacji o książkach

Zarówno analiza rynku książki dla młodzieży⁸⁵, jak i badanie czytelnictwa wśród gimnazjalistów⁸⁶ pokazują, że na wybory lekturowe młodzieży wpływają **mody czytelnicze, kreowane przez media, internet, relacje rówieśnicze**. Popularność zyskują książki, które stały się wydarzeniem medialnym, np. poprzez ekranizację.

Badanie czytelnictwa wśród młodzieży szkolnej⁸⁷ wymienia internet jako główne źródło informacji o książkach dla tej grupy wiekowej. Recenzje online, blogi literackie i serwisy społecznościowe ułatwiają młodym ludziom odkrywanie nowych tytułów i autorów. Potwierdzają to obserwacje bibliotekarzy. Młodzież często korzysta z recenzji online, blogów literackich oraz serwisów społecznościowych jako źródeł wiedzy o książkach. Część bibliotek stara się być aktywna na platformach społecznościowych i udostępniać np. rekomendacje książkowe online. Niektóre angażują też młodzież w tworzenie własnych recenzji literackich. Takie przykłady warto pokazywać jako dobre praktyki.

U nas [...] funkcjonują polecanki bibliotekarzy. Nagrywaliśmy takie filmiki, w których polecaliśmy książki na przykład świąteczne, czy tam takie okolicznościowe, jakieś różne, i później przychodzili ludzie i właśnie wypożyczali te książki, o których my mówiliśmy w filmikach.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 4.1)

Jednocześnie, jak wskazali uczestnicy warsztatu rekomendacyjnego, wielu bibliotekarzy nie ma odpowiednich kompetencji w zakresie marketingu i obsługi mediów społecznościowych. Tworzenie atrakcyjnych treści, zarządzanie komunikacją online czy budowanie strategii marketingowej wymaga wiedzy i umiejętności, które nie zawsze są częścią tradycyjnego przygotowania zawodowego bibliotekarza. Dlatego **istotne jest, aby biblioteki inwestowały w szkolenia z zakresu marketingu, komunikacji w mediach społecznościowych i kreatywnego tworzenia treści**. Warto takie działania uwzględniać w projektach z K.I. 4.1 BLISKO, w obszarze podnoszenia kompetencji pracowników bibliotek.

Jak podkreśla uczestnicząca w badaniu specjalistka w zakresie promocji czytelnictwa i pracy z dziećmi oraz młodzieżą, obecnie praktyki lekturowe młodzieży zmieniają się pod wpływem technologii i mediów społecznościowych. Współczesna młodzież częściej wybiera treści promowane na platformach takich jak TikTok czy Instagram, gdzie książki zyskują popularność dzięki młodym influencerom. Trend ten sprawił, że książka z powrotem staje się modna wśród młodych ludzi, choć nadal istnieje spadek zainteresowania czytelnictwem wśród nastolatków po 11. roku życia. Instytucje odpowiedzialne za badanie czytelnictwa i wdrażanie programów promujących literaturę nie w pełni rozumieją świat cyfrowy młodzieży oraz źródła, z których młodzi ludzie czerpią informacje. Platformy cyfrowe, takie jak media społecznościowe

85 Bielawska. S., Wampiry, demony, upadłe anioły... Analiza rynku książki dla młodzieży (2010–2017) – wybrane aspekty, Uniwersytet Łódzki, 2019.

86 Zasacka. Z., Czytelnictwo młodzieży szkolnej, Rocznik Biblioteki Narodowej, 2017.

87 Zasacka. Z., Czytelnictwo młodzieży szkolnej, Rocznik Biblioteki Narodowej, 2017.

i influencerzy, są efektywnie wykorzystywane przez wydawnictwa w celu sprzedaży książek, ale nie zawsze promują wartościową i rozwijającą literaturę.

Samodzielne tworzenie, potrzeba kreatywności

Internet nie tylko oferuje ogromne zasoby informacji i treści, ale dzięki technologiom cyfrowym umożliwia również dostęp do nich oraz dostarcza narzędzia do komunikacji, współtworzenia, komentowania i udostępniania tekstów⁸⁸. Dużą popularnością cieszą się aplikacje, które umożliwiają nie tylko czytanie, ale także publikowanie własnych tekstów, co może zachęcać młodzież do rozwijania swoich umiejętności pisarskich i angażowania się w kulturę literacką. Na takie trendy wskazują również rozmówcy w wywiadach pogłębionych. Jeden z ekspertów zwraca uwagę na istotne zjawisko – popularność platform do tworzenia fanfiction ukazuje, że młodzi ludzie, głównie czytelniczki, nie tylko konsumują literaturę, ale także aktywnie uczestniczą w procesie twórczym, komentując i dzieląc się swoimi opiniami. Buduje się wśród nich silna więź z autorkami, które same zaczynały swoją karierę na takich platformach, jak np. Cassandra Clare. Ten brak dystansu między twórcą a odbiorcą tworzy nową jakość w relacjach literackich, wzmacniając poczucie wspólnoty i identyfikacji. Bibliotekarze dostrzegają ten potencjał i jednocześnie potrzebę współdecydowania i organizują inicjatywy wspierające kreatywność młodych ludzi, takie jak warsztaty kreatywnego pisania, czy pracownie komiksów. W wywiadach padł też przykład biblioteki, w której młodzi ludzie sami przygotowują i prowadzą spotkania autorskie.

Czytelnictwo wśród dzieci, znaczenie rodziców

Wielu przedstawicieli przedszkoli i szkół wskazuje na **konieczność rozwijania nawyków czytelniczych od najmłodszych lat**. W wywiadach podkreślano, że wiek przedszkolny (a nawet wcześniejszy) jest uważany za najlepszy moment na rozpoczęcie pracy nad rozwijaniem zainteresowania książkami, ponieważ dzieci w tym wieku są szczególnie otwarte na nowe doświadczenia i łatwiej jest je zaciekawić literaturą. Wczesne wprowadzenie książek do życia dziecka może również przyczynić się do rozwoju emocjonalnego i intelektualnego, a także budowania umiejętności słuchania i rozumienia tekstu oraz rozwijania umiejętności językowych, kreatywności i zdolności do koncentracji. Rozwijanie **umiejętności skupienia przy czytaniu** u dzieci w wieku przedszkolnym jest procesem wymagającym systematycznej pracy. Nauczyciele zauważają, że dzieci nie są przyzwyczajone do długotrwałego słuchania tekstów i początkowo mają trudności z utrzymaniem koncentracji. Jednak regularne, częste czytanie i powtarzanie tych aktywności w przedszkolu przynosi widoczne efekty – dzieci zaczynają słuchać z większym zainteresowaniem i wyczekują kolejnych sesji czytania. Dzięki temu rozwijają nie tylko umiejętność skupienia, ale również nawyk słuchania oraz zdolność do rozumienia tekstu. Daje to dobre podstawy na przyszłość.

⁸⁸ Zasacka, Z., Czytelnictwo młodzieży szkolnej, Rocznik Biblioteki Narodowej, 2017.

Warto wdrażać taką systematyczność, że to codzienne czytanie, zaczynając od tych naszych maluszków dwu- i pół latków, trzylatków. Jeśli to jest systematycznie, to później w grupach starszych dzieci są bez porównania, słuchają, są zainteresowane.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem przedszkola
(beneficjent K.I. 3.1)

We wrześniu, kiedy siadamy do czytania, to widać, że one nie są przyzwyczajone do słuchania książki, po dwóch minutach się kręcą, wyłączają. [...] Ale systematyczna praca, może nie codzienna, ale wiele razy w tygodniu, daje efekty i dzieci wtedy zaczynają słuchać. Zaczynają nawet same dopytywać się o kolejną książkę.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem przedszkola
(beneficjent K.I. 3.1)

Przedszkola, zdaniem rozmówców, mogą odgrywać kluczową rolę w kształtowaniu nawyków czytelniczych, zwłaszcza w kontekście zmieniającego się zaangażowania rodziców, którzy z różnych przyczyn, takich jak brak czasu, coraz rzadziej czytają swoim dzieciom.

(Czytanie w przedszkolu) to bardzo dobra akcja i na pewno kształtuje zainteresowania czytelnicze dzieci. [...] Trzeba o tym myśleć, mówić, rozmawiać, zachęcać, bo niestety rodzice coraz mniej mają czasu na czytanie książek dzieciom.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami przedszkoli (beneficjenci K.I. 3.1)

Systematyczne czytanie w przedszkolu może zrekompensować ten brak, a dzieci, które mają w nim kontakt z książką, często same zachęcają rodziców do kontynuowania tej aktywności w domu. Przedszkola, poprzez organizację kąciaków czytelniczych i dostęp do książek, mogą skutecznie wspierać wyrabianie nawyku czytania. Włączenie rodziców w proces promowania czytelnictwa, np. poprzez organizację wydarzeń, w ramach których rodzice czytają dzieciom w przedszkolu, dodatkowo wzmacnia te działania i integruje środowisko przedszkolne z rodzinami.

Rodzice mają duży wpływ na czytelnictwo wśród dzieci i młodzieży. Badanie czytelnictwa młodzieży szkolnej z 2017⁸⁹ roku wykazało, że jeśli w domu nie ma książek, nie rozmawia się o nich i nie czyta się ich na co dzień, to wzrasta szansa na nieczytanie u młodego pokolenia.

Z analizy wypowiedzi przedstawicieli przedszkoli wynika, że jeśli chodzi o zachęcanie rodziców do wpajania nawyku czytania u dzieci, największy sukces odnoszą inicjatywy bezpośrednio angażujące rodziców w działania, natomiast jednostronne formy komunikacji, oparte na przekazywaniu informacji, nie przynoszą oczekiwanych rezultatów. Z podawanych przykładów sprawdzają się takie wydarzenia, jak zapraszanie rodziców do przedszkola w celu czytania książek dzieciom. Rodzice chętnie uczestniczyli w tym procesie, regularnie przychodzili do przedszkola, co zaowocowało silnym zaangażowaniem w życie przedszkolne.

Zapraszaaliśmy rodziców do przedszkola [...], żeby po prostu przyszli, usiedli z nami, przeczytali wybrane książki dzieciakom. Później [...] dzieciaki wybierały sobie książkę, którą zabierały do domu, następnie rodzice czytali tę książeczkę i dzieci miały za zadanie stworzyć ilustrację do

89 Zasacka, Z., Czytelnictwo młodzieży szkolnej, Rocznik Biblioteki Narodowej, 2017.

niej. Muszę powiedzieć, że to bardzo aktywowało rodziców. Rodzice bardzo chętnie przychodzili, były kolejki co tydzień.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami przedszkoli (beneficjenci K.I. 3.1)

Podobnie skuteczne było zadanie, w którym rodzice czytali dzieciom książki w domu, a następnie dzieci ilustrowały przeczytane opowiadania, co sprzyjało rozwijaniu nawyków czytelniczych oraz kreatywności u dzieci. Nagrodami w takim konkursie były książki zakupione w ramach NPRCz 2.0.

Nie sprawdziły się natomiast takie działania, jak przekazanie rodzicom listu „10 powodów, dla których warto czytać dziecku” oraz prezentacji multimedialnej dostępnej online. Mimo regularnego informowania rodziców przez e-dziennik, zainteresowanie było znikome.

Ważne jest również to, że dzieci, które od najmłodszych lat mają dostęp do literatury, uczą się, że książki mogą być źródłem przyjemności, a nie tylko obowiązkiem. To kształtuje długoterminowe nawyki czytelnicze, które będą miały wpływ na dalszy rozwój edukacyjny i intelektualny dziecka.

Wypowiedzi przedstawicieli bibliotek świadczą także o wzroście wśród rodziców świadomości znaczenia czytelnictwa, co przekłada się na ich częstsze wizyty w bibliotekach, szczególnie przy okazji wypożyczania książek dla dzieci. Rodzice, jak obserwują bibliotekarze biorący udział w wywiadach, początkowo zainteresowani literaturą dla swoich dzieci, często odkrywają bogatą ofertę nowości dostępnych dla dorosłych, co sprzyja ich rejestracji jako czytelników. Dodatkowo powoduje to powrót matek do korzystania z bibliotek po okresie przerwy związanej z opieką nad małym dzieckiem. Wraz z wypożyczaniem książek dla dzieci, matki coraz częściej sięgają także po literaturę dla siebie, zwracając uwagę na dostępność audiobooków i książek, które mogą być wygodniejsze w codziennym użytkowaniu. Co istotne, dzieci, zwłaszcza przedszkolaki, często same inicjują wizyty w bibliotece, co przekłada się na aktywizację rodziców. To pokazuje, że czytelnictwo dzieci może stać się impulsem do wzrostu zainteresowania literaturą wśród dorosłych.

Jak wynika z obserwacji bibliotekarzy, zainteresowanie czytelnictwem wśród młodych rodziców skupia się przede wszystkim na czytaniu dzieciom – potrzeby rodziców schodzą na dalszy plan. Dlatego np. biblioteki, organizując działania pro-czytelnicze dla dzieci, łączą je z promowaniem czytelnictwa wśród dorosłych. Przykładem może być biblioteka, która w ramach działań w BLISKO realizowała inicjatywę mobilnej biblioteki, odwiedzając place zabaw w mieście. Główne działania prowadzone tam obejmowały dystrybucję ankiet wśród mieszkańców, dzięki czemu bibliotekarze mogli lepiej poznać potrzeby i oczekiwania lokalnej społeczności wobec oferty biblioteki. Oprócz tego prowadzono bezpośrednie rozmowy z mieszkańcami i omawiano możliwości rozwoju usług bibliotecznych i ich lepszego dostosowania do potrzeb. Biblioteka wykorzystywała te wizyty również do promowania swojej oferty wśród rodzin z dziećmi przebywającymi na placach zabaw, co pozwalało dotrzeć do osób niebędących regularnymi użytkownikami biblioteki. Dodatkowo organizowano różne zajęcia plenerowe, takie jak

czytanie książek i warsztaty kreatywne dla dzieci, mające na celu zachęcenie najmłodszych do korzystania z biblioteki i uczestnictwa w organizowanych przez nią wydarzeniach.

Znaczenie książek w szkole i przedszkolu

Zdaniem przedstawicieli szkół i przedszkoli biblioteki publiczne nie są w stanie przejąć **takiej roli w rozwoju czytelnictwa, jaką pełnią placówki oświatowe**. Przedszkola i biblioteki publiczne w tym zakresie współpracują. Głównie organizowane są cykliczne wizyty przedszkolaków w bibliotece, aby zaznajomić je z tym miejscem, chociaż nie wszędzie jest to łatwe do zrealizowania. W przypadku mniejszych miejscowości konieczny byłby dojazd przedszkolaków do biblioteki publicznej w innej miejscowości.

Również biblioteki szkolne znajdują się bliżej ucznia i są dla niego bardziej dostępne niż biblioteki publiczne. Zdaniem przedstawicieli szkół w bibliotekach szkolnych coraz częściej wypożycza się beletrystykę, a nie wyłącznie lektury szkolne. Lektury nadal są głównym celem odwiedzenia biblioteki, ale w coraz mniejszym stopniu niż w przeszłości. Biblioteki szkolne i publiczne mogą efektywnie uzupełniać swoją ofertę oraz godziny otwarcia. Podczas gdy z bibliotek szkolnych dzieci i młodzież korzystają głównie w trakcie godzin lekcyjnych (np. podczas tzw. okienek czy przerw), biblioteki publiczne cieszą się zainteresowaniem w godzinach popołudniowych. Potwierdza to jeden z beneficjentów Priorytetu 2, wskazując, że istnieje wyraźne zapotrzebowanie na tego rodzaju przestrzeń.

Jest to miejsce spotkań młodzieży po szkole, wręcz oni przed otwarciem tam stoją i czekają na otwarcie o 14:00.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki
(beneficjent Priorytetu 2)

Znaczenie bibliotek szkolnych podkreślają w wywiadach pogłębionych także specjaliści ds. czytelnictwa, wskazując jednocześnie na bardzo duży wpływ NPRCz 2.0 na zwiększenie atrakcyjności zasobów książek w szkołach. Biblioteka szkolna jest pierwszym miejscem, z którego w sposób świadomy skorzysta młody człowiek. Dlatego to tam powinny być kierowane środki nie tylko na zakup książek, ale też realizację działań pro-czytelniczych.

2.6 Czytelnictwo a nowe technologie

Rangę aksjomatu ma obecnie teza, że znajdujemy się w fazie głębokiej zmiany cywilizacyjnej, będącej następstwem rozwoju technologii informacyjnych.

Rola nowych technologii w rozwoju czytelnictwa i ich wpływ na czytelnictwo rozpatrywane mogą być w dwóch aspektach. Aspekt pierwszy to **rola tych technologii jako nośnika tekstu, jako narzędzia ułatwiającego dostęp do tekstu, potencjalnie też poszerzającego grono jego odbiorców**. Do tego aspektu zalicza się również poszerzenie dostępu do zasobów bibliotecznych, z których nie trzeba korzystać na miejscu, dostęp do wielu bibliotek, docelowo globalny. Aspekt drugi to **konkurencyjność technologii informacyjnych wobec tekstu**, budowanie alternatywy wobec czytania w postaci streamingu filmów i seriali, gier

komputerowych, serwisów społecznościowych, kulturowe narzędzie walki o uwagę odbiorcy, wobec którego – co warto podkreślić w kontekście interwencji budującej nawyk czytania – tekst (pismo) ma pozycją słabszą.

Jeśli chodzi o aspekt pierwszy, obserwuje się dynamiczny rozwój **rynku e-czytelnictwa**. Wydawnictwa coraz częściej oferują książki w wersji elektronicznej, a biblioteki rozszerzają swoje zbiory cyfrowe. Zwiększenie dostępności książek elektronicznych przyczynia się do wzrostu zainteresowania literaturą i zwiększenia liczby wypożyczeń. Kompetencje cyfrowe niewątpliwie będą stawać się coraz ważniejsze dla pełnego uczestnictwa w kulturze czytelniczej.

Rozwój technologii stawia też nowe wyzwania przed bibliotekarzami, wymagając od nich ciągłego doskonalenia umiejętności informacyjno-komunikacyjnych i podnoszenia poziomu kompetencji cyfrowych, a same biblioteki będą odgrywać coraz ważniejszą rolę w promowaniu e-czytelnictwa i edukowaniu użytkowników w zakresie korzystania z nowych technologii. Jak wskazują autorzy publikacji „Czytelnictwo w dobie informacji cyfrowej. Rozwój, bariery, technologie”⁹⁰, w dobie informacji cyfrowej e-czytelnictwo zyskuje na znaczeniu, a biblioteki stoją przed wyzwaniem dostosowania swoich usług do potrzeb współczesnych czytelników. **Bibliotekarze, aby sprostać wymaganiom współczesnego środowiska pracy, muszą rozwijać swoje umiejętności informacyjno-komunikacyjne i stale podnosić poziom kompetencji.**

Zarówno z badań BN, jak i z opinii przedstawicieli bibliotek objętych wywiadami wynika jednak, że ani nawyki odwiedzających biblioteki, ani ogółu czytających nie świadczą o tym, abyśmy mieli do czynienia z przełomem w zakresie technologii czytania. Książki w formatach cyfrowych są wciąż zdecydowanie mniej popularne niż drukowane. Lekturę co najmniej jednego tytułu na ekranie urządzenia elektronicznego w 2023 roku zadeklarowało jedynie 7% czytelników, chociaż zbiorowość ta powoli rośnie. Powolne tempo zmian w tej dziedzinie znajduje odzwierciedlenie w preferencjach w zakresie formy edytorskiej czytanych książek. Badania z roku 2022 dowiodły, że Polki i Polacy zdecydowanie wolą egzemplarze drukowane niż książki w formatach cyfrowych⁹¹. Zdanie to potwierdzają przedstawiciele bibliotek: czytelnicy są zainteresowani czytaniem książek papierowych. Z drugiej strony, kody dostępu, jakimi dysponują biblioteki, cieszą się bardzo dużym zainteresowaniem. Kody te – co istotne – zapewniają dostęp do synchrobooków, a wielu odwiedzających biblioteki deklaruje coraz częstsze słuchanie książek w miejsce ich czytania. Słuchanie książek to coraz powszechniejszy obyczaj czytelniczy. Według bibliotekarzy o audiobooki pytają osoby spędzające wiele godzin za kierownicą (m.in. zawodowi kierowcy), a także wykonujące prace angażujące ruchowo i jednocześnie umożliwiające słuchanie nagrania.

Aspekt drugi – konkurencyjność nowych technologii wobec tekstu – również nie wskazuje, by książka elektroniczna miała być instrumentem poszerzającym grono zainteresowanych

90 Szczygłowska L., Rozwój rynku czytelników książek elektronicznych, w: Czytelnictwo w dobie informacji cyfrowej Rozwój, bariery, technologie; Praca zbiorowa pod redakcją Mai Wojciechowskiej, Warszawa 2015.

91 Zasacka Z., Chymkowski R., Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2022 roku; również: Stan czytelnictwa książek w 2023 roku.

tekstem. Według badań BN⁹² czytanie książek w formatach cyfrowych to zaledwie 3% aktywności badanych w internecie wobec 85% deklaracji korzystania z mediów społecznościowych, czy 61% deklaracji oglądania przez internet filmów i seriali.

Można zatem stwierdzić, że mimo dużej oferty i poszerzającego się rynku e-booków, audiobooków i synchrobooków, książka elektroniczna nie stanowi na razie narzędzia uruchamiającego aktywność czytelnictwa Polek i Polaków. Zważywszy jednak na tendencje globalne, należy w najbliższych latach oczekiwać zmiany w tym zakresie.

2.7 Cele wsparcia – nowe wyzwania, konieczność aktualizacji

W raporcie *Ewaluacja wstępna Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 wraz z modułem oceny efektów*, dotyczącym również poprzedniej edycji Programu, przedstawiono logikę interwencji, którą w roku 2023 w ramach raportu mid-term uznano za niewymagającą poważniejszych korekt. Sugerowano m.in. dodanie do Programu wyzwań związanych ze zwiększonym napływem migrantów do Polski, przede wszystkim wskutek wojny w Ukrainie, oraz dodanie wyzwania związanego z kształtowaniem kompetencji czytelnictwa w efekcie obniżenia się wyniku Polski w badaniu PISA, spowodowanego pandemią.

Niniejsze badanie nie jest klasyczną ewaluacją ex-post, a szerokim badaniem jakościowym, uwzględniającym wszystkich głównych instytucjonalnych interesariuszy Programu oraz opinie ekspertów. Badanie obejmowało też analizę trendów czytelnictwa w ostatnich latach. Szeroki zakres badań jakościowych pozwolił na dostrzeżenie kilku nowych wyzwań, ale wnioski co do ich pilności i wagi należy formułować z dużą ostrożnością.

Należy stwierdzić, że spośród pięciu wyzwań przyjętych w diagnozie Programu **wątpliwości może budzić skuteczność odpowiedzi tylko na jedno z nich: wspieranie rozwoju czytelnictwa – wzrost poziomu czytelnictwa w Polsce**. Stan czytelnictwa (mierzony odsetkiem deklaracji przeczytania co najmniej jednej książki w roku) nie poprawia się znacząco w Polsce od czasu wyraźnego spadku poziomu czytelnictwa w latach 2004-2008. Oznacza to, że mamy w Polsce do czynienia z liczną populacją niezainteresowaną czytaniem, o zróżnicowanych motywacjach. Tylko nieznaczna jej część nie czyta z powodu niedostatecznych kompetencji.

Logika interwencji NPRCz i NPRCz 2.0 koncentrowała się na wsparciu bibliotek, co pozwala postawić pytanie o skuteczność Programu w docieraniu do wspomnianej populacji nieczytających. Nie negując wagi poprawy funkcjonowania bibliotek w różnych aspektach – infrastruktury, jakości i liczebności księgozbiorów, kompetencji pracowników, współpracy z lokalnymi społecznościami – wypada zapytać, **czy oprócz bibliotek istnieją inni interesariusze, mogący przyczynić się do podniesienia poziomu czytelnictwa**.

Z badania wynika jednoznacznie: **biblioteka nie jest ani jedynym miejscem, gdzie może być realizowana interwencja, ani nie jest też jedynym narzędziem interwencji**. Skuteczność interwencji dokonywanej wyłącznie w oparciu o wsparcie bibliotek, w przypadku tych osób,

⁹² Stan czytelnictwa książek w roku 2023.

które do biblioteki nie przyjdą, będzie z różnych powodów ograniczona. Należy rozważyć, czy istnieją dodatkowe czynniki wpływu na postawy tej części nieczytających, którzy posiadają dostateczne kompetencje, by czytać, lecz czytanie postrzegają jako niepotrzebne czy nieatrakcyjne. Nie należy zapominać przy tym o budowaniu nawyków czytelniczych u najmłodszych.

W przyszłości należy dążyć do stopniowej, ewolucyjnej zmiany logiki interwencji, wykraczającej zapewne poza horyzont najbliższej, a może i kolejnej edycji Programu. Zmiana ta powinna być dokonywana w dwóch aspektach.

Pierwszym jest **koncentracja na zachęcaniu odbiorcy do czytania i dostarczaniu mu służących tej aktywności tekstów**. Było to podejście przyjęte zarówno w NPRCz, jak i w NPRCz 2.0. Ma ono ograniczoną skuteczność wobec nieczytających. W tej grupie konieczna jest koncentracja na **zmianie postawy wobec czytania**. W przypadku osób dorosłych o utrwalonych nawykach w zakresie komunikacji oraz ugruntowanych upodobaniach co do form spędzania wolnego czasu zmiana ta będzie trudna. Książka – a raczej czytanie – musi stać się alternatywą dla nowych mediów. Czytanie powinno stać się, równie jak te media, oczywiste i potrzebne. Tymczasem osoby z tej kategorii nie są obecnie dostatecznie społecznie gratyfikowane, gdy sięgają po książkę. Jak zauważa Roman Chymkowski: *trzeba wziąć pod uwagę, że czyta się bądź nie czyta w jakimś otoczeniu społecznym, więc kiedy osoby znajdujące się poza kulturą czytelniczą podejmują akt lektury, powinny otrzymywać jakieś pozytywne zwroty ze swoich środowisk społecznych. Trudno czytać na przekór całemu światu, zwłaszcza jeśli jest się osobą, która nie przywiązuje do czytania wielkiej wagi. Zamiast kategoriami demograficznymi czy zawodowymi, trzeba tu myśleć środowiskami – grupami ludzi, którzy są ze sobą w jakiejś relacji*⁹³. W tym kontekście **koncepcja biblioteki jako „trzeciego miejsca” powinna być dalej rozwijana i rozpowszechniana, ale powinno temu towarzyszyć wyjście z promocją czytelnictwa poza bibliotekę**. Należy przy tym mieć świadomość, że zmiana postaw osób dorosłych obarczona jest dużym ryzykiem niepowodzenia. Dlatego szczególnie istotne jest **towarzystwo z książką** (a raczej z czytaniem jako kompetencją) **rozwojowi dziecka od pierwszych miesięcy życia**. Oznacza to wyjście poza tradycyjną wizję ról edukacyjnych w zakresie czytelnictwa i zaangażowanie np. lekarzy pediatrów jako zachęcających rodziców do czytania dziecku dla jego szybszego rozwoju. Obok wsparcia bibliotek konieczne jest wspieranie tworzenia domowych księgozbiorów. Należy też rozważyć dotarcie z książką – poprzez system opieki społecznej – do rodzin o najniższym kapitale kulturowym.

Drugim aspektem jest **silosowość interwencji**, która jest **interwencją w kulturze i w edukacji**. Ważnym krokiem w tym kierunku było włączenie do NPRCz Ministerstwa Edukacji Narodowej jako operatora. Czytanie jest jednak czynnikiem rozwoju w wielu obszarach: zdrowia, polityki społecznej, rozwoju gospodarczego, rozwoju regionalnego i lokalnego. Ich włączenie w przyszłe działania na rzecz czytelnictwa stwarza potencjał do **całościowej zmiany społecznej**. Wymaga to zaangażowania różnych podmiotów, działających w dziedzinach, których wpływ na kształtowanie kompetencji czytania jest niedoceniany (lekarze, przedsiębiorcy, organizacje

93 Majewska M., wywiad z prof. Romansem Chymkowskim, Czytanie Jako praktyka społeczna, Krytyka Polityczna 2015.

pozarządowe, sportowcy i trenerzy itp. – również instytucje odpowiedzialne za różne aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym ministerstwa).

Koncepcja poszerzenia logiki interwencji opiera się o założenie, że rozwój kompetencji czytania dokonuje się na wielu poziomach i w wielu obszarach. Nawiązać tu można do powiedzenia Hillary Clinton: „Aby wychować dziecko, potrzeba całej wioski”. Konieczny jest udział w interwencji podmiotów odpowiedzialnych – w różny sposób i na różnych poziomach – za te wszystkie aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego, od których zależy pośrednio lub bezpośrednio kształtowanie kapitału kulturowego i społecznego: polityka społeczna i zdrowotna, rozwój regionalny, rozwój obszarów wiejskich, przedsiębiorczość, jak również – oczywiście – edukacja i kultura. Oznaczać to może wzrost znaczenia lokalnych podmiotów ze wszystkich trzech sektorów: gospodarki, pozarządowego, administracji rządowej i samorządowej.

Przykładowo, obecnie w ramach kampanii „Mała książka, wielki człowiek” ok. 30 tysięcy rodziców nowo narodzonych dzieci, w ponad 90% szpitali w Polsce, otrzymuje Wyprawkę Czytelniczą od Instytutu Książki. Dla osób, które nie mają utrwalonych rodzinie lub w inny sposób nawyku i potrzeby czytania, jest to podarunek o ograniczonej skuteczności. Te rodziny potrzebują swego rodzaju tutorów, którzy nauczą je używać Wyprawki Czytelniczej. Naturalnymi kandydatami na takich tutorów są opiekujący się dzieckiem lekarze pediatrzy.

Rekomenduje się też m.in. wprowadzenie form finansowego wsparcia (np. w postaci bonów opieki społecznej) tworzenia domowych księgozbiorów. Dystrybucją bonów na zakup książek mogliby zająć się pracownicy opieki społecznej, którzy ponadto byłiby tutorami czytania o podobnej roli, jak wspomniani wyżej lekarze pediatrzy.

Innym rozwiązaniem może być wsparcie akcji wymiany książek z domowych księgozbiorów przez biblioteki lub inne zainteresowane podmioty (np. organizacje pozarządowe, samorządy, szkoły, sklepy, wspólnotę sąsiedzką). Organizacja sąsiedzkich wymian księgozbiorów może być realizowana w formie podobnej jak obecnie KI 4.1 BLISKO, przy założeniu, że beneficjentami mogą być nie tylko biblioteki/ich organizatorzy. O dofinansowanie mogłyby się ubiegać takie podmioty, jak organizacje pozarządowe, przedsiębiorstwa, wspólnoty mieszkańców, Koła Gospodyń Wiejskich, OSP itp.

3 OCENA AKTUALNOŚCI ZAŁOŻEŃ PROGRAMU

W niniejszym rozdziale dokonano oceny aktualności założeń Programu w odniesieniu do potrzeb i potencjału różnego typu placówek bibliotecznych, a także osiągniętych efektów. Pod ocenę wzięto zapisy regulaminów dla Priorytetu 1, 2 oraz 4, a także rozporządzenia dla Priorytetu 3⁹⁴, określające warunki dostępu do wsparcia, kryteria oceny, w tym kryteria premiujące rozwiązania mające w założeniu wzmacniać efekty wsparcia.

3.1 Wysokość i zasady finansowania

Priorytet 1 – poprawa oferty bibliotek publicznych

W przypadku bibliotek publicznych korzystających z zakupu nowości w ramach Priorytetu 1, K.I. 1.1, wymagany **wkład własny** najczęściej pokrywany jest z budżetu biblioteki przeznaczonego na zakup książek. Niektóre biblioteki cały swój roczny budżet przewidziany na zakup zbiorów przeznaczają na wkład własny w NPRCz 2.0, przy czym w obliczu innych kosztów ponoszonych przez bibliotekę ten budżet jest często niewielki.

Wygląda to w ten sposób, że najpierw zabezpieczam kwestie związane z wynagrodzeniami. To są moje podstawowe punkty, które muszę zabezpieczyć -wynagrodzenie pracowników, wszelkiego rodzaju świadczenia, opłaty za utrzymanie budynku, opłaty związane z funkcjonowaniem... I tak naprawdę to dopiero później zostają możliwości finansowe zakupu książek.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

W wielu przypadkach biblioteki publiczne uznają wkład własny, wymagany do uzyskania dofinansowania, za zbyt wysoki. Wynosi on od 50% do 80%, w zależności od zamożności gminy. Biblioteki zaznaczają, że w przeszłości proporcje były bardziej korzystne – dofinansowanie ze środków Programu pokrywało znaczną część kosztów, co stanowiło większe wsparcie⁹⁵ – a obniżenie w kolejnych latach poziomu dofinansowania wywołało poczucie, że bibliotekom „zabrano” możliwość zakupu większej liczby książek.

My niestety jesteśmy w tej najgorszej sytuacji, ponieważ aż 80% to nasz wkład własny. Wiem [...] że to się zmieniało, że to były wręcz odwrotne proporcje. No i to wtedy było faktycznie wsparciem, tak? Teraz, przy 80% wkładzie własnym, ten zastrzyk wsparcia z Biblioteki Narodowej jest tak naprawdę niewielki.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

W niektórych przypadkach biblioteki i organy prowadzące starają się zwiększać wkład własny, aby uzyskać większe wsparcie z NPRCz 2.0. Jednak trudności finansowe gminy często stanowią ku temu barierę. Jak wynika z wywiadów z organami prowadzącymi, zdarzały się sytuacje,

⁹⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 września 2021 r. w sprawie szczegółowych warunków, form i trybu realizacji Priorytetu 3 „Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0. na lata 2021-2025”.

⁹⁵ W NPRCz 2016-2020 wkład własny beneficjenta wynosił w pierwszym roku wsparcia od 30% do 40%, w drugim od 30% do 50% i rósł z każdym rokiem aż do ostatniego, kiedy wkład własny wynosił od 50% do 80%.

że nie wykorzystano całej kwoty przyznanej do dofinansowania, gdyż samorząd nie był w stanie wygospodarować wystarczających środków na wkład własny, mimo wcześniejszej deklaracji.

Skończyło się to tak, że nie mogliśmy wykorzystać całej tej kwoty, która była przyznana, bo udział na zakup nowości książkowych i kodów dostępowych do tej cyfrowej biblioteki był absolutnie dla nas nie do przeskoczenia.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem organu prowadzącego

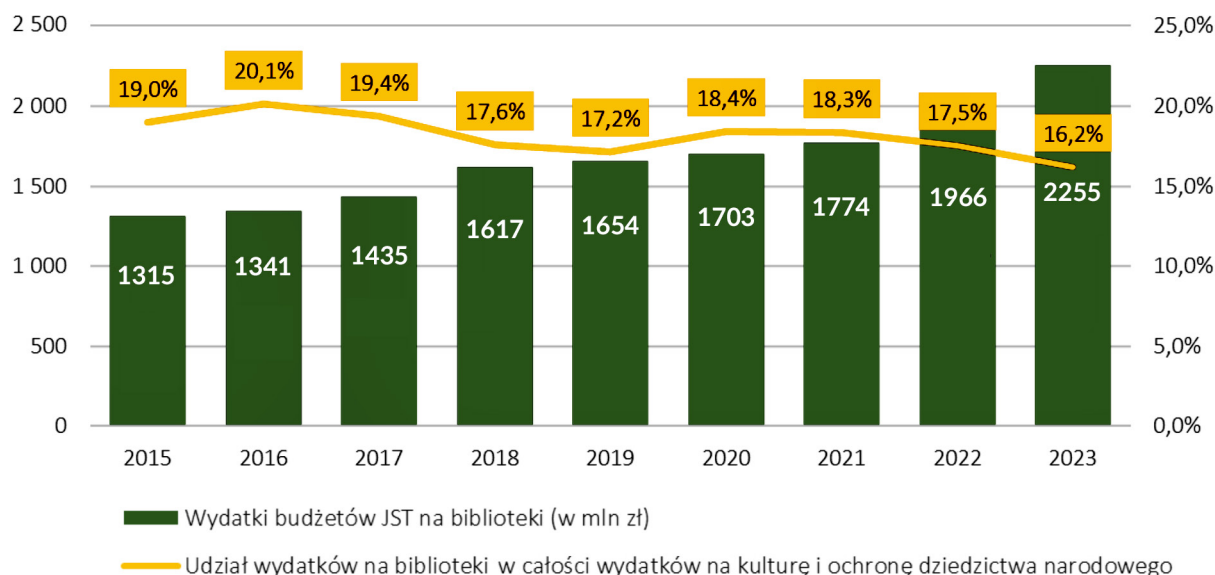
Teoretycznie Program miał motywować samorządy do stopniowego zwiększania wkładu własnego w budżetach bibliotek, jednak, jak wynika z wypowiedzi bibliotekarzy, część bibliotek nadal otrzymuje takie same środki, jak cztery lata temu lub wzrost był nieadekwatny do wzrostu kosztów. Biorąc pod uwagę wzrost cen, w efekcie biblioteki mogą kupować coraz mniej książek. Wynika to z ogólnych trudności finansowych gmin, spowodowanych czynnikami społeczno-gospodarczymi – pandemią COVID-19, czy inflacją.

Przyznam, że od czasu pandemii, gdzie nam bardzo mocno poucinano budżet, nie dźwignęliśmy się jeszcze do tej sytuacji, która była przed 20 rokiem.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Jak pokazują ogólnopolskie dane GUS w zakresie finansowania bibliotek przez samorządy, wartość bezwzględna ich budżetów wzrasta, natomiast biorąc pod uwagę strukturę wydatków na wszystkie działania samorządów w obszarze kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, udział wydatków na biblioteki maleje.

Wykres 2. Wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego na biblioteki w ramach ogólnych wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Jest to niekorzystne zjawisko, w szczególności biorąc pod uwagę coraz silniejsze oczekiwania społeczne dotyczące biblioteki jako „trzeciego miejsca”, z szeroką ofertą działań i wydarzeń.

Jednocześnie, jak wynika z danych Biblioteki Narodowej, mimo trudności finansowych, z jakimi borykają się biblioteki publiczne, w K.I. 1.1 odnotowuje się co roku przekroczenie wysokości wymaganego wkładu własnego. W 2023 roku przekroczenie to wystąpiło we wszystkich grupach zamożności gmin. Można zatem uznać, że ustalenie finansowania projektów na określonych w NPRCz 2.0 poziomach okazało się skuteczne, tzn. biblioteki aplikują o wsparcie, a jednocześnie uzyskiwana jest wysoka efektywność angażowanych środków publicznych i przestrzegana zasada pomocniczości państwa.

Priorytet 2 – inwestycje w infrastrukturę bibliotek

Zasady finansowania inwestycji w Priorytecie 2, zakładające, że wysokość dofinansowania mieści się w przedziale od 500 000 zł do 2 250 000 zł, a minimalna wielkość wkładu własnego wnioskodawcy wynosi 15%, 25% lub 35% kosztów całkowitych zadania w zależności od dochodów gminy, zostały ocenione przez beneficjentów jako sprawiedliwe i uzasadnione. Podkreślano jedynie, że otrzymane środki okazywały się zbyt niskie w stosunku do realiów rynkowych. W większości wywiadów z beneficjentami wskazywano, że ze względu na rosnące koszty materiałów i usług (wpływ inflacji, pandemii, wojny w Ukrainie) wkład własny musiał być zwiększany, aby kontynuować projekty.

Wkład własny musieliśmy zwiększyć w czasie projektu, bo po prostu kasy nam nie starczyło, więc to się zamknęło w okolicach 700 000 bodajże [...] To była albo opcja szukania takiego rozwiązania, czyli odchudzania tego projektu [...] albo dorzucenia tych 100 – 200 000 na to, żeby go doprowadzić do końca.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Projekt był realizowany w bardzo trudnych warunkach społeczno-ekonomicznych, bo to były już ta duża inflacja, bardzo duża inflacja, wojna na Ukrainie się zaczynała i po prostu z tego powodu wykonawcy się nie opłacało pracować na tej umowie, przy tym wynagrodzeniu.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

W projektach pojawiały się też nieprzewidziane wydatki, takie jak konieczność wymiany instalacji czy problemy związane z pracami w zabytkowych budynkach.

Dostaliśmy 2,1 miliona z ministerstwa i wkład własny na początku miał być 900 tysięcy, ale wzrósł do 1,730 mln, ponieważ jak przystąpiliśmy do remontu, okazało się, że inwentaryzacja techniczna [...] nie przewidywała po prostu, że pewne rzeczy trzeba też wymienić i muszą być wykonane. Pamiętam, że mieliśmy tylko zmienić posadzki, a panowie jak zdjęli parkiet, okazało się, że tam podłoga się kruszy.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Gminy były czasami zmuszone do podejmowania trudnych decyzji, czy kontynuować projekt, dokładając środki, czy ograniczać zakres inwestycji. Większość beneficjentów oceniła, że miała pełne wsparcie ze strony samorządu. W jednym z projektów koszty okazały się o milion zł wyższe (co odpowiadało 1/3 pierwotnego budżetu), ale w związku z katastrofalnym stanem budynku i perspektywą jego likwidacji, władze zdecydowały się zwiększyć wkład własny

biblioteki, co pozwoliło na realizację inwestycji. Znalazły się także projekty, w przypadku których miał miejsce dwukrotny wzrost kosztów inwestycji.

Sytuacja inflacyjna i na rynku budowlanym bardzo była dynamiczna i, organizując pierwszy przetarg, nie mieliśmy w ogóle ofert złożonych, a w drugim przetargu najniższa kwota wynosiła 2,9 miliona, czyli przekroczyło to kosztorys o ponad 30%. Stanęliśmy przed dylematem, czy będziemy tę inwestycję realizować [...] No udało nam się przekonać burmistrza i radę miejską i uzyskaliśmy pełne dofinansowanie i podjęto decyzję, że będziemy realizować tą inwestycję. Nasz budynek był w katastrofalnym stanie i była to decyzja – jeżeli nie podejmiemy tego trudu i nie zrobimy tej przebudowy, to ta filia [biblioteki] będzie zlikwidowana. Dlatego gmina i radni zdecydowali, że dostaliśmy to dofinansowanie, mimo że przewyższyły te koszty o milion.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 2)

REKOMENDACJA: Rekomenduje się zwiększenie w kolejnej edycji Programu maksymalnej możliwej kwoty dofinansowania K.I. 2.1 Infrastruktura bibliotek.

Wywiady pogłębione z przedstawicielami organów prowadzących wskazują na duże potrzeby inwestycyjne, w szczególności filii bibliotek. Przedstawiciele miast, które nie mieszczą się w kryteriach dostępu do Priorytetu 2, zwracają uwagę na wykluczenie takich placówek ze wsparcia. O ile miasta są skłonne zainwestować w centralne, duże obiekty, choć i tu napotykają na ograniczenia budżetowe, to sytuacja filii bibliotek w mniej zamożnych dzielnicach jest bardzo niekorzystna.

Na Śląsku w miastach trochę inaczej wyglądają realia niż na przykład w Krakowie. U nas te [dzielnice] centralne i rynek to tak naprawdę są najbiedniejsze części miasta [...], najczęściej najbardziej zdegradowane właśnie. Mamy centrum miasta i tam jeszcze ze dwie takie dzielnice, które na pewno wymagają rewitalizacji zarówno infrastrukturalnej, jak i społecznej, bo tutaj myślę, że nawet bardziej społecznej.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem organu prowadzącego

(Ważne jest) dopuszczenie, w ramach możliwości, większych miast do starania się o środki, nie tylko na inwestycje, ale też ewentualnie na zakup sprzętu i (poprawę) dostępności. Mamy filie w budynkach, które są w pełni dostosowane, ale mamy też w małych dzielnicach, gdzie tych mieszkańców jest mniej, i z reguły filia jest w jakimś jednym pomieszczeniu. To są jeszcze jakieś pewne mankamenty i przeszkody, które można by było zniwelować w dostępie do pomieszczeń.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami organów prowadzących

REKOMENDACJA: Rekomenduje się rozszerzenie dostępu do wsparcia w Priorytecie 2 o miasta powyżej 100 tys. mieszkańców, na dofinansowanie w szczególności filii bibliotek na obszarach (w dzielnicach) borykających się z problemami społecznymi, wymagających rewitalizacji społecznej.

Wskazane jest także rozważenie zasadności dopuszczenia do wsparcia bibliotek powiatowych, które były przez rozmówców wymieniane jako również borykające się z trudnościami finansowymi oraz lokalowymi, choć, ze względu na przyjętą metodologię, nie zostały objęte badaniem.

Zgodnie z regulaminem konkursu w ramach K.I. 2.1, maksymalny czas realizacji projektu wynosi 36 miesięcy od dnia rozpoczęcia zadania określonego w umowie o dofinansowanie. W świetle pojawiających się trudności finansowych i realizacyjnych należy pozytywnie ocenić warunek regulaminu umożliwiający wydłużenie realizacji projektu maksymalnie o 12 miesięcy w szczególnie uzasadnionych przypadkach (przy założeniu, że bez względu na czas realizacji zadanie musi być zakończone do 31 grudnia 2025 r.). Istnieje też możliwość zmiany w harmonogramie rzeczowo-finansowym na podstawie aneksu do umowy, jednak wszelkie przesunięcia dopuszczalne są tylko w danym roku budżetowym. Zgodnie z ustawą z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, niezrealizowane kwoty wydatków budżetu państwa wygasają z upływem roku budżetowego, co przekłada się we wszystkich Priorytetach NPRCz 2.0 na **brak możliwości przenoszenia niewykorzystanych środków finansowych na kolejny rok budżetowy**. Zasada ta została przez beneficjentów oceniona negatywnie. W projektach wystąpiły różne trudności, wynikające ze wzrostu kosztów materiałów budowlanych, inflacji, ale też sytuacji incydentalnych, jak konieczność zrealizowania dodatkowych prac czy trudności z wyborem wykonawcy (konieczność powtarzania przetargów ze względu na brak ofert lub oferty zbyt wysokie cenowo). Powodowało to, że pierwotnie zaplanowane harmonogramy rzeczowo-finansowe nie były adekwatne. Wnioskodawcy argumentują, że w sytuacji, gdy koszty wzrastają nagle, jak to miało miejsce w 2022 roku (m.in. niemożliwe do przewidzenia skutki wojny w Ukrainie), bardziej elastyczny mechanizm, pozwalający na przenoszenie środków na kolejny rok budżetowy, dałby większą stabilność finansową i komfort realizacji inwestycji. Biorąc pod uwagę aktualne przepisy prawa, wdrożenie tego mechanizmu nie jest możliwe.

Priorytet 3 – zakup nowości wydawniczych do placówek wychowania przedszkolnego, bibliotek szkolnych i pedagogicznych

Szkoły i przedszkola korzystające ze wsparcia Priorytetu 3 pozytywnie oceniają wysokość dofinansowania. Wskazują, że co prawda kwoty nie są duże i bez trudu spożytkowałyby większe środki, ale i tak stanowią one dla placówek odczuwalny zastrzyk finansowy. Pozwala on uzupełnić zasoby książkowe, a wartością dodaną jest możliwość zakupu droższych, ale atrakcyjniejszych wydań, a także zakup nagród książkowych, których bez tego dofinansowania byłoby mniej (np. tylko dla zajmujących podium w konkursie) lub mniej atrakcyjnych.

Jest ten tak zwany „efekt wow”. Dla dzieci można było kupić książki, których by się nie kupiło ze względu na cenę, tak? Te nowości, książki albumowe, duże, drogie. Jest też większy udział w konkursach ze względu na te nagrody.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek szkolnych

Dzięki temu nie ma problemu z nagrodami, bo można tych nagród rzeczywiście kupić na przyszłość, na różne akcje. [...] Bo tak to zawsze się prosiło, czy dyrekcję, czy radę rodziców, a to różnie bywało. A młodzież, jak nie dostanie nagrody za udział w konkursie, no to już tak jakby czar pryska. [...] No nie oszukujemy się, nagrody zachęcają do udziału w konkursie, tak?

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki szkolnej

Priorytet 4 – Kierunek interwencji 4.1. BLISKO

Biblioteki uczestniczące w K.I. 4.1 BLISKO generalnie pozytywnie oceniają wysokość dofinansowania, szczególnie na początkowym etapie realizacji dwuletnich projektów. Przede wszystkim należy podkreślić, że otrzymane dofinansowanie jest znaczącą wartością dodaną, gdyż zgodnie z deklaracjami bibliotek, w innym przypadku działania nie zostałyby w ogóle zrealizowane lub ich zakres byłby dużo mniejszy. Dofinansowanie dało bibliotekom szansę na zrealizowanie spójnych, kompleksowych i długotrwałych działań, co tworzyło efekt skali i budowało wizerunek biblioteki jako podmiotu stale oferującego nowe atrakcje.

W związku z ogólnym wzrostem cen, który miał przełożenie na realizację projektów, zaczęły pojawiać się jednak opinie, że przyznane dofinansowanie nie zawsze wystarcza na pokrycie wszystkich wydatków. Pracownicy biblioteki zauważyli, że coraz trudniej było zapraszać popularnych autorów, ponieważ oczekiwali oni wyższych wynagrodzeń, szczególnie w kontekście wzrastających kosztów transportu i ogólnej inflacji.

Za mało pieniędzy miałam na działania dla czytelników, bo naprawdę dzisiejsze koszty spotkań autorskich po prostu są dla mnie makabryczne – my jako biblioteki się po prostu musimy zgadzać na to, żeby płacić 5-10 tysięcy za spotkanie.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki
(beneficjent K.I. 4.1 BLISKO)

Te ograniczenia budżetowe nie wpłynęły jednak negatywnie na jakość oferowanych przez bibliotekę wydarzeń, choć wymagały od organizatorów wykazania się większą elastycznością i kreatywnością.

Z drugiej strony zdarzały się przypadki, że biblioteki miały trudności z wykorzystaniem wszystkich środków ze względu na zbyt ograniczone zasoby ludzkie, uniemożliwiające zrealizowanie wszystkich działań projektowych. Rozmówcy identyfikowali też w swoim otoczeniu biblioteki, które ze względu na zbyt mały potencjał organizacyjny rezygnowały z aplikowania do K.I. 4.1 BLISKO, wiedząc, że nie będą w stanie zagospodarować minimalnej kwoty.

REKOMENDACJA: Rekomenduje się zwiększenie maksymalnej kwoty możliwego dofinansowania w projekcie w K.I. 4.1 BLISKO i jednocześnie obniżenie kwoty minimalnej.

Za adekwatny do możliwości finansowych gmin uważany jest wkład własny na poziomie 10%.

Beneficjenci wysoko oceniają zapis w regulaminie, wskazujący, że jednostka samorządu terytorialnego, będąca organizatorem beneficjenta, zobowiązana jest do **niezmniejszania dotacji podmiotowej dla beneficjenta przez okres 3 lat po zakończeniu zadania**. Jeden z beneficjentów opowiedział o sytuacji, w której biblioteka otrzymała znaczne środki z Priorytetu 4, ale jednocześnie spotkała się z próbą obniżenia jej podstawowego budżetu przez lokalne władze w trakcie trwania projektu. Zapis regulaminu zabezpiecza budżet biblioteki i chroni ją przed zmniejszeniem finansowania, co pozwala na realizację miękkich działań (np. warsztatów, spotkań), będących standardową częścią projektów kulturalnych.

Minął pierwszy rok (realizacji projektu), w drugim roku realizacji okazuje się, że skoro mam 50 000 zł z Narodowego Centrum Kultury do realizacji, to mi 80 chcę obciążyć. [...] Nie dostałam nawet informacji od organizatora właśnie, że taka rzecz jest planowana. Tylko po prostu dowiedziałam się gdzieś tam dookoła. Więc uważam, powtarzam, bo miałam możliwość przekazywania informacji dziewczynom, które w tym roku też realizują BLISKO, że to jest najcudowniejszy projekt, który chroni w końcu biblioteki. [...] Ten projekt zabezpiecza biblioteki i to jest najlepsze chyba, co może się przydarzyć bibliotece.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki
(beneficjent K.I. 4.1 BLISKO)

Zdaniem Operatora oraz MKiDN przyjęty okres 3 lat wynikał z potrzeby sprawdzenia, na ile taki warunek może być odbierany przez organizatorów jako bariera. Ze względu na to, że zainteresowanie wsparciem okazało się bardzo duże, a warunek zabezpiecza budżety bibliotek, można rozważyć wydłużenie okresu niezmniejszania dotacji podmiotowej.

REKOMENDACJA: Rekomenduje się wydłużenie okresu niezmniejszania dotacji podmiotowej dla beneficjenta z trzech do pięciu lat.

3.2 Zakres i formy wsparcia

Nowości wydawnicze

W ramach **K.I. 1.1. Zakup i zdalny dostęp do nowości wydawniczych** można ubiegać się o dofinansowanie zakupów **nowości wydawniczych** do bibliotek publicznych, w tym w formie dofinansowań na zakup usługi zdalnego dostępu do książek w formatach e-booków i/lub audiobooków i/lub synchrobooków. Tak sformułowane zapisy są zgodne z obserwowanymi przez przedstawicieli bibliotek trendami czytelnictwa. Ich zdaniem to właśnie nowości wydawnicze przyciągają uwagę czytelników i stanowią kluczowy element aktualnej oferty bibliotek publicznych. Współczesny rynek wydawniczy jest dynamiczny, a liczba nowych tytułów stale rośnie. Czytelnicy są na bieżąco informowani o pojawiających się publikacjach za pośrednictwem mediów społecznościowych oraz innych platform informacyjnych, co kształtuje ich oczekiwania wobec oferty bibliotecznej.

Tylko nowości w większości przyciągają czytelników. Ten rynek jest w tej chwili tak duży, tych nowości ukazuje się tyle, ale czytelnicy na bieżąco są na portalach społecznościowych czy różnych innych mediach, gdzie widzą, co się ukazuje i oni chcą nowości.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 1.1)

Głównie (czerpią informacje) z tych różnych mediów społecznościowych, Facebook, są zarejestrowani na różnych grupach czytelnictwa, mamy również Dyskusyjny Klub Książki i tam też rozmawiamy o książkach. Ale myślę, że głównie to jest jednak internet.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Głównie media społecznościowe są inspiracją, ale też na przykład, jeżeli w telewizji śniadaniowej jest omawiana jakaś książka, to zaraz mamy telefony czy pytania, czy tę książkę mamy.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Biblioteki, aby sprostać tym oczekiwaniom, muszą zapewniać dostęp do najbardziej aktualnych treści, które odpowiadają zainteresowaniom i potrzebom ich odbiorców. Brak nowości wydawniczych może zniechęcić użytkowników do korzystania z usług biblioteki, ponieważ będą oni szukać innych źródeł, gdzie mogą szybko uzyskać dostęp do poszukiwanych pozycji. Tym samym inwestowanie w nowości książkowe nie tylko zwiększa liczbę odwiedzin w bibliotekach, ale także wspiera ich rolę jako nowoczesnych instytucji kultury, odpowiadających na zmieniające się potrzeby czytelnicze.

Co więcej, należy uwzględnić również **czynnik ekonomiczny**. Dla osób czytających bardzo dużo nadążanie za nowościami może oznaczać zakup nawet 10-12 książek miesięcznie, a co za tym idzie stanowić znaczne obciążenie finansowe. Książka, choć jest cennym źródłem wiedzy i rozrywki, nie należy do dóbr najtańszych, zwłaszcza w przypadku osób o intensywnych nawykach czytelniczych. Zapewnienie dostępu do nowości w bibliotece pozwala im na korzystanie z literatury bez konieczności ponoszenia wysokich kosztów związanych z jej zakupem.

(Wzrasta czytelnictwo) – wpływ może na to mieć cena książki, bo myślę, że bardzo wzrosły, no i teraz może nie wszystkich stać na kupienie dla siebie pozycji, która go interesuje, a wie, że w bibliotece ma taką możliwość wypożyczenia bezpłatnego, więc wydaje mi się, że to też ma duży wpływ.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 1.1)

W Prioryecie 3 szkoły realizują przede wszystkim dwa kierunki zakupów – zakup lektur szkolnych oraz zakup nowości. Te pierwsze są niezbędne ze względu na konieczność wymiany zaczytanych, zniszczonych egzemplarzy oraz z powodu częstej zmiany listy lektur. Zakup tych drugich wynika z oczekiwań uczniów oraz świadomości bibliotekarzy, że jedynie takie pozycje są w stanie przyciągnąć dzieci do biblioteki.

Kładziemy nacisk na zakup nowości, ponieważ te cieszą się największym zainteresowaniem.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki szkolnej

NPRCz był taką okazją, żeby kupić nowości przede wszystkim, których by się nie kupiło, bo po prostu nie ma na to środków.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki szkolnej

Młodzież na pewno wiele czytań polecała, więc z tych nowości starałyśmy się coś wybrać, ale przyznaję, że gros to były lektury, ponieważ nasza szkoła 110 lat będzie miała w tym roku, i niektóre lektury były po prostu zaczytane. Ze względu na zmiany na listach lektur starałyśmy się docierać do polonistów, aby dowiedzieć się, jakie są zmiany, co będą omawiać, i zrobić dobór lektur pod tym kątem.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki szkolnej

Zgodnie z rozporządzeniem szkoły mają zakupić **książki będące nowościami wydawniczymi i niebędące podręcznikami, w szczególności książki historyczne, w tym poświęcone historii Polski XX wieku**. Zgodnie z interpretacją MEN szkoła jest zobowiązana przepisem rozporządzenia do zakupu takich książek. Na stronie internetowej MEN został zamieszczony wykaz książek proponowanych do nabycia, chociaż zakupione mogły być oczywiście także inne książki historyczne, nie wymienione w tym wykazie. Jak wynikało z jednej z wypowiedzi przedstawiciela biblioteki szkolnej, nie wszystkie książki w tym wykazie okazały się dostępne na rynku.

Były zasugerowane książki historyczne, które należałoby brać pod uwagę przy realizacji zakupów. Nasi historycy wybrali kilka pozycji i się okazało, że w ogóle nie są już dostępne na rynku. Więc trzeba było powtarzać procedurę i szukać następnych.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki szkolnej

W praktyce jednak duża część szkół nie korzystała z tej listy – bibliotekarze zwracali się do nauczycieli historii z prośbą o wskazanie odpowiednich pozycji.

Powiem szczerze, że my najpierw pytaliśmy naszych historyków, jako osób, które wiedzą, co być powinno w bibliotece, z czego należy korzystać. Oczywiście biorąc pod uwagę to, co możemy kupić.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki szkolnej

Zakupy e-booków, audiobooków i synchrobooków

W kontekście trendów czytelniczych trafne jest założenie Programu dopuszczające zakup usługi zdalnego dostępu do książek w formatach **e-booków i/lub audiobooków i/lub synchrobooków**. Zdaniem bibliotekarzy, zainteresowanie cyfrowymi formami książek, takimi jak e-booki dostępne za pośrednictwem platformy Legimi czy Empik, jest bardzo wysokie. Liczba osób korzystających z tego rozwiązania rośnie z roku na rok, a dostępne kody rozchodzą się szybko, co świadczy o dużej popularności tego rodzaju usług.

U nas na kody Legimi i książkę elektroniczną mamy zawsze więcej chętnych niż możemy i ta grupa zwiększa się, i to tak znacząco.

Kody [...] zdecydowanie, rozchodzą się jak świeże bułeczki.

Kody [...] są u nas chyba najbardziej popularne, bardzo szybko się rozchodzą, nie mamy ich dużo, tych kodów, i w ciągu pierwszego dnia już znikają.

Mamy ofertę audiobooków. Wydajemy na nie jakieś 500-600 zł rocznie. Liczba odbiorców wzrasta.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 1.1)

W ujęciu demograficznym głównymi użytkownikami cyfrowych form czytelnictwa są osoby w przedziale wiekowym 25-50 lat, a w szczególności aktywne zawodowo **osoby w wieku 30+**, które z powodu ograniczonego czasu rzadziej odwiedzają biblioteki osobiście i preferują dostęp do książek elektronicznych. Wśród korzystających z e-booków znajdują się także **seniorzy**,

którzy, choć stanowią mniejszą grupę, to również chętnie sięgają po tę formę dostępu do literatury.

Jeśli chodzi o tendencję co do tego, kto je (kody) najczęściej odbiera, to są to właśnie ci młodzi aktywni zawodowo, tacy, bym powiedziała, 30+, którzy rzadziej przychodzą do biblioteki po książkę w formacie papierowym. Po prostu czas ogranicza ich możliwości częstego pobytu w bibliotece. Ale są to też seniorzy, osoby już nieaktywne zawodowo, i, bym powiedziała, obywateli, ci, którzy jeżdżą, podróżują – ten kod [...] jest dla nich uratowaniem.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 1.1)

Zatem e-czytelnictwo jest szczególnie atrakcyjne również dla **osób podróżujących**, dla których dostęp do książek w wersji elektronicznej stanowi wygodne rozwiązanie w trakcie wyjazdów. W związku z tym e-czytelnictwo przyciąga zarówno osoby aktywne zawodowo, jak i te, które ze względu na styl życia bądź inne ograniczenia preferują zdalny dostęp do literatury.

(Czy) to jest inny typ czytelnika, ten korzystający z wersji elektronicznej? No myślę, że tak, chociaż część tych osób to czyta i takie zwykłe książki po prostu, (zależnie od tego) w którym momencie im jest wygodnie, czyli w podróż po prostu biorą jakąś elektroniczną.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

U nas to głównie ci, którzy jeżdżą samochodami i po prostu w podróż. Albo na przykład lubią po prostu coś robić w domu i słuchać.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Z wywiadów wynika, że popularność audiobooków nie jest zależna od lokalizacji biblioteki. Przedstawiciel biblioteki wiejskiej wskazuje, że taka forma czytania jest dość popularna np. w okresie jesienno-zimowym, kiedy mieszkańcy (głównie kobiety) zajmują się rękodziełem lub pracami domowymi i w tym czasie słuchają książek.

Mamy bardzo dużo osób, które mówią wprost, że zajmują się jakimś rękodziełem, czy makramą, czy decoupage, czy szydełkiem, i po prostu w tym czasie słuchają. My jesteśmy też gminą wiejską i w takim okresie sezonu to dużo osób ma jednak przydomowe ogródki i pewnie tam też spędza czas. A w okresie jesienno-zimowym, to te osoby się rękodziełem między innymi zajmują i te osoby mówią, że właśnie często w trakcie tych prac słuchają audiobooków.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Coraz popularniejsze stają się **synchrobooki**, czyli format książki łączący e-booka i audiobooka, umożliwiający jednoczesne czytanie i słuchanie treści, z płynnym przełączaniem się między tymi formami. Jego główną zaletą jest elastyczność – użytkownik może czytać w dogodnych momentach i przejść do słuchania np. podczas podróży, czy stojąc w kolejce. Jest to także idealne rozwiązanie dla osób z problemami ze wzrokiem oraz dla tych, którzy chcą efektywnie zarządzać czasem, kontynuując lekturę w różnych warunkach.

U nas czytelnicy podkreślają wagę synchrobooka, że mogą się przełączać. [...] Czytają na telefonach bądź czytnikach, a w każdej chwili mogą się przełączyć na słuchanie, w danym

momencie, w którym są w tym czytaniu, i to nie rodzi żadnych problemów. Np. stojąc w kolejce można nagle na słuchaweczce sobie książkę dalej ciągnąć.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 1.1)

Według obserwacji bibliotekarzy popularność tej formy czytania rośnie, choć nie wszędzie (przedstawiciel biblioteki w małej podwarszawskiej gminie wskazuje, że nie ma zainteresowania nie tylko synchrobookami, ale generalnie e-czytelnictwem), i jednak nadal książka w formie papierowej jest najbardziej popularna i to na nie biblioteki przeznaczają lwią część środków z NPRCz 2.0.

Infrastruktura

W Priorytecie 2 – inwestycje w infrastrukturę bibliotek premiowane są projekty, których efektem jest: uruchomienie pomieszczenia przeznaczonego do aktywnej pracy z dziećmi, odpowiednio wyposażonego; uruchomienie pomieszczenia przeznaczonego do aktywnej pracy z seniorami; uruchomienie pracowni/czytelni komputerowej.

Prace infrastrukturalne realizowane przez biblioteki w ramach Priorytetu 2 obejmowały szeroki zakres modernizacji budynków, dostosowanie ich do potrzeb osób z niepełnosprawnościami oraz poprawę warunków korzystania z usług bibliotecznych. Przykładem takich działań były inwestycje dotyczące zabytkowych budynków, rozbudowa przestrzeni na potrzeby czytelników, wyposażenie w nowoczesne technologie, takie jak panele fotowoltaiczne i pompy ciepła, a także tworzenie nowych przestrzeni do spotkań społecznych i edukacyjnych, jak sale konferencyjne, czy przestrzenie dla dzieci i młodzieży oraz seniorów. Z perspektywy bibliotekarzy i organów prowadzących, zakres wsparcia przewidziany w Priorytecie 2 był w pełni zgodny z ich potrzebami, chociaż pojawiały się trudności związane z rosnącymi kosztami budowlanymi i nieprzewidzianymi problemami technicznymi, jak konieczność wymiany instalacji, czy potrzeba rozszerzenia zakresu robót w związku z nieprzewidzianymi odkryciami przy renowacjach zabytków. Biblioteki były zadowolone z efektów, ponieważ modernizacje umożliwiły lepsze dostosowanie budynków do potrzeb lokalnej społeczności oraz poprawiły ich komfort i funkcjonalność.

Wszystkie biblioteki, które skorzystały ze środków z Priorytetu 2, stworzyły w swoich placówkach przestrzenie dające możliwość realizacji działań wykraczających poza zwykłe wypożyczanie książek. Powstały różnorodne sale i pomieszczenia wykorzystywane w bibliotekach w ramach działań związanych z ich rozwojem oraz integracją lokalnych społeczności. Są to na przykład sale wielofunkcyjne, służące do prowadzenia spotkań, warsztatów i szkoleń, sale konferencyjne wyposażone w projektory, będące miejscem organizowania większych wydarzeń, takich jak spotkania z autorami czy prezentacje. Stworzono także sale wystawowe, umożliwiające prezentowanie dzieł lokalnych artystów lub zbiorów regionalnych. Pomieszczenia są wykorzystywane nie tylko przez biblioteki, ale np. lokalne organizacje, takie jak koła gospodyń wiejskich czy ochotnicze straże pożarne. Dodatkowo,

niektóre placówki wyposażono w czytelnie internetowe, zapewniające dostęp do komputerów i internetu.

Wprowadzono także nowoczesne rozwiązania, takie jak antresole oferujące dodatkowe przestrzenie na książki oraz miejsca do cichej pracy lub relaksu, odgródzone od reszty pomieszczeń np. parawanem, wyposażone w fotele i poduszki, a w przypadku jednej z bibliotek – w nastrojowy elektryczny kominek.

W jednej z bibliotek wiejskich, która jest jedynym ośrodkiem kulturalnym w gminie, powstała sala gimnastyczna i animacyjna, gdzie odbywają się zajęcia ruchowe dla dzieci i dorosłych, a także tzw. warsztatownie, w tym jedna wyposażona w sprzęt umożliwiający organizację warsztatów kulinarnych.

Mamy regały z audiobookami [...] i też mamy takie zaciszne miejsce, gdzie ktoś może popracować sam, odgradzając się parawanem. Na tym nam zależało, żeby były takie miejsca, gdzie odizolowane od całości biblioteki.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Mamy dwie warsztatownie, myślę, że to takie oryginalne, jak na bibliotekę [...]. Salę gimnastyczną i animacyjną dla dzieci w jednym, tam odbywają się zajęcia ruchowe i dla dzieci i dla dorosłych. Taka porządna profesjonalna sala z lustrami.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Mamy takie miejsce zaciszne, gdzie można sobie porozmawiać, ale też popracować samemu, z elektrycznym kominkiem. Takie nastrojowe, piękne miejsce.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Istotnym elementem projektów było też zapewnienie komfortu pracownikom poprzez zbudowanie zaplecza socjalnego i administracyjnego, w tym np. pokój socjalny dla pracowników, przeznaczony do wypoczynku i wewnętrznych spotkań.

Jak wskazują przedstawiciele bibliotek, nie tylko beneficjenci Priorytetu 2, **poza dziećmi, największą i najaktywniejszą grupę użytkowników stanowią seniorzy**. W ramach Priorytetu 2, co jest zresztą spójne z punktowanymi kryteriami oceny, biblioteki tworzą specjalne przestrzenie dedykowane seniorom, umożliwiające im spotkania, udział w warsztatach, czytanie prasy oraz korzystanie z innych inicjatyw kulturalnych i edukacyjnych. Przykładem takiej działalności jest klub seniora, jaki działa przy jednej z bibliotek i angażuje osoby starsze w wydarzenia kulturalne. Popularne są dyskusyjne kluby książki. Choć przeznaczone dla wszystkich, to biorą w nich udział głównie starsi. Biblioteki starały się dostosować swoją ofertę do potrzeb osób starszych, np. poprzez zakup literatury z dużymi literami oraz organizowanie wydarzeń angażujących tę grupę społeczną. W jednym z wywiadów wspomniano także o inicjatywie Klubu Czarnego Krążka, stworzonej oddolnie przez seniorów pasjonujących się muzyką. Klub powstał około 10 lat temu, a dzięki dofinansowaniu udało się go odpowiednio doposażyć – zakupić sprzęt audio, w tym patefon, oraz stworzyć przestrzeń o klubowym charakterze, gdzie odbywają się regularne spotkania.

To są rzeczywiście pasjonaci, oni pasjonują się muzyką, historią muzyki i sami wpadli na pomysł, że fajnie by było stworzyć taki klub. No i żeśmy skorzystali z dofinansowania [...], jeden z naszych czytelników to przygotował [...] i dostaliśmy środki na wyposażenie. [...] Zaczęliśmy organizować spotkania raz w miesiącu i powiem szczerze, że to jest klub, który rzeczywiście aktywnie działa do tej pory.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Można zatem podsumować, że **Priorytet 2 w znacznym stopniu przyczynił się do rozwinięcia działań bibliotek ponad zwykłe wypożyczanie książek**. Wsparte biblioteki stały się centrami integracji społecznej, oferując przestrzeń, w których ludzie mogą się spotykać, uczestniczyć w warsztatach, wydarzeniach kulturalnych i edukacyjnych. Dzięki odpowiednio wyposażonym pomieszczeniom biblioteki mogą organizować spotkania autorskie, prezentacje i inne wydarzenia o charakterze społecznym i kulturalnym. Pod względem aranżacji i wyposażenia biblioteki wyszły naprzeciw potrzebom różnych grup społecznych, przede wszystkim dzieci, seniorów i osób z niepełnosprawnościami. Dzięki temu mogą przyciągać osoby w różnym wieku, od dzieci po seniorów, oferując zajęcia dostosowane do różnych potrzeb i zainteresowań.

My się cieszymy, że to działa po prostu, nie?, że z jednej strony mamy warsztaty heklowania, na które przychodzą seniorki i sobie dziergają, a w tym samym czasie na piętrze dzieciaki latają i rzucają się poduszkami. [...] Na tym polega biblioteka, ona ma żyć, to tam ma się toczyć życie. [...] Pod tym względem się nam udało.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Realizowane jest więc założenie ujęte w kryteriach oceny projektów w Priorytecie 2, dotyczące premiowania projektów, których efektem jest uruchomienie pomieszczenia przeznaczonego do aktywnej pracy z dziećmi, odpowiednio wyposażonego, oraz uruchomienie pomieszczenia przeznaczonego do aktywnej pracy z seniorami.

Realizowane było też założenie dotyczące uruchomienia pracowni/czytelni komputerowej. Tradycyjne czytelnie komputerowe tracą jednak na znaczeniu. Korzystają z nich głównie seniorzy, a część bibliotek wskazuje, że dzieje się to sporadycznie.

Powiem szczerze, że nie jest, nie jest to miejsce, które jest często odwiedzane. Mamy stałego pana, który przychodzi do nas. Z tym, że nie korzysta z naszego sprzętu, on przychodzi sobie ze swoim laptopem. [...] Nie ma takiego miejsca do pracy w domu, więc kilka razy w miesiącu podjeżdża do nas i sobie tutaj całą dniówkę przesiedzi i pracuje. Bardzo sporadycznie. Mamy Akademię i czasami odbieramy telefony, że ktoś by chciał przyjść skorzystać, ale rzadko się zdarza, żeby to rzeczywiście doszło do skutku. Na początku może dwa razy w miesiącu nas ktoś odwiedzał [...]. My też nie mamy takich meganowoczesnych rozwiązań, które by przyciągnęły młodzież, jak na przykład sąsiednia biblioteka w (nazwa miejscowości) ma gry, okulary VR, jakiś multimedialny dywan.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Ta czytelnia w ogóle nie spełnia swoich funkcji. Jedynie ta część, gdzie stoją komputery, bo mamy takich stałych użytkowników, którzy codziennie przychodzą do tych komputerów. No, świat się zmienił – internet mamy w telefonie, dzieci mają w telefonie.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Teraz wszyscy mają komputery w telefonie, więc my dostrzegamy, że użytkowników w tych czytelniach komputerowych już tak wiele nie ma. Bardziej bym widział czytelników w czytelnii – czy czasopism, czy naukowej. Natomiast w komputerowej, obawiam się, że w taki naturalny sposób zapotrzebowanie w tym temacie będzie się zmniejszać.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 2)

Z wypowiedzi beneficjentów wynika, że zwykłe stanowiska komputerowe nie są już tak atrakcyjne dla dzieci i młodzieży, ponieważ większość z nich ma dostęp do komputerów w domu lub korzysta z nowoczesnych urządzeń mobilnych. Natomiast takie wyposażenie jak komputery gamingowe, wyposażone w zaawansowany sprzęt, przyciągają młodych do bibliotek. Istotnym czynnikiem jest tutaj społeczny aspekt gry w grupie oraz wysoka jakość sprzętu (fotele, komputery, głośniki), co sprawia, że młodzież chętniej korzysta z tych urządzeń w bibliotece niż w domu.

Mamy stanowiska komputerowe, nowoczesne komputery gamingowe, które są oblegane. Są zapisy na te komputery wśród dzieci, a to są gamingowe – dobry fotel, dobry komputer, dobre głośniki.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Powiem pani szczerze, że różnie można tak do tego podejść, ale uwzględnienie takiej przestrzeni to było celowe w naszym projekcie, ponieważ mamy świadomość, pracując z młodzieżą, że ta fascynacja multimedialnością, szeroko pojętą, jest po prostu prawie że wyssana z mlekiem matki. [...] Organizowanie w tej przestrzeni dla nich (młodzieży), różnych inicjatyw multimedialnych zachęca ich do sięgania po książki. [...] Sięgają po nie mimochodem, ponieważ my mamy tam, w tym dziale multimedialnym, taką strefę z książkami też zaaranżowaną, więc oni po te książki sięgają.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 2)

Jak widać, niektóre biblioteki wykorzystują multimedia i nowoczesne technologie, takie jak wirtualna rzeczywistość (VR), stoły multimedialne i interaktywne podłogi, aby przyciągnąć do swoich placówek młodzież i dzieci. Chociaż gry komputerowe nie są bezpośrednio związane z tradycyjną misją promowania książek, biblioteki zauważają, że multimedialne przestrzenie stają się skutecznym sposobem na przyciągnięcie młodych użytkowników. W niektórych bibliotekach bibliotekarze starają się wykorzystać multimedia do prowadzenia działań pro-czytelniczych. Z wypowiedzi jednego z bibliotekarzy wynika, że prowadzi się zajęcia dotyczące ochrony środowiska, zrównoważonego rozwoju czy ekologii, podczas których wykorzystywane są okulary VR i jednocześnie klasyczne książki o tematyce związanej z naturą i ochroną planety.

Poza tym ta strefa też przyczynia się do tego, że na przykład korzystają w strefie VR z tych okularów, no wirtualnej rzeczywistości. Często są to zajęcia edukacyjne nawiązujące do historii, do geografii, do ekologii i sięgają później do publikacji, które im podsuwamy. Tak że my dostrzegamy w tym sens, bo ci ludzie przychodzą do nas.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 2)

REKOMENDACJA: Rekomenduje się zmodyfikowanie kryterium oceny projektu premiujące uruchomienie pracowni lub czytelni komputerowej i zaktualizowanie zapisów odpowiednio do zmieniającej się roli bibliotek oraz technologii. Warto, aby kryterium dotyczyło tworzenia przestrzeni multimedialnych, które mogłyby obejmować nie tylko tradycyjne stanowiska komputerowe, ale i technologie wirtualnej rzeczywistości, urządzenia multimedialne oraz interaktywne narzędzia wspierające rozwój umiejętności technologicznych i edukacyjnych.

Priorytet 3 (K.I. 3.2), skierowany do szkół, zakłada możliwość przeznaczenia części środków na zakup nowych elementów wyposażenia do bibliotek szkolnych, takich jak sprzęt komputerowy do użytku nauczyciela-bibliotekarza, oprogramowanie dla bibliotek, czytniki e-booków oraz elementy wyposażenia wnętrz, w tym regały, półki, biurka, szafy, fotele i oświetlenie. W praktyce szkoły rzeczywiście wykorzystują te środki na zakup przedmiotów użytkowych, niezbędnych do funkcjonowania bibliotek, gdyż są pod tym względem niedofinansowane. Zakupy obejmowały m.in. biurka, regały na książki, stojaki na nowości, lampy oraz pufy. Niektóre szkoły zakupiły również programy komputerowe umożliwiające bardziej efektywne zarządzanie wypożyczeniami, co usprawniło pracę bibliotek i komunikację z uczniami. Opinie na temat tych zakupów były bardzo pozytywne, a szkoły podkreślały, że możliwość unowocześnienia bibliotek miała istotny wpływ na ich funkcjonowanie.

Jednak, jak wskazują wcześniejsze wątki i opinie, przy planowaniu zakupów warto również kłaść nacisk na stworzenie przyjaznej i przytulnej przestrzeni dla dzieci i młodzieży. Biblioteka, oprócz swojej funkcji edukacyjnej, może pełnić rolę miejsca, w którym uczniowie będą chętnie spędzać czas, relaksować się i czuć komfortowo.

REKOMENDACJA: W zapisach rozporządzenia warto położyć nacisk na to, by zakup wyposażenia wnętrz uwzględniał nie tylko funkcjonalność, ale także estetykę, która zachęci dzieci do korzystania z biblioteki. Warto wprowadzić zapisy wskazujące, że celem takich zakupów powinno być stworzenie przyjaznej i przytulnej przestrzeni dla uczniów, np. stref relaksu, gdzie uczniowie mogliby odpoczywać, czytać i integrować się w przyjaznej atmosferze.

Działania miękkie, wydarzenia towarzyszące zakupom

Wysoko należy ocenić wymagania stawiane w rozporządzeniu szkołom i przedszkolom w ramach Priorytetu 3, dotyczące realizacji działań miękkich – takich jak promowanie czytelnictwa, organizacja wydarzeń z nim związanych, w tym spotkań z rodzicami, czy obowiązek zrealizowania co najmniej jednego projektu edukacyjnego z wykorzystaniem księgozbioru biblioteki. Nawet jeśli placówki realizowały takie inicjatywy przed udziałem

w NPRCz 2.0, to przystąpienie do Programu stało się impulsem do podejmowania nowych, szerszych działań na rzecz rozwijania czytelnictwa. Nauczyciele podkreślają, że uczestnictwo w Programie dostarczyło im dodatkowej motywacji do organizowania różnorodnych inicjatyw promujących książki i wyrabiających nawyki czytelnicze wśród dzieci. Dzięki Programowi przedszkola i szkoły zyskały motywację do rozwijania różnorodnych działań angażujących zarówno dzieci, jak i rodziców.

Jednym z przykładów takich działań jest organizacja konkursów recytatorskich, które początkowo miały charakter jednorazowy, a obecnie są cyklicznymi wydarzeniami, angażującymi przedszkola nie tylko z lokalnej placówki, ale także z okolicznych miejscowości.

U nas zawsze w obrębie, że tak powiem, czytelniczym, dużo się działo, ale uczestnictwo w tym programie na pewno nas pobudziło do innych, nowych działań.

Chciałam z perspektywy nauczyciela powiedzieć, że dla nas wzięcie udziału w tym programie to był taki kop. Spotykaliśmy się i miałyśmy burzę mózgów, co możemy zrobić, żeby wykorzystać te książki, które do nas dotarły. I na przykład bardzo fajną naszą inicjatywą było zorganizowanie konkursu recytatorskiego, który jest konkursem nie naszym wewnętrznym, tylko międzyprzedszkolnym. [...] Ten konkurs najpierw odbył się jednorazowo, a teraz na stałe wpisał, kontynuujemy go co roku. I to jest taka fajna nasza inicjatywa, która powstała właśnie pod wpływem tego impulsu udziału w NPRCz.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami przedszkoli (beneficjenci Priorytetu 3)

Udział w NPRCz 2.0 zainspirował nauczycieli do włączenia w działania starszych uczniów, którzy czytają młodszym dzieciom, co wzmacnia relacje między nimi oraz rozwija umiejętności komunikacyjne u starszych dzieci. Ponadto przedszkola zaczęły zapraszać do czytania dzieciom osoby rozpoznawalne w lokalnych społecznościach, co dodatkowo wzbogaca te spotkania, wprowadzając elementy muzyczne i interaktywne. Popularną formą są konkursy plastyczne i recytatorskie. W tym kontekście rozmówcy bardzo pozytywnie oceniają możliwość zakupu książek wykorzystywanych jako nagrody dla dzieci biorących udział w działaniach promujących czytelnictwo. Wskazują, że bez wsparcia z NPRCz 2.0 ich możliwości w tym zakresie byłyby znacznie skromniejsze, a motywacja uczniów do udziału w konkursie mniejsza. Tym bardziej, że dofinansowanie daje możliwość zakupu droższych, atrakcyjniejszych pozycji.

Ze zrealizowanego badania wynika, że **świadomość znaczenia czytelnictwa jest** wśród nauczycieli niedostateczna⁹⁶, a oni sami często czytają mało. Działania w szkołach w ramach projektów NPRCz 2.0 często są realizowane wyłącznie przez bibliotekarza, przy czym dla niektórych placówek takie działania stanowią wyzwanie ze względu na to, że nierzadko etat bibliotekarza w szkole jest cząstkowy, a to on odpowiada, najczęściej samodzielnie, za realizację tych działań.

Tak naprawdę w rezultacie za cały ten program jest odpowiedzialny bibliotekarz. I ja mam taką refleksję, że towarzystwo ze szkoły, współpracownicy, nie biją się, żeby w czymkolwiek pomóc. Tak naprawdę to ten bibliotekarz zostaje sam. Musi dopilnować dokumentów, sam musi

⁹⁶ Na co wskazywali beneficjenci przede wszystkim w ramach warsztatu rekomendacyjnego.

z samorządem współpracę podjąć i tak dalej, i tak dalej. Fakt, że we wszystkich szkoleniach dotyczących Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa, czy we wszystkich rekomendacjach mówi się, że to nie bibliotekarz realizuje, tylko szkoła, pracownicy szkoły. A w efekcie się okazuje, że jak jest konkurs, to przygotowuje go od a do zeta, łącznie z wydrukiem dyplomów i wręczeniem nagród. Jest to po prostu obciążające absolutnie.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek szkolnych
(beneficjenci Priorytetu 3)

Warto rozważyć rozszerzenie zapisów rozporządzenia w sprawie szczegółowych warunków, form i trybu realizacji Priorytetu 3, dodając jako odbiorców działań pro-czytelniczych pozostałych nauczycieli w szkołach i przedszkolach, obok wskazanych dotychczas uczniów i rodziców.

Badanie potrzeb czytelniczych

W Priorytecie 3, K.I. 3.2, skierowanym do szkół, nałożono na beneficjentów obowiązek konsultowania zakupów książek z rodzicami oraz samorządem uczniowskim. Szkoły realizują ten obowiązek głównie poprzez ankiety skierowane do uczniów i rodziców, a także poprzez bezpośrednie rozmowy. Z wypowiedzi wynika, że z jednej strony biblioteki szkolne starają się uwzględniać oczekiwania uczniów, ale jednocześnie dbają o wysoki poziom księgozbioru, co oznacza, że mimo zainteresowania uczniów, często rezygnują z zakupu książek mangi lub literatury young adult.

W tej ostatniej edycji były również ankiety przeprowadzane i oczywiście te książki najbardziej popularne, które uczniowie chcieli kupić, one były kupowane, chyba że one były, załóżmy, „18 plus”. Tutaj trzeba uważać, żeby jakoś to jednak kontrolować troszkę. Ja takich kontrowersyjnych książek absolutnie nie kupię, jak mi czternastolatka wypisuje, że chce książkę np. „50 twarzy Greya”. Nie ma i nie będzie. To nie jest biblioteka prywatna, czy tam jakaś inna ogólnodostępna, to jest biblioteka szkolna!

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek szkolnych
(beneficjenci Priorytetu 3)

Biblioteki publiczne prowadzą badania oczekiwań czytelników i analizy najchętniej wypożyczanych pozycji. Jak wynika z wypowiedzi przedstawicieli bibliotek publicznych, jednym z podstawowych narzędzi w tym zakresie jest analiza statystyk wypożyczeń. Dane o najczęściej wypożyczanych tytułach i gatunkach literackich pokazują, co cieszy się największym zainteresowaniem. Sami czytelnicy pozyskują **informacje o nowościach wydawniczych** przede wszystkim z **internetu, mediów społecznościowych**, a także z **telewizji** (poranne programy informacyjno-rozrywkowe). Niektóre biblioteki zbierają propozycje czytelników w przeznaczonych do tego zakładce na stronie biblioteki (przez system biblioteczny) lub w dedykowanych temu stacjonarnych skrzynkach. Aktywni czytelnicy sami zgłaszają bibliotekarzom potrzeby i podsuwają propozycje, czasem nawet zanim pojawią się one w sprzedaży.

Szeroki zakres projektów w Priorytecie 4

Zgodnie z założeniami Priorytetu 4, K.I. 4.1 BLISKO, zakres działań w projektach był bardzo szeroki. Zgodnie z regulaminem, beneficjenci mieli obowiązek uwzględnienia w projekcie: rozpoznawania potrzeb i potencjału kulturowego lokalnej społeczności; podnoszenia kompetencji pracowników bibliotek; budowania i wzmacniania lokalnych partnerstw na rzecz rozwoju czytelnictwa (warsztaty i szkolenia, działania info-promo, konferencje, spotkania); wymiany doświadczeń z innymi beneficjentami w skali kraju (np. wizyty studyjne, spotkania regionalne); rozwoju biblioteki jako „trzeciego miejsca”; realizacji wraz z partnerami pro-czytelniczych projektów edukacyjno-animacyjnych.

Zapisy regulaminu skutecznie wspierają kompleksowość realizowanych projektów, precyzując zarówno rodzaj, jak i liczbę zadań, które powinny być wykonane w pierwszym i drugim roku trwania projektu. W szczególności, w pierwszym roku kładzie się nacisk na identyfikację potrzeb, rozwój kompetencji pracowników bibliotek, inicjowanie współpracy i tworzenie lokalnych partnerstw, a także na opracowanie planu rozwoju biblioteki jako „trzeciego miejsca”. W drugim roku priorytetem jest wdrażanie projektów edukacyjno-animacyjnych promujących czytelnictwo. Jednocześnie warunki regulaminu są na tyle elastyczne, że pozwalają beneficjentom, w określonych ramach finansowych⁹⁷, na dostosowanie działań do specyfiki lokalnych potrzeb i możliwości.

Rozpoznawanie potrzeb i potencjału kulturowego lokalnej społeczności

Kolejność realizacji działań w projektach nie była narzucana w regulaminie, ale sugerowano, aby zachować spójność i logikę kolejnych działań. Dlatego jako pierwszy element projektu biblioteki zazwyczaj przeprowadzały diagnozy lokalnych potrzeb, aby lepiej zrozumieć oczekiwania mieszkańców i dostosować do nich swoją ofertę kulturalną. W tym celu robiono np. ankiety i wywiady z mieszkańcami. Rozpoznawanie potrzeb odbywało się także poprzez współpracę z lokalnymi instytucjami, szkołami i organizacjami pozarządowymi. Materiały i narzędzia do przeprowadzenia diagnozy beneficjenci otrzymali w ramach wsparcia szkoleniowego od NCK. Nieliczni beneficjenci zdecydowali się na zatrudnienie do przeprowadzenia diagnozy podmiotu zewnętrznego, przy czym takie rozwiązanie było możliwe pod warunkiem, że beneficjent uczestniczył w tym działaniu, a nie przekierowywał je w całości na zewnątrz. Jako przykład można podać projekt, w którym beneficjent skorzystał z pomocy podmiotu zewnętrznego do zbadania trudnej grupy potencjalnych użytkowników, a mianowicie osób dorosłych pracujących, gdyż, jak wynikało ze statystyk biblioteki, właśnie w tej grupie najbardziej spadło czytelnictwo po pandemii.

⁹⁷ Zgodnie z regulaminem, dofinansowanie powinno być przeznaczone: 1) w pierwszym roku realizacji zadania: w wysokości co najmniej 40% na realizację działań, o których mowa w § 3 ust. 1 pkt 1-5, w wysokości do 60% na wspólną realizację pro-czytelniczych projektów edukacyjno-animacyjnych, tj. działań, o których mowa w § 3 ust. 1 pkt 6; 2) w drugim roku realizacji zadania: a) w wysokości do 30% na realizację działań, o których mowa w § 3 ust. 1 pkt 1-5, b) w wysokości co najmniej 70% na wspólną realizację pro-czytelniczych projektów edukacyjno-animacyjnych, tj. działań, o których mowa w § 3 ust. 1 pkt 6, przy czym co najmniej połowa tej kwoty powinna zostać przeznaczona na realizację działań inicjowanych przez przedstawicieli społeczności lokalnej.

Oddolne projekty edukacyjno-animacyjne realizowane przez partnerów i przedstawicieli społeczności lokalnych

Działania włączające społeczność lokalną polegały, poza przeprowadzeniem diagnozy potrzeb lokalnej społeczności i potencjału kulturowego mieszkańców, na ogłaszaniu przez biblioteki konkursów na inicjatywy oddolne. Dzięki temu lokalne społeczności miały bezpośredni wpływ na kształt oferty kulturalnej. Ten aspekt w projektach został przez beneficjentów oceniony jako wymagający i trudny, ale bardzo skuteczny. Istotnym wyzwaniem było zmotywowanie mieszkańców do zgłaszania własnych pomysłów. Przykładem jest sytuacja, gdzie początkowo napłynęło bardzo mało zgłoszeń, ale dzięki spotkaniom, szkoleniom i dodatkowym konsultacjom udało się zaangażować społeczność w tworzenie projektów, co zaowocowało realizacją aż 20 inicjatyw. W ten sposób biblioteki nie tylko wspierały konkretne wydarzenia, ale także edukowały mieszkańców w zakresie pisania wniosków i organizacji projektów.

Stwierdziłem, że nie wystarczy tylko ogłosić (naboru), ale też robiłem takie cykliczne spotkania dla zainteresowanych, szkoliłem ich z pisania (wniosków). Tak że trochę pomogliśmy tym grupom inicjatywnym, żeby taki wniosek złożyć.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 4)

W innym przypadku biblioteka napotkała, przy pierwszym naborze na inicjatywy oddolne, na niemal całkowity brak zainteresowania. Po konsultacjach z mieszkańcami okazało się, że komunikat o naborze był zbyt trudny w odbiorze. Uproszczenie informacji spowodowało, że zgłoszono wystraszająco dużo inicjatyw, aby zrealizować ten cel projektu BLISKO.

Ogłaszając drugą edycję tego konkursu, wiedzieliśmy, że źle napisaliśmy informację, źle przekazaliśmy informację, zrobiliśmy to za trudnym językiem, bo nam się wydawało, że tak trzeba, że tak będzie dobrze. Ale drugi plakat, druga informacja, jak puściliśmy ponownie, to po prostu komisja konkursowa, która wybierała te inicjatywy oddolne, miała problem (z wyborem), bo nie starczyłoby nam pieniędzy, gdybyśmy mieli zrealizować wszystkie zgłoszone pomysły.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Z wypowiedzi bibliotek wynika, że inicjatywy oddolne miały duże znaczenie dla społeczności lokalnych, ponieważ pozwalały na realizację wielu kreatywnych działań, które angażowały mieszkańców i pokazywały nowe możliwości współpracy z biblioteką.

Jak był konkurs na te inicjatywy (oddolne), to dużo osób się zaangażowało, osoby prywatne, strażacy. Społeczność się zmobilizowała, napisała projekty i bardzo fajnie to wyszło. Dzięki BLISKO społeczność zobaczyła, jaka jest biblioteka, że nie tylko wypożyczanie książek, ale też że można zrobić inne rzeczy, na przykład jakieś konkursy, warsztaty i imprezy kulturalne.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Zgłaszano takie inicjatywy jak pikniki rodzinne, warsztaty makramy, szkolenia dotyczące ziół, zajęcia ekologiczne dla dzieci uczące szacunku do książki – że książka powstaje z papieru, a papier z drzew – czy akcje poszukiwania starych zdjęć dokumentujących lokalną społeczność. Bibliotekarze podkreślali, że bez wsparcia finansowego realizacja takich

zająć byłaby niemożliwa. Wartością dodaną było to, że czasem inicjatywy te miały nie tylko charakter jednorazowy, ale były kontynuowane przez mieszkańców po zakończeniu projektu. Przykładem jest wspomniana akcja poszukiwania starych zdjęć w Dreżdenku, która zaangażowała młodzież i osoby starsze, wzbudzając ogromne zainteresowanie lokalną historią. Podobnie było z warsztatami makramy, które uczestnicy kontynuowali nawet po zakończeniu dofinansowanych zajęć.

Model naboru projektów oddolnych był dla bibliotek nowym, innowacyjnym działaniem i wprowadził istotną zmianę w sposobie ich funkcjonowania. Dotychczas biblioteka narzucała pewne rozwiązania, przetwarzała zebrane pomysły i proponowała gotową ofertę kulturalną. Jednak inicjatywa BLISKO, ukierunkowana na realizowanie oddolnych inicjatyw, wymagała zmiany podejścia – to mieszkańcy zgłaszali swoje pomysły, a biblioteka jedynie je wspierała i organizowała. Jeden z rozmówców podkreślił również, że BLISKO jest doskonale przemyślanym narzędziem wzmacniającym biblioteki w Polsce, ponieważ nie tylko dostarcza zasobów (jak «ryba»), ale także uczy, jak je wykorzystywać w przyszłości (jak «wędka»).

Uważam, że program BLISKO jest świetnie pomyślanym narzędziem do wzmocnienia bibliotek w Polsce. Bo to jest nie tylko ryba, ale też wędka, i to jest bardzo dobrze pomyślane.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Jako główny problem wskazywany był przez biblioteki brak środków na kontynuację inicjatyw oddolnych po zakończeniu okresu finansowania. Wypowiedzi pokazują, że niektórym bibliotekom udało się przekonać władze lokalne do uwzględnienia w budżecie środków na dalsze inicjatywy oddolne, jednak w wielu przypadkach brak dodatkowego wsparcia oznaczał zakończenie działań po wyczerpaniu przyznanych funduszy.

Należy podkreślić kluczowe znaczenie organizatorów oraz radnych dla kontynuacji działań oddolnych, ponieważ to oni decydują o ich finansowaniu. Dlatego tak istotne jest promowanie wyników K.I. 4.1 BLISKO wśród samorządów, poprzez zapraszanie ich przedstawicieli na wydarzenia prezentujące efekty projektów, a także promowanie NPRCz 2.0 podczas wydarzeń samorządowych.

Można również wskazać źródła stanowiące potencjalne wsparcie finansowe dla dalszego rozwoju inicjatyw oddolnych. Programy „Dom Kultury +”, „Bardzo Młoda Kultura” i „Kultura – Interwencje” to programy realizowane przez NCK, które wspierają rozwój kultury w lokalnych społecznościach, aktywności obywatelskiej, edukacji kulturalnej i ochrony dziedzictwa. „Dom Kultury +” koncentruje się na wzmacnianiu roli domów kultury poprzez angażowanie mieszkańców we współtworzenie działań kulturalnych odpowiadających na ich potrzeby. „Bardzo Młoda Kultura” integruje środowiska edukacyjne i kulturalne, oferując wsparcie dla projektów skierowanych do dzieci i młodzieży, rozwijających ich kompetencje artystyczne i obywatelskie. Z kolei „Kultura – Interwencje” wspiera lokalne inicjatywy na rzecz rewitalizacji przestrzeni publicznych i promocji lokalnego dziedzictwa, umożliwiając aktywizację kulturalną społeczności.

Kolejną możliwością jest „Partnerstwo dla książki”, czyli program Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, zarządzany przez Instytut Książki, który wspiera projekty takie jak szkolenia dla bibliotekarzy czy działania animujące czytelnictwo w bibliotekach publicznych.

Mieszkańcy mogą również starać się o dofinansowanie lokalnych inicjatyw z budżetu obywatelskiego.

Podnoszenie kompetencji pracowników bibliotek

W ramach BLISKO biblioteki realizowały różnorodne działania szkoleniowe, mające na celu podniesienie kompetencji swoich pracowników. Przykładem takich działań były szkolenia związane z przekształceniem biblioteki w tzw. „trzecie miejsce” – przestrzeń, która służy nie tylko wypożyczaniu książek, ale także integracji społecznej. Bibliotekarze uczyli się np. technik animacyjnych, a także tego, jak uczynić bibliotekę miejscem spotkań i wydarzeń kulturalnych, co znacząco wpłynęło na odbiór biblioteki w społeczności lokalnej. Wartością dodaną, jak wskazał beneficjent, było to, że szkolenia te realizowane były na miejscu i biblioteka zaprosiła na nie przedstawicieli innych bibliotek, w tym bibliotek szkolnych, oraz partnerów, z którymi współpracuje.

Te szkolenia zorganizowaliśmy w naszej bibliotece. Przyjeżdżali do nas trenerzy z przeróżnymi rzeczami, które zaplanowaliśmy w tym projekcie. Były to animacje, była to nauka i promocja czytelnictwa. A w tym wszystkim jest jeszcze wartość dodana tego projektu, że mogliśmy zaprosić naszych partnerów, a w skład naszego partnerstwa też wchodziły biblioteki szkolne. [...] Zapraszałyśmy też biblioteki z sąsiednich gmin, trzy, cztery nawet. [...] My też byłyśmy zapraszane do sąsiedniej gminy, bo w tym samym czasie (BLISKO) realizowała też biblioteka w (nazwa miejscowości), więc my korzystałyśmy też z ich szkoleń. Miałymy po prostu mega, mega dużo tych szkoleń.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Kolejnym rodzajem szkoleń były warsztaty rozwijające umiejętności praktyczne, takie jak techniki improwizacji teatralnych i sposobu z posługiwania się głosem w pracy z dziećmi. Okazały się one szczególnie przydatne przy organizacji działań dla najmłodszych czytelników, co podniosło jakość spotkań czytelniczych oraz wspierało rozwój animatorów kultury. Pracownicy bibliotek uczestniczyli także w warsztatach redukcji stresu, które okazały się nieocenione w pracy, pomagając w radzeniu sobie z trudnymi sytuacjami. Kolejnym tematem było szkolenie, jak w atrakcyjny sposób wykorzystać lokalne dziedzictwo kulturowe i historyczne, angażując społeczność lokalną.

Jedna z bibliotek przeprowadziła wśród pracowników konsultacje mające na celu rozpoznanie potrzeb kompetencyjnych, w efekcie czego zrealizowano szkolenia w obszarze sensoplastyki, a także szkolenia podnoszące kompetencje cyfrowe – posługiwanie się multimediami, aplikacjami.

Jak już dowiedzieliśmy się, że projekt przeszedł, to usiadłam z moimi pracownikami – nie jest nas dużo, jest nas dziesięciu – i zapytałam wprost, i dałam im czas, oczywiście, na zastanowienie się,

z jakiej dziedziny (szkolenia), co chcielibyśmy w naszej bibliotece zmienić, poszerzyć, o czym się dowiedzieć. I później na tej podstawie zaczęliśmy szukać.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Podnoszenie kompetencji pracowników bibliotek, stanowiące jedno z działań w ramach projektu, w większości przypadków zostało ocenione wysoko oraz uznane za potrzebne. Jednak należy przyznać, że wśród pracowników pojawiały się także odmienne opinie. Jedna z osób zarządzających biblioteką otrzymała informację zwrotną, że szkoleń jest za dużo. Wydaje się, że wskazuje to na potrzebę konsultowania tematyki szkoleń z zespołem biblioteki. Pojawiały się również wypowiedzi o zbyt dużym udziale działań szkoleniowych w budżecie projektu. Jednak były to pojedyncze głosy.

Warto upowszechniać, np. na spotkaniach beneficjentów, dobre praktyki w zakresie planowania i organizacji szkoleń, a także przykłady ich wpływu na jakość działania bibliotek i pracy bibliotekarzy.

Formą wsparcia kompetencyjnego dla bibliotek w trakcie realizacji projektów był tutoring. Z analizy wypowiedzi bibliotekarzy wynika, że opinie na jego temat są podzielone. Z jednej strony, duża część uczestników docenia wsparcie tutorów, wskazując na ich pomoc w rozwiązywaniu problemów, podpowiadanie rozwiązań oraz elastyczność w dostosowywaniu się do potrzeb bibliotek. Tutorzy byli dostępni w momentach, kiedy biblioteki tego potrzebowały, a niektóre kontakty przetrwały nawet po zakończeniu formalnej współpracy. W tych przypadkach tutoring był uznawany za wartościowy i praktyczny element projektu.

Zawsze można było na tutora liczyć i też spotkać się jeszcze poza nawet tymi godzinami, które tam były wyznaczone.

Dla nas tutor był bardzo ważnym wsparciem, był też osobą, która czasami nam podpowiadała nawet drobne rzeczy. Czasami jak gdzieś tam zaczęliśmy ze ścieżki schodzić, to on nas kierował dalej. Był przede wszystkim dostępny dla nas wtedy, kiedy my go potrzebowałyśmy, i to nie były takie sztywne spotkania na zasadzie, bo trzeba, za przeproszeniem, odbębnić 10 godzin, tylko on był dla nas naprawdę wsparciem. Wiedziałam, że mogę w każdej chwili zadzwonić, zapytać się, jeżeli mam potrzebę. My mamy dalej kontakt z naszym tutorem i on nam do dzisiaj pomaga, tak naprawdę.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 4)

Z drugiej strony, nie wszyscy beneficjenci byli zadowoleni z tutoring, co wynikało np. z tego, że niektórym tutorom brakowało doświadczenia w pracy z bibliotekami, a same biblioteki nie do końca potrafiły określić swoje oczekiwania.

Ja akurat nie wyniosłam za wiele z tych tygodni tutoring. Może mi zabrakło tego, że my nie mówiłyśmy, czego nam potrzeba. [...] My relacjonowałyśmy, co robimy, jak robimy i jakieś tam niewielkie uwagi były, ale nie wyniosłam z tego. Nie zawsze to były trafione osoby, bo jeżeli są osoby, które żyją w projektach, w których obracają się stricte biblioteki, to to może być

pomocne. Ale czasami są to ludzie, którzy pracują w całkiem innych środowiskach. I ten tutoring nie jest do końca taki, jak byśmy chcieli.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 4)

Niektórzy uczestnicy czuli, że sesje tutoringowe czasem były „przegadane”, a część działań tutorów uznano za niepotrzebne lub spóźnione.

Niektóre (sesje) były przydatne, jak najbardziej, a niektóre po prostu przegadane.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 4)

BLISKO jest generalnie takim fajnym, przemyślanym projektem. Tylko trochę jest przerost formy nad treścią – ten tutoring był nam na przykład niezupełnie potrzebny. I on był spóźniony, a po co nam tutoring post factum? Nie pytaliśmy się, jak zrealizować pewne rzeczy, tylko bardziej zdawaliśmy relacje, co żeśmy zrobili. Wyrwanie z życia biblioteki, z wypożyczalni – jednak w tutoring u brało udział kilka osób, to nie jest proste przedsięwzięcie.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Budowanie i wzmacnianie lokalnych partnerstw na rzecz rozwoju czytelnictwa

W wywiadów z beneficjentami Priorytetu 4 wynika, że biblioteki nawiązywały współpracę z różnorodnymi partnerami lokalnymi, w tym z ośrodkami kultury, muzeami – np. Muzeum Kresów – przedszkolami i szkołami oraz lokalnymi stowarzyszeniami, np. stowarzyszeniami zrzeszającymi seniorów. Wśród partnerów pojawiły się też park krajobrazowy, park narodowy, straż pożarna. Współpraca ta obejmowała zarówno organizację wydarzeń, jak i wsparcie merytoryczne oraz logistyczne. Rodzaje działań były bardzo różne. Przykładami mogą być spotkania z autorami, spotkania z podróżnikami, konsultacje dla seniorów ze specjalistami, terapeutyczne spotkania dla dzieci i rodziców, cykl spotkań popularnonaukowych, spotkania z lokalnymi artystami, początkującymi pisarzami i poetami, koncerty poezji śpiewanej, warsztaty komiksu dla dzieci i młodzieży, warsztaty poezji śpiewanej prowadzone przez aktora.

Współpraca z partnerami była elastyczna – niektóre instytucje angażowały się w konkretne działania, po czym kończyły współpracę, natomiast inne nawiązywały głębsze relacje, co prowadziło do dalszej współpracy w nowych obszarach.

Niektórzy wykonali oczywiście ten swój zakres obowiązków i nie ma tam dalszej większej współpracy, ale niektórzy (zostali) i współpraca się nawiązała większa i w innym zakresie.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Sposób angażowania partnerów, uwzględniający współdecyzyjność i współodpowiedzialność za realizowane działania, sprzyjał szerszej idei, jaka stoi za tym typem wsparcia – budowania zaangażowanych społeczności skupionych wokół działań biblioteki.

To jest ta obopólna korzyść, bo my czerpaliśmy z doświadczenia i oferty naszych partnerów, ale oni również. My jesteśmy też, jako biblioteka, zapraszani na imprezy, na inicjatywy, które organizują nasi partnerzy. Więc tutaj warto podkreślić, że to działa w dwie strony.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 4)

Wymiana doświadczeń z innymi beneficjentami, np. wizyty studyjne, spotkania regionalne

Dla bibliotek w projekcie ważna była możliwość realizacji wyjazdów studyjnych i sieciowania, budowania współpracy z innymi bibliotekami. Bibliotekarze oraz ich partnerzy mieli możliwość odwiedzenia różnych regionów Polski, a także poznania innych bibliotek. Spotkania te nie tylko sprzyjały wymianie doświadczeń, ale także budowaniu trwałych relacji między bibliotekami z różnych części kraju. Rozmówcy podkreślali, że czynnikiem wzmacniającym sieciowanie było zaangażowanie przedstawicieli NCK, organizowanie przez nich w różnych lokalizacjach spotkań, na których były czas i przestrzeń na wymianę opinii i doświadczeń. W efekcie K.I. 4.1 BLISKO wzmocnił poczucie wspólnoty wśród bibliotekarzy, dając im świadomość, że nie są sami w mierzeniu się z wyzwaniami. Kontakty, które nawiązano podczas spotkań, przetrwały, a uczestnicy nadal się wspierają, m.in. poprzez dedykowaną grupę na jednym z portali społecznościowych, gdzie dzielą się pomysłami i rozwiązaniami bieżących problemów.

Bardzo mi się ten program podobał, bo mieliśmy bardzo dużo dodatkowych pieniędzy na najróżniejsze działania i wyjazdy studyjne, i w pierwszym roku, i w drugim. Były one i dla bibliotekarzy, i dla naszych partnerów. Różne części Polski mogliśmy odwiedzić, zwiedzić. I też to sieciowanie było, bo zawsze braliśmy pod uwagę, żeby odwiedzić jakieś biblioteki, które też pracowały w BLISKO. Tak że myślę, że to jest taka dodatkowa korzyść, że też można było z innymi bibliotekarzami z różnych części Polski się spotkać. I wiadomo – konferencje, nasze spotkania rozpoczynające, kończące projekt.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 4)

Muszę tu podkreślić dużą pozytywną rolę pracowników NCK. (Były) te wyjazdy studyjne. Świetny pomysł – to pozwalało nam skonfrontować się z innymi koleżankami, posłuchać o ich problemach, wypracować wspólnie jakieś modele rozwiązań, często pożyczyć sobie jakiś pomysł, który by mógł być u nas zaimplementowany. To było kilka takich spotkań i ten pomysł na te wizyty studyjne świetny. Mogliśmy pojechać na Dolny Śląsk, odwiedzić biblioteki, sieciować się. [...] Więc poczuliśmy siłę, taką wspólnotę. To jest bardzo ważne. To nam uświadomiło, że jest nas bardzo wielu, nie jesteśmy sami z tymi problemami. Te kontakty przetrwały ten program, dzisiaj się wspieramy, mamy grupę na Facebooku, która się nazywa odpowiednio i tam cały czas jakieś pomysły, czy pytania o bieżące problemy są.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Podsumowując, Priorytet 4, K.I. 4.1 BLISKO miał ogromny, pozytywny wpływ na funkcjonowanie bibliotek, zarówno pod względem merytorycznym, jak i finansowym. Program dostarczał niezbędnych środków, które pozwalały bibliotekom realizować wiele pomysłów, organizować inicjatywy i lepiej poznawać potrzeby swoich czytelników. W sytuacji, gdy samorządy mają ograniczone fundusze, a biblioteki często otrzymują od nich niewielkie wsparcie finansowe (jak deklaruje duża część rozmówców – coraz mniejsze), dwuletni okres finansowania w ramach BLISKO był dla bibliotekarzy swoistym „eldorado” – czasem, w którym mogli w pełni rozwinąć swoją działalność. Jednak po zakończeniu tego okresu, kiedy biblioteki wracają do standardowego finansowania, pojawia się problem związany z utrzymaniem

rozpoczętych inicjatyw. Otrzymywana dotacja nie jest wystarczająca, aby kontynuować wszystkie działania na takim samym poziomie, co prowadzi do weryfikacji możliwości biblioteki.

3.3 Dostępność bibliotek w soboty lub inne dni wolne

Biblioteki publiczne

Dostępność bibliotek w dni wolne jako warunek otrzymania wsparcia okazała się warunkiem adekwatnym i stosunkowo nietrudnym do realizacji w przypadku miast i większych miejscowości. W przypadku bibliotek tam działających znaczna część udzielających wywiadów zadeklarowała stosowanie tej praktyki od lat, niezależnie od tego czy ich placówki brały udział w Programie, czy nie. Zyskiwały w ten sposób czytelników, dla których odwiedzenie biblioteki w weekend jest często jedyną możliwością. Z tego też powodu w miastach soboty są popularne jako dzień wizyty w bibliotece i notuje się wtedy podobną jak w tygodniu, a nawet zwiększoną frekwencję. Zatem w większych placówkach wymóg otwarcia w dni wolne uznawany jest za rozwiązanie bardzo korzystne dla funkcjonowania biblioteki. Z powodzeniem i niezależnie od tego, czy biorą udział w Programie, czy też nie, funkcjonują one jako instytucje czasu wolnego szczególnie w tych przypadkach, gdy działają w połączeniu z domami kultury.

Natomiast z oporami lub brakiem zrozumienia wymóg ten spotyka się niekiedy w mniejszych placówkach, przede wszystkim na obszarach wiejskich. Udzielający wywiadów sugerują tu stosowanie podejścia bardziej elastycznego i dostosowanego do lokalnej specyfiki. Wymóg otwierania bibliotek w soboty i dni wolne nie jest bowiem adekwatny do wszystkich typów placówek. Ponadto wiele małych wiejskich bibliotek dysponuje ograniczonym budżetem, co utrudnia zwiększanie liczby godzin otwarcia bez dodatkowego wsparcia finansowego. Biblioteki te często są prowadzone przez jedną osobę, co powoduje dodatkowe wyzwania organizacyjne. W małych miejscowościach, gdzie biblioteka funkcjonuje jako jednoosobowa placówka, może to oznaczać wydłużenie godzin pracy i pracę w nadgodzinach bez odpowiedniego wynagrodzenia czy możliwości zapewnienia zastępstwa, a kompensacja tego dnia w dzień roboczy (np. zamknięcie biblioteki w poniedziałek) nie zawsze jest możliwa.

Staram się dotrzeć do różnych grup społecznych. Tyle na ile mogę, na ile pozwala mi to zbalansowanie życia prywatnego i życia zawodowego, bo jestem tutaj sama. Chciałabym powiedzieć, jak bardzo trudno niektórym bibliotekom tych mniejszych prędkości otworzyć bibliotekę dla czytelnika w sobotę. Dlatego że ja tutaj muszę być każdego dnia w tygodniu, żeby otworzyć salę seniorowi, plus na przykład od poniedziałku do czwartku, żeby otworzyć pani, która ma lekcje muzyki, więc od poniedziałku do piątku jestem tutaj potrzebna w nieludzkich godzinach. Bo rozumiem, że to jest instytucja czasu wolnego, [...] to nie może być 8:00 tylko musi być 9:00 – 17:00, 10:00-18:00, i ja już w niedzielę nie udźwignę tego, co dźwigają duże biblioteki z kilkudziesięcioma bibliotekarzami.

Źródło: wywiad pogłębiony z ekspertem ds. czytelnictwa,
pracującym również jako bibliotekarz

Poza kwestiami finansowymi i organizacyjnymi, warto również zauważyć, że w mniejszych społecznościach liczba osób odwiedzających biblioteki w weekendy może być znacznie niższa

niż w większych miastach. Argumentem, wskazywanym przez osoby prowadzące wiejskie biblioteki oraz przez ekspertów biorących udział w niniejszym badaniu, jest specyfika stylu życia mieszkańców wsi, którzy często spędzają weekendy w inny sposób niż mieszkańcy miast. W niektórych przypadkach, pomimo prób otwarcia bibliotek wiejskich w soboty, zainteresowanie było znikome – przez cały rok mógł pojawić się zaledwie jeden czytelnik. Przedstawiciele bibliotek wiejskich wskazują, że zachęcanie mieszkańców wsi do odwiedzin w sobotę jest o tyle nieskuteczne, że w ten dzień wiele osób na wsi zajmuje się pracami w gospodarstwie, porządkami domowymi, a także spędza czas na spotkaniach rodzinnych lub towarzyskich. Dla nich oferta kulturalna w postaci otwartej biblioteki nie jest tak atrakcyjna ani potrzebna, jak mogłoby się to wydawać w kontekście miejskim. Z tego względu zwiększanie dostępności biblioteki w soboty niekoniecznie odpowiada na ich realne potrzeby. Inną kwestią będzie jednak otwieranie bibliotek wiejskich w niedziele, co lepiej wpisuje się w rytm życia społeczności wiejskich. Pretekstem do odwiedzin w bibliotece może być uczestnictwo w niedzielnej mszy.

Dla nas [duże miasto] ten wymóg soboty nie jest niczym nowym. Już wcześniej to było. Natomiast mamy takie głosy, szczególnie z wiejskich bibliotek, jakby zaprzyjaźnionych, po części, że to jest dla nich bardzo duży kłopot jako warunek sine qua non otrzymania pieniędzy. A ona [bibliotekarka], no co tu dużo mówić, ona te 4 godziny siedzi i nikt, pies z kulawą nogą i tak w sobotę nie przyjdzie, bo nigdy nie przyszedł.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki, P.1

Należy podkreślić, że choć ten problem nie dotyczy licznej grupy bibliotek, to chodzi o placówki kluczowe ze względu na realizację celów Programu. Możliwość otwierania placówek w niedziele nie będzie stała w sprzeczności z dążeniem do uczynienia bibliotek instytucjami czasu wolnego, a rozwiązanie takie może być na obszarach wiejskich i skuteczniejsze, i łatwiejsze do wprowadzenia.

REKOMENDACJA: Rekomenduje się, by dniem wolnym, w którym otwierana jest placówka, mogła być zarówno sobota, jak i niedziela.

Rekomenduje się, aby w warunku dostępu do wsparcia w ramach K.I. 1.1, dotyczącym obowiązku otwarcia bibliotek dla czytelników przez co najmniej połowę sobót w roku na minimum 4 godziny, uwzględnić także niedziele⁹⁸. Podobnie należy rozważyć włączenie niedziel w kryterium premiujące projekty w Priorytecie 2, zakładające, że przez kolejne 10 lat kalendarzowych po zakończeniu zadania biblioteka główna lub filia objęta projektem będzie otwarta co najmniej w połowę sobót w roku przez minimum 4 godziny.

Zgodnie z informacjami pozyskanymi w wywiadach z przedstawicielami bibliotek, w dni wolne biblioteki odwiedzają przede wszystkim osoby dorosłe, którym praca nie pozwala na to w dni robocze. Drugą kategorią (częściowo pokrywającą się z pierwszą) częściej odwiedzających biblioteki w dzień wolny są rodzice z dziećmi, w tym – co można potraktować jako istotny

⁹⁸ Jak wynika z deklaracji Operatora, zmiana ta jest procedowana w nowelizacji NPRCz 2.0.

sukces w zachęcaniu do czytania tej części populacji, która czyta rzadziej – ojcowie. Według przedstawicieli bibliotek dni wolne to dobry czas na organizację wydarzeń szczególnie skierowanych do rodzin z dziećmi: warsztatów, spotkań z autorami, przedstawień, konkursów itp. W tym kontekście można stwierdzić, że w dzień wolny odwiedzają biblioteki przede wszystkim zainteresowani ofertą organizowanych przez placówkę wydarzeń. W wywiadach podkreślano, że liczba odwiedzających w soboty wzrasta, gdy otwarciu w dzień wolny towarzyszy jakieś wydarzenie.

Zrobiliśmy kilka fajnych warsztatów z tatusiami młodymi, gdzie pokazywaliśmy, jaką wartościową jest rzeczą czytanie dzieciom, więc może [...] osiągnęliśmy sukces. Zrobiliśmy ze strażakami [...] z policjantami. Mamy przeświadczenie, że pokazaliśmy, jak wartościowe jest spędzanie czasu z dzieckiem i czytaniem budowanie tych relacji.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki, P.1

Dobłą praktyką, wartą propagowania wśród bibliotek uczestniczących w Programie, byłaby zatem organizacja wydarzeń skierowanych do rodziców z dziećmi oraz aktywnych zawodowo dorosłych – jako najczęściej odwiedzających placówki w dni wolne. Dotyczyć to może zarówno wydarzeń jednorazowych, jak i zajęć cyklicznych. Natomiast niekoniecznie dzień wolny będzie odpowiedni do organizacji wydarzeń czy zajęć dla seniorów oraz młodzieży – jako kategorii rzadziej korzystających z bibliotek w te dni.

Szkoły

Priorytet 3, K.I. 3.2 skierowany do szkół, nakłada **obowiązek dostosowania organizacji pracy bibliotek szkolnych do potrzeb uczniów, w szczególności poprzez umożliwienie wypożyczania książek na okres ferii zimowych i letnich.**

W wielu szkołach praktyka wypożyczania książek na okres ferii zimowych i wakacji funkcjonowała już wcześniej, a program NPRCz 2.0 dodatkowo zmobilizował biblioteki do intensyfikacji tych działań. Zauważono, że uczniowie chętnie wypożyczają książki na ferie, natomiast w przypadku wakacji zainteresowanie bywa nieco mniejsze – uczniowie często wolą rozliczyć się z wypożyczonych książek przed wakacjami, aby nie zostawiać zaległości. Aby zachęcić uczniów do wypożyczania książek na wakacje, część bibliotek tworzy na przykład listy lektur rekomendowanych na ten okres.

Z niektórych wypowiedzi wynika jednak, że wypożyczanie na ferie i wakacje nie jest obszarem, w którym biblioteki są szczególnie aktywne. Nawet jeśli w szkole jest taka możliwość, to wypożyczenie takie czasem jest postrzegane jako problem – wskazują na to np. takie wypowiedzi: „jak uczeń chce wypożyczyć, to nie robię mu problemów”, „nie wprowadzam jakichś dużych ograniczeń, jeżeli wiem, że to jest uczeń, który zwraca [książki]” lub „w komputerze zaznaczamy, że jest to wypożyczenie wakacyjne, żeby nie ściagać, że z czegoś się nie rozliczyli w trakcie roku szkolnego”.

3.4 Lokalizacja biblioteki

Priorytet 2 – inwestycje w infrastrukturę bibliotek

Premiowanie w Priorytecie 2 projektów wspierających biblioteki jako **jedyne instytucje kultury w gminie jest w pełni uzasadnione** w kontekście efektów, jakie przynoszą te projekty. Wsparte biblioteki, dzięki odpowiednim inwestycjom w infrastrukturę, są przekształcane w wielofunkcyjne przestrzenie, które nie tylko udostępniają książki, ale także organizują lub planują organizować szeroki wachlarz działań kulturalnych i edukacyjnych, takich jak spotkania autorskie, koncerty, warsztaty czy wystawy. Placówki te mają potencjał do stania się naturalnymi centrami kulturalnymi. Tworzą też miejsca sprzyjające budowaniu więzi społecznych, np. udostępniając pomieszczenia lokalnym organizacjom społecznym oraz mieszkańcom, co jest szczególnie istotne w mniejszych społecznościach. Z miejsc sprzyjających integracji korzystają zwłaszcza seniorzy oraz dzieci i młodzież, np. poprzez uczestnictwo w warsztatach, spotkaniach grupowych, wspólnej grze na komputerze, czy nawet nieformalnych spotkaniach przy kawie, bo i na takie działania biblioteki udostępniają ogólnodostępne, przyjazne miejsca.

W Priorytecie 4, K.I. 4.1 BLISKO, warunkiem dostępu jest realizacja projektów w miejscowościach poniżej 100 tys. mieszkańców, z preferencją dla projektów w miejscowościach do 50 tys. mieszkańców. Takie warunki wsparcia należy ocenić jako właściwe.

Jak wynika z wypowiedzi przedstawicieli bibliotek i organów prowadzących, mniejsze gminy często mają ograniczone zasoby finansowe i infrastrukturalne, co sprawia, że biblioteki w takich miejscach, w porównaniu do większych miast, dysponują skromniejszym budżetem i mniejszym zapleczem technicznym. Priorytetyzacja mniejszych miejscowości pozwala na wyrównywanie szans. Wyniki badania potwierdzają ponadto, że w mniejszych społecznościach biblioteka często pełni nie tylko funkcję miejsca wypożyczania książek, ale także staje się centrum życia kulturalnego i społecznego. Działania realizowane w projektach, takie jak np. mobilna biblioteka, warsztaty, spotkania autorskie, czy inicjatywy oddolne, odgrywają tam większą rolę, ponieważ mieszkańcy mogą mieć ograniczony dostęp do innych instytucji kulturalnych. Wsparcie dla takich projektów wzmacnia te lokalne ośrodki, integruje społeczność i przyczynia się do rozwijania lokalnych inicjatyw. Podobnie jest z organizacją wydarzeń takich jak warsztaty, koncerty czy spotkania z artystami, które spotykają się z zainteresowaniem mieszkańców. Bez wsparcia zewnętrznego, jak to oferowane w ramach BLISKO, takie działania byłyby trudne lub niemożliwe do zrealizowania.

Z drugiej strony należy zauważyć, że przedstawiciele organów prowadzących oceniają uzależnienie dostępu do wsparcia od liczby mieszkańców jako sztuczne, nie biorące pod uwagę realnych potrzeb. Podano przykład miasta, które przez ostatnie lata nie mogło aplikować do K.I. 4.1 BLISKO, ale spadek liczby mieszkańców o 600 osób spowodował, że znalazło się w gronie potencjalnych wnioskodawców. Rozmówcy wskazywali również na miasta, w których istnieją dzielnice borykające się z problemami marginalizacji społecznej oraz z kumulacją

trudności ekonomicznych, społecznych i infrastrukturalnych, gdzie wsparcie bibliotek w BLISKO mogłoby przynieść duży efekt społeczny.

REKOMENDACJA: Rekomenduje się utrzymanie preferencji dla projektów w miejscowościach do 50 tys. mieszkańców, ale jednocześnie zniesienie progu wielkości miejscowości i dopuszczenie do grona potencjalnych wnioskodawców miast powyżej 100 tys. mieszkańców.

3.5 Ukierunkowanie na osoby o szczególnych potrzebach

Priorytet 2 – inwestycje w infrastrukturę bibliotek

W Priorytecie 2 zapewniono realizację zasady dostępności dla osób z niepełnosprawnościami zarówno na poziomie wymagań minimum, jak i wprowadzając kryterium premiujące. Projekty musiały spełnić wymagania określone w ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. 2022 r., poz. 2240 z późn. zm. z późn. zm.). Ustawa ta nakłada na podmioty publiczne obowiązek zapewnienia dostępności w trzech kluczowych obszarach – dostępności architektonicznej (eliminacja barier architektonicznych), dostępności informacyjno-komunikacyjnej (m.in. dostępu do tłumacza języka migowego i urządzeń wspomagających słyszenie), a także dostępności cyfrowej. W tym ostatnim obszarze szczegółowe wymagania określa ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (Dz.U. 2023 r., poz. 82 z późn. zm.), która zobowiązuje podmioty publiczne do zapewnienia zgodności z międzynarodowymi standardami WCAG 2.1 na poziomie AA, aby umożliwić pełny dostęp osobom z niepełnosprawnościami.

Z kolei wzmocnienie efektów w obszarze dostępności zapewniono w Priorytecie 2 dzięki kryterium punktowemu, za które wnioskodawca może otrzymać 0 lub 7 punktów, premiującemu spełnienie **standardów dostępności budynków dla osób z niepełnosprawnościami wskazanych w poradniku Ministerstwa Infrastruktury i Budownictwa z 2017 r. „Standardy dostępności budynków dla osób z niepełnosprawnościami”**.

Jak wynika z analizy efektów projektów prezentowanych na stronie NPRCz 2.0 oraz z wypowiedzi beneficjentów, biblioteki skutecznie realizowały działania we wszystkich obszarach dostępności. W placówkach zastosowano rozwiązania takie jak instalacja wind w budynkach wielokondygnacyjnych, co zapewnia dostępność dla osób z ograniczeniami ruchowymi. Biblioteki przebudowały też toalety, aby dostosować je do potrzeb osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, zapewniając odpowiednią przestrzeń manewrową oraz montując poręcze ułatwiające im poruszanie się. Dostosowanie przestrzeni wewnętrznych, takie jak usunięcie przeszkód architektonicznych i wyburzenie ścianek działowych, zwiększyło funkcjonalność i komfort korzystania z bibliotek dla osób z niepełnosprawnościami.

W przypadku osób niewidomych i niedowidzących biblioteki wprowadziły rozwiązania takie jak urządzenia lektorskie i audiobooki, co ułatwia tym czytelnikom dostęp do literatury.

Przykłady obejmują też zastosowanie nawigacji dźwiękowej, działającej w oparciu o specjalną

aplikację pozwalającą osobom niedowidzącym i niewidzącym przemieszczać się po otwartych przestrzeniach bibliotecznych. Dodatkowo, na głównych działach wprowadzono oznakowania w systemie Braille'a, co pomaga osobom z dysfunkcjami wzroku w nawigacji po bibliotece. Jedna z bibliotek konsultowała planowane rozwiązania z WTZ oraz Polskim Związkiem Niewidomych, z którymi to instytucjami współpracuje na bieżąco.

Priorytet 3 – zakup nowości wydawniczych do placówek wychowania przedszkolnego, bibliotek szkolnych i pedagogicznych (K.I. 3.2)

Zgodnie z warunkami wsparcia udzielanego w Priorytecie 3, szkoły uczestniczące w Programie mają **obowiązek uwzględnienia w planowanych zakupach książek potrzeb uczniów niepełnosprawnych**. Z wypowiedzi respondentów wynika, że przedszkola i szkoły dostosowują swoje zakupy książek do potrzeb uczniów ze szczególnymi potrzebami edukacyjnymi, choć niekoniecznie są to potrzeby osób z niepełnosprawnościami. Bibliotekarze są świadomi coraz większej liczby uczniów należących do tej pierwszej kategorii i wychodzą naprzeciw ich potrzebom. Przykład stanowią zakupy audiobooków, szczególnie lektur szkolnych, które są wykorzystywane przez uczniów mających trudności z czytaniem tradycyjnych książek, często posiadających w tym zakresie zalecenia poradni pedagogicznych. Dla uczniów niedowidzących szkoły kupują książki z dużym drukiem, co ułatwia im czytanie. W przypadku przedszkoli i placówek, które obsługują dzieci z różnymi niepełnosprawnościami i orzeczeniami, dużym powodzeniem cieszą się książki sensoryczne.

W moim przedszkolu są oddziały dla dzieci ze specjalnymi potrzebami i dlatego mamy też dzieci autystyczne i z różnymi niepełnosprawnościami. Można było kupić książeczki, które były odpowiednie dla tych dzieci, i było dużo takich pozycji sensorycznych. Zresztą wykorzystywane one są na co dzień i lubiane przez dzieci.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami przedszkoli

Przedstawiciel biblioteki zlokalizowanej w ośrodku szkolno-wychowawczym stosuje biblioterapię jako element programów edukacyjno-terapeutycznych. Książki dobierane są zgodnie z problemami emocjonalnymi i behawioralnymi młodzieży.

Na początek, jak ta młodzież przychodzi, to staram się rozpoznawać problemy, a poza tym mamy też indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne we wrześniu, dla młodzieży, która jest nowa u nas. Więc ten program powstaje przez cały wrzesień, poznajemy tą młodzież, poznajemy problemy, z jakimi się borykają. I na tej podstawie układam tematykę i program zajęć biblioterapeutycznych. Jeżeli to są problemy z zachowaniem, to wybieram takie książki, które dotyczą tego zachowania. Bardzo dużo pracujemy na takich pozycjach, które dotyczą emocji i radzenia sobie z emocjami. [...] Bajki filozoficzne też bardzo się sprawdzają, czytamy, omawiamy, rozmawiamy na te tematy.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki szkolnej
(beneficjent Priorytetu 3)

REKOMENDACJA: Rekomenduje się, aby zapisy rozporządzenia dla Priorytetu 3 nie ograniczały się jedynie do uwzględniania potrzeb uczniów z niepełnosprawnościami, lecz obejmowały szerzej zdefiniowane specjalne potrzeby edukacyjne. Oznacza to, że w planowanych zakupach powinny być uwzględniane również potrzeby takich uczniów, jak dzieci z trudnościami w uczeniu się, dysleksją, autyzmem, czy zaburzeniami emocjonalnymi.

W wypowiedziach przedstawicieli **bibliotek publicznych** także pojawiają się informacje o działaniach podejmowanych przez biblioteki w celu wspierania osób z niepełnosprawnościami oraz specjalnymi potrzebami. Przykładem jest zakup książek z dużą czcionką, jakie są popularne wśród osób starszych i niedowidzących. Biblioteki inwestują w książki o większej czcionce, które są droższe, ale ułatwiają czytanie, co zapewnia większy komfort użytkownikom z problemami ze wzrokiem. Te książki są częścią działań skierowanych głównie do seniorów, stanowiących istotną grupę użytkowników bibliotek. Oprócz tego biblioteki posiadają zbiory audiobooków, które są wykorzystywane przez osoby niesłyszące oraz inne grupy z ograniczeniami w dostępie do tradycyjnych form literatury. Audiobooki i inne materiały audio stanowią również część oferty dla starszych czytelników.

4 CZYNNIKI WARUNKUJĄCE WYSTĘPOWANIE EFEKTÓW PROGRAMU

4.1 Czynniki społeczno-gospodarcze

Pandemia COVID-19

Pandemia bezpośrednio wpłynęła na realizację projektów w edycji Programu na lata 2021-2025 przede wszystkim w Priorytecie 2 – beneficjenci odnotowali opóźnienia w realizacji projektów z powodu przerw w łańcuchach dostaw i ograniczeń w pracy na budowach. Koszty materiałów budowlanych znacząco wzrosły, a ich dostępność stała się wyzwaniem, co wpłynęło także na budżety inwestycji oraz zamówienia publiczne.

Widoczny jest **wpływ pandemii na efekty Programu**. COVID-19 przyspieszył digitalizację usług bibliotecznych oraz zmienił sposób, w jaki użytkownicy korzystają z zasobów, zwiększając popularność cyfrowych i zdalnych form korzystania z bibliotek.

Pandemia COVID-19 wywarła znaczący wpływ na działalność bibliotek. Z wypowiedzi bibliotekarzy wynika, że okres pandemii i czas po niej można podzielić na trzy fazy. W pierwszej fazie, na początku pandemii, biblioteki zostały zamknięte, co skutkowało niemal całkowitym zanikiem kontaktu z czytelnikami. Brak dostępu do fizycznych książek i przestrzeni bibliotecznych spowodował, że wiele osób, które regularnie korzystały z tych usług, straciło możliwość dostępu do nowych treści. W tym okresie biblioteki starały się dostosować do nowych warunków, oferując ograniczone usługi online, jednak zamknięcie budynków i zmniejszona aktywność odbiła się negatywnie na liczbie czytelników.

W drugiej fazie, po poluzowaniu obostrzeń, biblioteki zaczęły powoli odzyskiwać swoich użytkowników. Proces ten był jednak stopniowy i obarczony wieloma wyzwaniami. Wprowadzone środki sanitarne, jak ograniczenie liczby osób przebywających w bibliotece, zniechęcały niektórych do odwiedzin. Mimo tego biblioteki zaczęły oferować więcej usług cyfrowych, a także stopniowo przywracać dostęp do fizycznych książek. Powrót do stanu sprzed pandemii był jednak powolny, a liczba odwiedzających początkowo utrzymywała się na niższym poziomie.

W trzeciej fazie pandemia wpłynęła na zmianę nawyków czytelniczych. Wiele osób, które w czasie zamknięcia bibliotek zaczęły korzystać z e-booków i audiobooków, pozostało przy nich po ponownym otwarciu placówek. Biblioteki zauważyły wyraźny wzrost zainteresowania książkami w formatach cyfrowych, zwłaszcza wśród młodszych i bardziej zaawansowanych technologicznie czytelników. Platformy takie jak Legimi czy Empik Go zyskały na popularności, a część użytkowników zaczęła preferować formaty cyfrowe od tradycyjnych książek papierowych. W odpowiedzi na te zmiany biblioteki starają się dostosować swoją ofertę, inwestując w licencje na e-booki i inne formy treści cyfrowych.

Wzrost cen

Inflacja i wzrost cen dotknęły w największym stopniu projekty z Priorytetu 2, gdyż znacząco zwiększyły koszty realizacji inwestycji. W wielu przypadkach budżety zostały przekroczone o 30% lub więcej w stosunku do pierwotnych kosztorysów. W jednym z projektów budżet wzrósł dwukrotnie. W efekcie gminy często musiały zwiększać swój wkład własny, co wiązało się z dodatkowymi obciążeniami dla ich budżetów i z koniecznością przekonywania lokalnych władz do dalszych inwestycji. Inflacja spowodowała także problemy z dostępnością materiałów budowlanych i surowców. Wzrost cen wpłynął również na przetargi – w niektórych przypadkach brakowało ofert, a w innych firmy budowlane proponowały znacznie wyższe stawki, co prowadziło do dalszych opóźnień i przesunięć w harmonogramach.

Wzrost cen miał także znaczenie w **Prioryecie 1 oraz 3**. Z deklaracji bibliotek i placówek wynika, że musiały one włożyć znacznie więcej wysiłku w wyszukanie atrakcyjnych cenowo ofert na rynku wydawniczym, a także decydowały się na zakup tańszych pozycji. Warto zaznaczyć, że pomimo tych trudności wskaźniki Programu dotyczące liczby zakupionych nowości są co roku przekraczane⁹⁹.

W 2022 (roku) wydaje mi się, że kupiliśmy najwięcej książek, bo ponad 1000. A później był rok 2023 i tutaj już było tak, widziałam, że tych książeczek za tę samą kwotę jest mniej. No a w tym roku (2024) no to już w ogóle widzę, że słabo jest naprawdę. Jeżeli zwykła powieść oscyluje w granicach 45 zł, a wcześniej to było 35 – 39 złotych, no jednak jest spory wzrost.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Kwestia efektywności kosztowej jest dla bibliotek kluczowa. Ich priorytet to kupno atrakcyjnych pozycji za jak najniższą kwotę. Wpływa to na wybór źródeł pochodzenia książek. Biblioteki najczęściej decydują się na zakup książek u internetowych sprzedawców, a nie w lokalnych księgarniach, ze względu na to, że oferują oni książki po niższych cenach i udzielają rabatów, co jest kluczowe dla bibliotek zarządzających ograniczonym budżetem, szczególnie w obliczu rosnących cen.

Zaczęliśmy od lokalnej (księgarni), ale potem okazało się, że internetowa jest jednak dużo tańsza. Przeprrosiliśmy lokalną, powiedzieliśmy, że następnym razem, bo oczywiście wspieramy tutaj lokalnych.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem szkoły (beneficjent K.I. 3.2)

Sklepy internetowe oferują też zazwyczaj znacznie szerszy wybór książek niż lokalne księgarnie, co pozwala bibliotekom łatwiej znaleźć i zamówić specyficzne pozycje, które mogą być trudno dostępne w tradycyjnych punktach sprzedaży. Zakupy online są również wygodniejsze – można je realizować w dowolnym momencie, a zamówione książki są dostarczane bezpośrednio do biblioteki, co oszczędza czas i koszty transportu. Dodatkowy atut to programy lojalnościowe i zniżki instytucjonalne, jakie internetowi sprzedawcy często oferują bibliotekom, co trudniej im

⁹⁹ Realizacja wartości docelowej wskaźnika Liczba zakupionych nowości w bibliotekach/ placówkach wychowania przedszkolnego objętych wsparciem (zakupionych z projektu) w 2021 roku wyniosła 100,9%, a w 2022 roku 106,0% (za: Sprawozdanie z realizacji Programu za 2021 i 2022 rok).

uzyskać w lokalnych księgarniach. Warto również zauważyć, że w mniejszych miejscowościach często w ogóle brakuje lokalnych księgarni, a jeśli funkcjonują, to mają ograniczony wybór książek i mało konkurencyjne ceny.

Ta kwota, którą my dostajemy na zakup, my tak szanujemy te pieniądze, że my naprawdę analizujemy i nie robimy byle gdzie i u byle kogo (zakupów). Ja wiem, że polityka była taka, że mieliśmy wspierać lokalne księgarnie. Ale u mnie nawet takiej lokalnej księgarni nie ma, a gdybym miała pojechać nawet do jakiejś oddalonej, to ta sama książka może być droższa, może mieć cenę okładową.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Biblioteki starają się jednak dywersyfikować źródła zakupów i korzystają z kilku wiodących dostawców, co pozwala im lepiej zaspokajać potrzeby czytelnicze. Pomimo że większość zakupów pochodzi z hurtowni, biblioteki publiczne współpracują także z mniejszymi wydawcami, którzy oferują niszowe, trudniej dostępne tytuły. Gospodarność i oszczędność stanowią dla bibliotek priorytet, dlatego decydują się one na zakup książek tam, gdzie są dostępne w niższej cenie, nawet jeśli oznacza to rezygnację z zakupu w lokalnej księgarni. Z wypowiedzi bibliotekarzy wynika, że wkładają wiele czasu i zaangażowania w rozeznanie cen książek, tak aby w ramach przyznanego budżetu kupić jak najwięcej potrzebnych egzemplarzy.

Najtańszych możliwości w internecie szukaliśmy. W różnych księgarniach się pologowaliśmy i po prostu wrzucałyśmy do koszyka, porównywałyśmy ceny. To było takie dosyć pracochłonne – w sumie chyba najwięcej czasu nam to zajęło, żeby no wyłuskać te księgarnie, w których jest najtaniej po prostu.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem szkoły (beneficjent K.I. 3.2)

Ale zdarzają się też sytuacje odwrotne. Przykładem jest wypowiedź nauczycielki opowiadającej o korzystaniu, w ramach Priorytetu 3, z usług lokalnego dostawcy książek, który regularnie odwiedza placówkę. Taki sprzedawca, pojawiający się w przedszkolu dwa razy w roku, przynosi ze sobą szeroki wybór literatury, umożliwiając spokojne przeglądanie i wybór książek bezpośrednio na miejscu. Dzięki tej współpracy placówka ma pewność, że dostarczone książki odpowiadają jej potrzebom, a proces zakupu jest uproszczony – książki zostają natychmiast dostarczone, a faktura przysłana w późniejszym terminie.

Bardzo ważne w tych zakupach jest zaufanie i doświadczenie, a te lokalne księgarnie bardzo idą na rękę, można pójść obejrzyć książkę. Często książki mają piękny tytuł i piękną okładkę, a jak się zajrzy do środka, to okazuje się, że książka ta nie będzie nam przydatna na przykład do prowadzenia zajęć, bo okaże się, że ta treść jest dosyć płytka.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem przedszkola (beneficjent K.I. 3.1)

Brak systemowych rozwiązań wspierających lokalne księgarnie sprawia, że biblioteki nie mogą przerzucać na siebie ciężaru ochrony lokalnego rynku, a muszą kierować się kryteriami ekonomicznymi. W efekcie biblioteki pozostają w sytuacji, w której są zmuszone wybierać dostawców oferujących największe rabaty, aby zapewnić swoim czytelnikom jak najszerszy wybór literatury.

Wzrost cen książek to nie tylko bariera dla powiększania zasobów bibliotecznych, ale, jak obserwują bibliotekarze, również istotny **czynnik wpływający na wzrost popularności bibliotek**. Znaczący wzrost kosztów zakupu książek może ograniczać niektórym czytelnikom możliwość nabycia interesujących ich tytułów. W obliczu rosnących cen biblioteki stają się atrakcyjną alternatywą, oferując bezpłatny dostęp do szerokiego wyboru literatury. Dzięki temu osoby, które z różnych powodów nie mogą sobie pozwolić na regularne zakupy nowych książek, zaspakajają swoje potrzeby czytelnicze, korzystając z bezpłatnych zasobów bibliotecznych. W przypadku bibliotek szkolnych oraz przedszkoli, dofinansowanie z Priorytetu 3 daje możliwość zakupu droższych, atrakcyjnych wydań, na które ani rodzice, ani same placówki nie mogłyby sobie pozwolić.

Wojna w Ukrainie

Wojna w Ukrainie wywarła dwojaki wpływ na projekty NPRCz 2.0 – jako czynnik utrudniający realizację projektów oraz wywołujący potencjalnie potrzebę zmian w ofercie bibliotek poprzez pojawienie się nowej grupy odbiorców tej oferty ze względu na napływ uchodźców. Konflikt zbrojny wpłynął także na aktywność czytelniczą, znacząco oddziałując na nastroje społeczne i poczucie bezpieczeństwa – kluczowy czynnik sprzyjający zaangażowaniu w lekturę.

Wojna w Ukrainie miała istotny wpływ na realizację projektów przede wszystkim w ramach Priorytetu 2, natomiast w pozostałych Priorytetach jej oddziaływanie było marginalne. Jak wynika z wywiadów z beneficjentami Priorytetu 2, jednym z kluczowych problemów w projektach inwestycyjnych były braki kadrowe spowodowane odpływem ukraińskich pracowników, którzy stanowili znaczną część siły roboczej w polskim sektorze budowlanym. Ich nieobecność przyczyniła się do opóźnień i trudności w realizacji inwestycji. Wojna zakłóciła też łańcuchy dostaw, co, jak wskazali niektórzy beneficjenci, szczególnie dotknęło produkty związane z infrastrukturą elektryczną i nowoczesnymi technologiami, jak panele fotowoltaiczne czy pompy ciepła. Brak materiałów prowadził do przesunięć w harmonogramach projektów i opóźniał ich realizację. Konflikt przyczynił się do wzrostu cen surowców i materiałów budowlanych na rynku międzynarodowym, takich jak stal, co znacząco obciążało budżety projektów. W rezultacie wiele kosztorysów okazało się nieaktualnych, a gminy musiały zwiększać swój wkład własny lub szukać dodatkowego finansowania.

Wojna wpłynęła także na organizację przetargów – w niektórych przypadkach pierwsze przetargi nie przyciągnęły żadnych ofert, a w kolejnych propozycje cenowe znacznie przekraczały przewidywane koszty. Taka sytuacja prowadziła do dalszych opóźnień w realizacji inwestycji. Konflikt w Ukrainie uczynił więc rynek budowlany nieprzewidywalnym, co wpłynęło na tempo, koszty i logistykę projektów realizowanych w ramach Priorytetu 2.

Jak wynika z raportu BN „Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2022 roku”, wojna w Ukrainie znacząco wpłynęła na nastroje społeczne i czytelnictwo w Polsce. Niepewność związana z konfliktem oraz wcześniejszą pandemią osłabiła zainteresowanie książkami, ponieważ spokój ducha jest kluczowym czynnikiem sprzyjającym lekturze. Aż 26% badanych wyrażało pesymizm co do swojej przyszłości, a 46% odczuwało brak kontroli nad życiem. Dodatkowo

spowodowane inflacją wysokie koszty życia ograniczyły budżety na dobra kultury, w tym książki. Mimo ogólnego spadku czytelnictwa wzrosło zainteresowanie literaturą o tematyce wojennej i historycznej, zwłaszcza reportażami oraz zbeletryzowanymi historiami konfliktów zbrojnych, co świadczy o potrzebie zrozumienia i oswojenia współczesnych wydarzeń.

Biblioteki publiczne **nie odnotowały dużego zainteresowania swoją ofertą ze strony Ukraińców**, mimo że po rozpoczęciu wojny ich liczba w Polsce znacząco wzrosła. Z wypowiedzi respondentów wynika, że Ukraińcy nie korzystali z oferty książkowej bibliotek, a raczej szukali pomocy praktycznej, takiej jak możliwość wykonania wydruków czy uzyskania informacji. Z czasem Ukraińcy zaczęli wypożyczać książki, ale nie w języku ukraińskim, a polskim.

Okazało się, że to zainteresowanie książką po ukraińsku nie jest bardzo duże. Na początku słowniki, powiedzmy, były potrzebne, natomiast potem, jeżeli przychodziły osoby z Ukrainy i chciały coś wypożyczyć, to one wcale nie chciały pożyczyć po ukraińsku, tylko jakieś proste książki po polsku, na przykład żeby się uczyć polskiego, coś lekkiego, żeby nie było wyrażen, tylko zwykła obyczajówka. Tak żeby po prostu ten język jakoś szlifować, bo kiedy ta pierwsza fala (uchodźców) przeminęła, to już zostały raczej osoby, które faktycznie chciały się tutaj zadomowić. Więc one nie miały aż takiej może potrzeby książki po ukraińsku, tylko właśnie po polsku.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Z wywiadów wynika, że niektóre biblioteki podejmowały działania skierowane do tej grupy, m.in. poprzez organizowanie zajęć dla dzieci oraz dostarczanie literatury w języku ukraińskim, zarówno dla dzieci, jak i dorosłych.

U nas pojawiło się dużo Ukraińców i chcieliśmy zrobić na przykład kursy języka polskiego i nawet przy aneksowaniu projektu BLISKO pytałam (NCK), ale nie mogliśmy tego zrobić z BLISKO. Ale pozyskaliśmy pieniądze z ambasady amerykańskiej na działania dla Ukraińców i faktycznie mieli i kurs języka polskiego i mają swoją kafejkę językową, do tej pory działającą, warsztaty, spotkania. [...] Tak że działamy dla nich.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Niektóre biblioteki pozyskiwały książki w języku ukraińskim. Tuż po wybuchu wojny Biblioteka Narodowa poinformowała beneficjentów, że w ramach K.I. 1.1 mogą kupować książki w różnych językach, o ile fakturę wystawia polski dostawca. Chcąc zapewnić uchodźcom możliwość korzystania ze swoich zasobów, biblioteki pozyskiwały takie pozycje z różnych źródeł, w tym z darowizn oraz od bibliotek wojewódzkich.

Głównie na darach bazowaliśmy i na różnych projektach fundacji, bo można było wtedy (na początku wojny) naprawdę sporo książek pozyskać bez kupowania. Staraliśmy się nie kupować, bo tak naprawdę te ceny były często takie no dosyć z kosmosu. Nieosiągalne dla biblioteki, zwłaszcza takiej, która faktycznie nie dostaje pieniędzy na książki od miasta.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Ponadto biblioteki starały się integrować dzieci ukraińskie z polskimi poprzez wspólne zajęcia. Jest przykład biblioteki, która wymieniła np. klawiaturę w jednym z dostępnych

komputerów na dostosowaną do pisania w alfabecie ukraińskim. Przykładem może być też biblioteka miejsko-wiejska, która zorganizowała kurs języka polskiego dla Ukraińców. Był on był finansowany i koordynowany przez bibliotekę, a prowadzony przez Ukrainkę mieszkającą w Polsce od wielu lat. Zajęcia trwały około roku, a biblioteka nie tylko zapewniła środki na ich realizację, ale również zorganizowała miejsce na prowadzenie zajęć.

W szkołach wyróżnić można dwie grupy uczniów z Ukrainy, przebywających w Polsce z powodu wojny w ich kraju. Pierwsza grupa to dzieci i młodzież, które od początku pobytu w naszym kraju chodzą do polskiej szkoły i bardzo dobrze znają język polski. Drugą grupą są uczniowie, którzy początkowo uczyli się zdalnie w ukraińskich szkołach, a następnie zostali przyjęci do polskich szkół. Znajomość języka jest u takich uczniów ograniczona. W niektórych szkołach bibliotekarze wychodzili naprzeciw ich potrzebom.

Natomiast przedszkola nie decydowały się na zakup książek w języku ukraińskim, co ich przedstawiciele tłumaczyli dwoma argumentami. Po pierwsze brakiem znajomości języka ukraińskiego wśród kadry, a po drugie założeniem, że ukraińskie dzieci przebywające w Polsce powinny nauczyć się języka polskiego, co uzasadnia skupienie się na literaturze polskojęzycznej.

4.2 Czynniki związane z funkcjonowaniem bibliotek

Aktywność pro-czytelnicza bibliotek

Czynnikiem wzmacniającym osiągnięcie celów NPRCz 2.0 jest przede wszystkim wysoka aktywność pro-czytelnicza bibliotek. Biblioteki publiczne podejmują różnorodne działania, aby promować czytelnictwo wśród różnych grup wiekowych. Do kluczowych przedsięwzięć w tym zakresie należy współpraca z przedszkolami i szkołami, gdzie organizowane są regularne zajęcia dla najmłodszych, w tym przedszkolaków. Programy takie jak „Mała książka – wielki człowiek” skutecznie przyciągają dzieci do bibliotek, zapoznając je z literaturą już od wczesnych lat.

Biblioteki organizują również warsztaty plastyczno-literackie, konkursy plastyczne, warsztaty kreatywnego pisania oraz wydarzenia specjalne, takie jak „Noc z Andersenem”, podczas której dzieci mogą spędzać noc w bibliotece, biorąc udział w atrakcjach związanych z literaturą. Ważną grupą docelową dla bibliotek są także seniorzy, dla których organizują one cykle spotkań i warsztatów, np. z fizjoterapii, florystyki czy ziołolecznictwa. Takie działania angażują starsze osoby, które dzięki temu regularnie odwiedzają biblioteki.

W wielu placówkach wdrożono system bookcrossingu, pozwalający czytelnikom wymieniać się książkami, co zwiększa dostępność literatury bez dodatkowych kosztów. Ponadto niektóre biblioteki stosują grywalizację, np. zachęcając dzieci do zbierania za przeczytane książki punktów, które można wymieniać na nagrody. Takie inicjatywy motywują najmłodszych do regularnego czytania.

Biblioteki organizują kluby dyskusyjne, gdzie uczestnicy mogą omawiać książki oraz wymieniać się doświadczeniami literackimi. Do takich klubów, jak wynika z deklaracji bibliotekarzy, należą głównie osoby starsze.

Trudności lokalowe

Czynnikiem, który często ogranicza działalność pro-czytelniczą bibliotek, są trudności lokalowe. Z wywiadów wynika, że duża część placówek boryka się z brakiem odpowiedniej przestrzeni, co wpływa na możliwość organizowania wydarzeń i prowadzenia działań pro-czytelniczych.

Wiemy, że biblioteka ma za mało miejsca, jest za mały budynek i pewnie tych czytelników, użytkowników byłoby więcej, gdyby się po prostu mogli zmieścić w naszej bibliotece.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjenci K.I. 1.1)

Niektóre biblioteki są zmuszone wynajmować sale w innych instytucjach, takich jak domy kultury, co wiąże się z dodatkowymi kosztami.

Najbardziej to by mi zależało na nowym budynku, tak powiem [...] na nowej sali, w której moglibyśmy organizować spotkania. Bo jeżeli organizujemy coś większego, to korzystamy z sali w miejskim ośrodku kultury, gdzie niestety są to dla nas dodatkowe koszty, bo musimy ponosić koszty wynajmu tej sali.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjenci K.I. 1.1)

W niektórych przypadkach biblioteki funkcjonują w adaptowanych budynkach mieszkalnych, które nie są dostosowane do ich potrzeb. Ograniczenia przestrzenne wykluczają jednocześnie zaproszenie znacznej liczby osób, uniemożliwiając organizowanie większych spotkań literackich czy wydarzeń kulturalnych. Brak dużych sal, w których można by organizować spotkania dla większej liczby uczestników, stanowi istotną barierę w dotarciu do szerszej publiczności.

Biblioteki nie mają też miejsca na stworzenie atrakcyjnych warunków dla różnego typu odbiorcy – np. kiedy decydują się na stworzenie kąci dla dzieci, to brakuje już przestrzeni na miejsce do czytania dla dorosłych.

Mamy osobne pomieszczenie i gdyby udało się pozyskać właśnie pieniądze i wyposażyć tę osobną salę na taką czytelnię dla dzieci, wtedy by była większa przestrzeń [...] i można by było zorganizować taką czytelnię zaadaptowaną z kąci dla dzieci. A tutaj mogliby przyjąć (dorośli), postawić stoliki [...] i na dole wtedy byśmy pozyskali też kącik czytelniczy dla osób dorosłych.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjenci K.I. 1.1)

Oprócz tego ograniczona powierzchnia powoduje problemy z przechowywaniem rosnących zasobów książkowych. Biblioteki stają przed wyzwaniem braku miejsca na nowe półki i regały, co komplikuje ich funkcjonowanie i możliwość rozwijania oferty literackiej.

Działania na rzecz zwiększania dostępności do zasobów bibliotecznych

Czynnikiem wzmacniającym efekty Programu jest podejmowanie przez liczne biblioteki działań zwiększających i ułatwiających dostępność książek. Problem z dostępnością wynika z kilku przyczyn: zbyt dużego oddalenia biblioteki – co dotyczy w szczególności obszarów

wiejskich; utrudnionej mobilności – co dotyczy seniorów, osób z niepełnosprawnościami, osób chorych; braku czasu – co dotyczy głównie osób pracujących i opiekujących się dziećmi. Biblioteki starają się wychodzić naprzeciw potrzebom tych wszystkich grup. Przykładowymi rozwiązaniami są:

- **Usługa mobilnej biblioteki** – Jak przyznają rozmówcy, ze względu na niską efektywność nie zawsze właściwym rozwiązaniem jest tworzenie punktów bibliotecznych. Jedna z bibliotek deklaruje zamknięcie takich punktów na rzecz rozwijania usługi mobilnej dostawy książek do mieszkańców, co miałoby na celu lepsze dostosowanie się do potrzeb użytkowników w odległych lokalizacjach. W Priorytecie 4 pojawia się przykład gminy wiejskiej, gdzie wynajmowano busa, aby dowozić dzieci na zajęcia organizowane w ramach projektu i jednocześnie wypożyczać książki mieszkańcom odległych miejscowości.
- **Książkomaty** – Dzięki książkomatom czytelnicy mogą zamawiać książki online i odbierać je w dogodnym momencie, bez konieczności wchodzenia do budynku biblioteki. Urządzenia te umożliwiają również zwrot książek, co dodatkowo podnosi wygodę korzystania z usług bibliotecznych. Przez jednego z rozmówców książkomat został uznany za „strzał w dziesiątkę”, ponieważ umożliwia zarówno wypożyczanie, jak i zwrot książek oraz dostęp do nowości literackich w sposób łatwy i bezkontaktowy.
- **Dostarczanie książek osobom, które nie mają możliwości fizycznego dotarcia do bibliotek** – co obejmuje nie tylko dostarczanie książek do domów, ale też np. czytanie (i przy okazji wypożyczanie) książek przez pracowników biblioteki w domach opieki. Tego rodzaju inicjatywy były szczególnie ważne dla seniorów, którzy często dziękowali za tę usługę.
- **Zdalne zamawianie książek** – W ramach zwiększania dostępności niektóre biblioteki wprowadziły możliwość zamawiania książek przez katalog online, co pozwala mieszkańcom na wygodny dostęp do zasobów bibliotecznych nawet z odległych miejscowości. Książki są następnie dostarczane do wyznaczonych miejsc, takich jak świetlice czy inne punkty odbioru.

Jednocześnie warto dodać, że działania bibliotek na rzecz zwiększenia dostępności książek nie są panaceum na wykluczenie transportowe.

Wcale nie jest tak, że ludzie nie chcą czytać, ale u nas jest problem z dojazdem do biblioteki. Biblioteka jest na wsi, gmina jest wiejska, nie ma komunikacji pomiędzy poszczególnymi miejscowościami, więc ludzie, jak są niemobilni i mają dojechać do biblioteki, to nie ma takiej opcji. [...] Pomiędzy jedną wsią a drugą nie ma żadnych autobusów.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 1.1)

I mimo że biblioteka oferuje dostarczanie książek do mniejszych miejscowości, to, zdaniem bibliotekarza, nie rozwiązuje to problemu.

Mieszkańcy woleliby przyjechać do biblioteki. Nie jest tak, że oni chcą tylko książkę, oni chcą do biblioteki, oni chcą zobaczyć wszystkie książki, na jakieś spotkania przyjechać. No właśnie poczuć się w bibliotece, jak w takim trzecim miejscu.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 1.1)

Zlokalizowanie biblioteki blisko mieszkańców

Odpowiednie zlokalizowanie biblioteki ma kluczowe znaczenie dla jej dostępności, popularności oraz pełnienia szerszej roli społecznej i kulturalnej. Przykładem tego jest Stacja Kultura w Rumii, zlokalizowana na dworcu kolejowym, która stała się modelowym projektem.

Stacja Kultura powstała 10 lat temu i to dla lokalnej społeczności było wydarzenie szczególne. [...] Na pewno była pierwszą biblioteką na dworcu, która odniosła taki sukces, i o której było tak głośno i na pewno od Stacji Kultura zaczął się ten trend ogólnopolski „instalacji” bibliotek w obrębie dworców kolejowych. Dzisiaj jest ich całkiem sporo, ale w tamtych czasach to było zupełne novum. I z jednej strony mamy właśnie ten wydzźwięk lokalny, z drugiej strony ogólnopolski, i to wszystko się złożyło na ogromny wzrost zainteresowania kulturą, czytelnictwem. Wcześniej Rumia dysponowała biblioteką dość leciwą, biblioteką taką właśnie stereotypową, zlokalizowaną w blaszaku w jednej z dzielnic miasta. [...] Paprotka, zakurzone okna, stare regały, tego typu klimat.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki
(beneficjent Priorytetu 2)

Dzięki umiejscowieniu na dworcu bibliotekę odwiedzają zarówno lokalni mieszkańcy, jak i osoby spoza miasta, co znacząco zwiększyło jej zasięg i popularność. Biblioteka na dworcu stała się centrum kulturalnym, organizując duże wydarzenia, takie jak koncerty czy spotkania autorskie, co dodatkowo przyciąga różnorodną publiczność i promuje czytelnictwo.

Podobną strategię zastosowano w Legionowie, gdzie przeniesienie biblioteki na dworzec kolejowy znacząco wpłynęło na jej funkcjonowanie. Znajdując się w miejscu, przez które codziennie przechodzi kilka tysięcy osób, biblioteka zyskała na dostępności i widoczności. To strategiczne umiejscowienie w ruchliwym punkcie miasta sprawiło, że biblioteka mogła dotrzeć do większej liczby użytkowników, co z kolei przyczyniło się do rozwoju jej oferty.

Od momentu, kiedy siedziba biblioteki przeniosła się z korytarza szkolnego do budynku dworca kolejowego w Legionowie, przez który generalnie przechodzi kilka tysięcy osób dziennie – to po prostu wymarzony punkt na taką działalność, więc [...] to było eldorado.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Z kolei przykład biblioteki w gminie Chojnice pokazuje, jak duży wpływ na funkcjonowanie instytucji może mieć zmiana lokalizacji. Jak wskazał beneficjent, placówka ta była wcześniej „ukryta” w szkole, co ograniczało jej dostępność i widoczność w społeczności. Przeniesienie biblioteki do budynków, w których funkcjonuje również gminny ośrodek kultury, przyczyniło się do odnowienia jej roli i tchnęło w nią nowe życie, znacząco zwiększając jej znaczenie nie tylko jako miejsca wypożyczania książek, ale też spotkań i aktywności kulturalnych.

Wcześniej też (biblioteka) funkcjonowała, ale była tak jakby schowana w szkole. Naszym celem było pokazanie, że w ogóle biblioteka gminna istnieje. Została wyprowadzona z takiego ciasnego korytarzyka w szkole i dostała oddzielny budynek (nadal troszeczkę za mały ten budynek).

Chcieliśmy pokazać, że jest potrzeba prowadzenia biblioteki w gminie większej, lepszej, bo ta w szkole była w ogóle niewidoczna.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Postawa władz lokalnych wobec bibliotek i relacje z innymi instytucjami kultury

Decyzje finansowe podejmowane przez władze często pomijają potrzeby bibliotek, traktując je jako mniej priorytetowe w porównaniu z innymi wydatkami gminy.

Wspomniano, że w niektórych miejscach urzędnicy „zapominają o bibliotece” i jej znaczeniu. Na przykład biblioteka była traktowana jako marginalna instytucja w gminie, co oznaczało brak inwestycji, czy zainteresowania ze strony władz. Urzędnicy nie angażowali się w wydarzenia organizowane przez bibliotekę, a budżet biblioteki nie był zwiększany przez wiele lat, pomimo wzrastających kosztów książek.

Problem, z którym zmagają się część bibliotek, polega na niewystarczającym wsparciu ze strony lokalnych urzędników oraz rywalizacji o zasoby z prężnie działającymi centrami kultury. Bibliotekarze zauważają, że władze samorządowe często zapominają o roli i znaczeniu biblioteki w życiu kulturalnym społeczności.

Ja mam takie nieodparte wrażenie, że niestety u nas, w naszym mieście, jest tak, że urzędnicy zapominają o bibliotece, o istnieniu biblioteki. I tak sobie właściwie troszeczkę podkradamy nasze działania, bo działa prężnie centrum kultury, które ma kilka oddziałów i właściwie teraz bywa tak, że głównie jakieś spotkania autorskie odbywają się właśnie w centrum kultury, a nie w bibliotece, bo biblioteka nie ma pieniędzy na to, żeby zapłacić autorowi. A urzędnicy raczej nie dostrzegają tego, że takie wydarzenia właśnie powinny odbywać się w bibliotece.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 1.1)

W rezultacie wiele wydarzeń kulturalnych, takich jak spotkania autorskie, które tradycyjnie odbywałyby się w bibliotece, przenoszonych jest do centrum kultury. Jednym z kluczowych powodów tego stanu rzeczy jest brak środków finansowych w budżecie biblioteki, co uniemożliwia opłacenie honorariów dla zapraszanych autorów lub znacznie je ogranicza. W tym kontekście, jak zauważają bibliotekarze, lokalne władze nie dostrzegają w pełni potencjału biblioteki jako instytucji kulturalnej, co prowadzi do marginalizacji jej roli w organizowaniu tego typu wydarzeń. Tymczasem biblioteka, jako przestrzeń promująca czytelnictwo i edukację, powinna stanowić naturalne miejsce spotkań z autorami. Opisane problemy nie dotyczą oczywiście relacji między każdą biblioteką a domem kultury, gdyż w wywiadach z bibliotekarzami przywoływane są też pozytywne przykłady współpracy, wzajemnego wspierania się i uzupełniania ofert z domami kultury (np. zasada stosowana przez jednego z burmistrzów, że we wszystkie miejskie wydarzenia angażowane są wszystkie placówki, takie jak biblioteka, dom kultury oraz centrum sportu, co wymaga koordynacji i współpracy).

Teraźniejszy burmistrz taką politykę wprowadził, żeby samorząd wraz z instytucjami samorządowymi, jak biblioteka, ośrodek kultury i sportu, współpracowały ze sobą. Miasto, jak

organizuje jakieś wydarzenia, czy to są dni miasta, czy też festyn na dzień dziecka, to angażuje wszystkie instytucje, żeby coś od siebie też dały i zorganizowały.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 1.1)

Niemniej problem jest zauważalny, szczególnie w kontekście finansowym, gdyż finansowanie bibliotek urzędnicy postrzegają głównie przez pryzmat zakupów książek, a nie działalności kulturalnej i edukacyjnej. Jako negatywny przykład zaniedbania można przywołać sytuację, w której biblioteka miejsko-wiejska przez lata była nadzorowana przez gminną księgowość, a nie przez wydział ds. kultury. Dopiero interwencja biblioteki wojewódzkiej doprowadziła do zmiany tego stanu rzeczy.

U nas bardzo długo nie było dyrektora. Przez kilka lat księgowa nadzorowała bibliotekę, więc w ogóle nie było takich zadań i w ogóle spojrzenia na bibliotekę. Raczej biblioteka była traktowana, że po prostu musi być w gminie, natomiast w ogóle nikt na nią nie patrzył z takiego punktu widzenia, że jest to ważna instytucja kultury również. Dopiero teraz troszeczkę się to zmienia po interwencji biblioteki wojewódzkiej, że dlaczego tyle nie ma czasu kogoś nadzorującego. [...] Staram się od kilku miesięcy, żeby ta biblioteka zaistniała w świadomości samorządowców, radnych. Budżet jest niepodnoszony od wielu lat, ciągle na takim samym poziomie, a wszyscy wiemy, jakie są ceny książek.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci K.I. 1.1)

Konkurencja między domami kultury a bibliotekami wynika z częściowego nakładania się ich funkcji w społecznościach lokalnych, chociaż każda z tych instytucji ma swoje unikalne zalety, mogące przyciągać różne grupy odbiorców. Oba rodzaje placówek oferują dostęp do kultury, edukacji i aktywności społecznej, co czyni je ważnymi ośrodkami życia kulturalnego w danym środowisku. Jak zauważają bibliotekarze, konkurencja obu typów placówek wynika często z tego, że oferta bibliotek jest zawsze bezpłatna, co domy kultury czasem postrzegają jako odbieranie klientów. Przykładem mogą być zajęcia literacko-plastyczne, bezpłatne w bibliotece i płatne w centrum kultury.

Oba rodzaje instytucji mają swój unikalny potencjał, przejawiający się w odmiennych formach aktywności. Domy kultury wyróżniają się bogatą ofertą wydarzeń artystycznych, warsztatów, koncertów i zajęć hobbystycznych, które przyciągają osoby o różnych zainteresowaniach, w tym młodzież i dorosłych poszukujących kreatywnych form spędzania czasu. Z kolei biblioteki, poza tradycyjnym dostępem do literatury, coraz częściej oferują programy edukacyjne, spotkania autorskie i działania promujące czytelnictwo, przyciągając osoby zainteresowane literaturą, nauką i rozwojem osobistym.

Domy kultury mają często do dyspozycji większą przestrzeń, co pozwala na organizację większych wydarzeń, takich jak koncerty czy wystawy, podczas gdy biblioteki, zazwyczaj działające w mniejszych lokalach, tworzą kameralne przestrzenie do spotkań i dyskusji, jakie sprzyjają bardziej bezpośrednim interakcjom. Obie instytucje mogą korzystać ze swoich zasobów, aby dostosować działania do potrzeb lokalnej społeczności, co czyni je atrakcyjnymi ośrodkami kulturalnymi.

Współpracy i wzajemnej komplementarności działań realizowanych przez różne instytucje kultury sprzyja aktywne podejście samorządu oraz tworzenie dokumentów strategicznych – strategii rozwoju kultury. W jednej z gmin wpisano promocję czytelnictwa do strategii rozwiązywania problemów społecznych, a także podpisano nieformalne porozumienie o współpracy urzędu miasta i biblioteki.

Uważam, że to jest kapitalne, bo to naprawdę daje zupełnie inną perspektywę, w wymiarze takim praktycznym, chociażby pozyskiwania pieniędzy z innych źródeł. I nie myślę tutaj o źródłach czysto zewnętrznych, o jakich zawsze myślimy, czyli ministra, czy wszelkich instytucji, ale przede wszystkim urzędu miasta. Powiem więcej – myśmy podpisali w tym roku na wiosnę taką deklarację. [...] Polegało to na podpisaniu, oczywiście symbolicznym, takiej deklaracji współpracy między całym urzędem a biblioteką w kontekście czytelnictwa, z sekretarzem miasta, czy z naczelnikiem wydziału rozwoju miasta, takiej deklaracji o współpracy wszystkich możliwych wydziałów urzędu.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Zdaniem uczestników warsztatu rekomendacyjnego podnoszenie świadomości organizatorów – władz samorządowych, w tym radnych – co do znaczenia biblioteki jako „trzeciego miejsca” jest kluczowe zarówno dla poprawy jakości funkcjonowania bibliotek, jak też, w konsekwencji, dla podniesienia poziomu czytelnictwa. Dlatego postulują, aby zwiększyć ich widoczność w NPRCz jako interesariuszy, do których powinny być kierowane działania informacyjne i promocyjne, pokazujące korzyści z udziału bibliotek w Programie oraz ogólne korzyści społeczne, jakie przynosi działalność bibliotek. Wszystko to powinno prowadzić do zmiany świadomości samorządowców i zachęcić ich do budowania trwałej polityki (za czym idą konkretne środki finansowe) i strategicznego wsparcia dla bibliotek jako kluczowych instytucji kultury lokalnej. **Warto zatem zapraszać przedstawicieli samorządów na wydarzenia związane z prezentowaniem efektów NPRCz 2.0 (tak jak robi to Instytut Książki w Priorytecie 2), a także starać się brać udział i prezentować efekty Programu na wydarzeniach „branżowych” samorządowców** (np. konwent wójtów, burmistrzów i prezydentów miast, forum wójtów, burmistrzów i prezydentów, kongres regionów, kongres gmin wiejskich). Działania takie mogą być realizowane w ramach K.I. 4.2. Kampania społeczno-informacyjna.

Ciekawy przykład promowania czytelnictwa pochodzi z Zabrza, gdzie w działania te aktywnie angażują się urzędnicy, a Urząd Miejski współpracuje ściśle z Miejską Biblioteką Publiczną, na podstawie deklaracji o promocji czytelnictwa. Wśród działań pro-czytelniczych realizowanych przez urzędników można wskazać stworzenie punktu, w którym urzędnicy wymieniają się książkami. Ponadto w wewnętrznej, cyfrowej gazecie urzędowej pojawia się strona poświęcona czytelnictwu, na której urzędnicy recenzują przeczytane książki. Przy współpracy biblioteki z organizacjami pozarządowymi zorganizowano akcję „Tata też czyta”, skierowaną do ojców pracujących w urzędzie, której celem była nie tylko promocja czytelnictwa, ale także wzmocnienie relacji między ojcami a ich dziećmi, poprzez wspólne czytanie.

Sama biblioteka korzysta z funduszy różnych wydziałów urzędu, np. wydziału zdrowia, co pozwala realizować projekty pro-czytelnicze, które jednocześnie przyczyniają się do rozwiązywania problemów społecznych. Takie działania są też realizowane w innych gminach. Część przedstawicieli organów prowadzących przyznała, że z takich środków biblioteki prowadzą np. działania na rzecz seniorów.

Właściwy dostęp do informacji o ofercie biblioteki

Wyzwaniem dla bibliotek jest dotarcie z ofertą, w tym ofertą wydarzeń pro-czytelniczych, do mieszkańców, w szczególności tych, którzy należą do grup najrzadziej korzystających z biblioteki – młodzieży i osób pracujących. Organy prowadzące i biblioteki stosują w tym celu różnorodne rozwiązania. Jednym z nich jest np. aplikacja miejskich aktywności w Gliwicach. Aplikacja ta, obok strony w miejskim serwisie internetowym, umożliwia mieszkańcom dostęp do informacji o wydarzeniach kulturalnych, organizowanych zarówno przez instytucje miejskie, jak i organizacje pozarządowe. Dodatkowo użytkownicy mogą ustawić powiadomienia dotyczące wydarzeń z interesujących ich dziedzin, co pozwala na bieżąco śledzić aktualne oferty kulturalne.

5 OCENA WYBRANYCH ELEMENTÓW SYSTEMU WDRAŻANIA PROGRAMU

5.1 Ocena działań informacyjno-promocyjnych

Ocena działań informacyjno-komunikacyjnych NPRCz 2.0 różnicuje się nie tylko w obszarze określonych Priorytetów – co przede wszystkim jest wynikiem odmiennego mechanizmu pozyskiwania dofinansowania przez biblioteki i dotyczy głównie podziału odpowiedzialności pomiędzy organem prowadzącym (najczęściej gminą) a biblioteką – ale także odnosi się do poziomu zaangażowania członków zespołu w prace nad projektem w ramach pojedynczej biblioteki.

Priorytet 1 – poprawa oferty bibliotek publicznych

Dla zdecydowanej większości beneficjentów¹⁰⁰ udział w naborach do Priorytetu 1 stanowi wieloletnią tradycję – instytucje interesowały się dostępnym dofinansowaniem jeszcze przed 2021 rokiem.

Mechanizm pozyskiwania informacji o naborach oraz objęcia odpowiedzialności za opracowanie wniosku

Informacje na temat naborów każdego roku śledzone są przez **kadrę zarządzającą bibliotek** bądź **innego wytypowanego pracownika**.

W większych instytucjach zdarza się, że całokształt spraw związanych z ubieganiem się o dofinansowania zewnętrzne – wyszukiwanie konkursów, kompletowanie dokumentacji, opracowywanie wniosków, sporządzanie sprawozdań i dokonywanie rozliczeń – **należy do obowiązków składających się na odrębne stanowisko pracy** (przy ścisłej współpracy z działem księgowym oraz dyrekcją).

Jest u nas osoba, która zajmuje się wyszukiwaniem projektów. To nasz instruktor. To jest w sumie BHP-owiec. Ona scala te projekty i też śledzi strony, szuka. Jeśli ktoś inny z nas przypadkiem coś znajdzie, to też zawsze dajemy znać – „Basiu, przejrzyj i zobacz, czy byśmy mogli tam do tego napisać”.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki
(beneficjent Priorytetu 1 i 2)

W innych przypadkach **informacje o rozpoczynającym się naborze do Priorytetu 1 przekazywane są placówkom przez biblioteki wojewódzkie** w formule mailowego/telefonicznego przypomnienia o możliwości ubiegania się o dofinansowanie lub/dodatkowo udostępniane w ramach zamkniętych grup bibliotecznych funkcjonujących online.

W sytuacjach, w których **pozyskiwaniem dofinansowania zewnętrznego zajmuje się komórka urzędu gminy**, przypomnienie o naborach przekazywane jest dyrekcji biblioteki w formie

¹⁰⁰ Dotyczy beneficjentów biorących udział w zrealizowanym badaniu.

mailowej przez określony wydział urzędu gminy/miasta (najczęściej wydział kultury lub funduszy zewnętrznych).

Mamy komórkę w urzędzie, która się nazywa „Wydział Strategii” i tam są gromadzone, a najpierw sondowane, wszystkie możliwości pozyskiwania środków zewnętrznych. Następnie to my rozsyłamy je do podległych instytucji, m.in do biblioteki – tj. informacje, z jakich projektów mogą korzystać też, jeśli chodzi o środki zewnętrzne.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem organu prowadzącego

Niezależnie od źródła pozyskiwania informacji na temat prowadzonych naborów, **to biblioteka jest odpowiedzialna za przygotowanie i złożenie wniosku**. Najczęściej nad zadaniem tym pracuje zespół złożony z dyrekcji, księgowości oraz wybranych pracowników biblioteki (w tym pracowników filii), zgłaszających zapotrzebowanie na konkretne nowości czytelnicze.

Biblioteka sama wnioskuję. Pilnujemy terminów i sami wnioskujemy o dotacje. Urzędnicy często są zdziwieni, że prosimy o jakieś potwierdzenie dokumentów, typu podpis na statucie. Jesteśmy samodzielni pod tym względem, sami dokonujemy zakupów, sami decydujemy, na co je przeznaczamy.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 1)

Ocena dalszych działań informacyjno-komunikacyjnych operatora

Sposób informowania o prowadzonych naborach w ramach Priorytetu 1 oraz pozostała komunikacja prowadzona przez Bibliotekę Narodową oceniane są jako **czytelne i rzeczowe**.

Podstawowym problemem, na który zwracali uwagę rozmówcy, jest **brak informowania wnioskodawców o planowanym terminie rozstrzygnięcia naborów**. Stanowi to utrudnienie pracy bibliotek. **Dotyczy zarówno planowania zakupów, jak i, przede wszystkim, organizacji urlopów** w sezonie letnim. Istnieje uzasadniona¹⁰¹ obawa, że w trakcie wypoczynku dyrekcja zostanie wezwana do powrotu celem pilnego podpisania umowy. Brak wiedzy o terminie ogłoszenia wyników naborów sprawia, że przedstawiciele bibliotek próbują dowiedzieć się o możliwych datach rozstrzygnięcia na grupach społecznościowych, dzwoniąc do znajomych placówek bibliotecznych w innych regionach kraju, czy usiłując zasięgnąć informacji w strukturach biblioteki wojewódzkiej bądź bezpośrednio u Operatora (Biblioteka Narodowa).

Nie mamy informacji, kiedy dostaniemy pieniądze. Świetnie, gdyby był po prostu jasny komunikat, że mamy trzy miesiące dziurawe od momentu złożenia wniosku do momentu otrzymania informacji o dofinansowaniu i że to będzie tam 5-10-15 lipca. Wówczas nikt by tego nie szukał w grupach i nie upewniał się dziesiątkami telefonów.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 1)

Problemem jest, że umowa pojawia się niespodziewanie dopiero w sierpniu, w okresie urlopowym. Jeżeli w lutym my dajemy znak, sygnał i czekamy aż do sierpnia z umową i na podpisanie umowy mamy, dostajemy tylko 6 dni. To ja w tym roku na przykład nie wiedziałam,

¹⁰¹ Uzasadniona, gdyż poparta doświadczeniem – niejednokrotnie rozmówcy byli zmuszeni do pilnego przerwania wypoczynku celem złożenia wymaganego podpisu.

czy mam zabierać laptop i cały zestaw ze sobą na wakacje. Myślę, że to jest u większości bibliotek problemem i gdyby to było rozwiązane do końca czerwca, to byłoby po prostu mniej nerwowo.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Operatorzy NPRCz 2.0¹⁰² argumentują, że terminy te nie są możliwe do określenia z uwagi na brak wglądu w działania Ministerstwa Finansów, które jest odpowiedzialne za uruchomienie środków na rzecz Programu. Niemniej problem ten pozostawiony jest do dalszych dyskusji w kontekście możliwości przyspieszenia daty ogłoszenia wyników po stronie Biblioteki Narodowej.

Priorytet 2 – inwestycje w infrastrukturę bibliotek

Mechanizm pozyskiwania informacji o naborach oraz objęcia odpowiedzialności za opracowanie wniosku

W przypadku Priorytetu 2 sposób pozyskiwania informacji o naborach jest zróżnicowany, w zależności od mechanizmu ubiegania się o dotację na cele infrastrukturalne, jaki przyjęto w danej gminie:

- W części gmin za pozyskanie dotacji zewnętrznych na cele infrastrukturalne odpowiedzialny jest konkretny wydział urzędu – np. wydział inwestycji lub funduszy zewnętrznych. Co więcej, zdarza się, że urząd przejmuje odpowiedzialność za wniosek oraz sam projekt nie ze względu na jego charakter (infrastrukturalny), ale ze względu na wysokość środków do dyspozycji w ramach projektu (np. kwota dofinansowania wyższa niż kilkaset tysięcy złotych). W takiej sytuacji do obowiązków pracowników danego wydziału należy wyszukiwanie możliwych źródeł dofinansowań zewnętrznych oraz składanie wniosków w naborach. W przypadku Priorytetu 2 NPRCz 2.0, powiadomiona przez przedstawicieli urzędu o możliwych dofinansowaniach kadra zarządzająca biblioteki staje się nieformalnym wsparciem merytorycznym dla określonej komórki urzędu w procesie wnioskowania o przyznanie dotacji.

U nas w ramach Wydziału Rozwoju Miasta funkcjonuje Referat Funduszy Zewnętrznych. Jest to organ wykonawczy dla projektów z dofinansowań zewnętrznych. [...] Wniosek w ramach konkursu został przygotowany przez pracownicę ww. referatu, w konsultacji z ówczesną dyrektorką biblioteki. [...] Gdy otrzymaliśmy środki, to w tym momencie nasze role się zmieniły i wykonanie projektu od strony merytorycznej oraz inwestycyjnej spadło na mnie, jako dyrektora biblioteki – oczywiście przy wsparciu miasta. Przy czym Referat Funduszy Zewnętrznych wziął na siebie kontakty z Instytutem Książki i wszelkie formalności, wydział budowlany wziął na siebie pomoc w zakresie takiej czysto przeprowadzenia tej inwestycji, a wydział zamówień publicznych dbał o to, żeby po prostu zrobić to zgodnie z prawem. Na końcu podpisy na wszystkim były moje i to ja brałem za to odpowiedzialność.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

¹⁰² Na podstawie warsztatu z Operatorami NPRCz 2.0.

- W innych przypadkach **biblioteka ściśle współpracuje z adekwatnym wydziałem urzędu** w trakcie przygotowania wniosku o dofinansowanie (Priorytet 2 NPRCz 2.0). Zdarza się, że w wyniku tejże współpracy **gmina zostaje formalnym inwestorem zastępczym, co pozwala jej na objęcie odpowiedzialności za przebieg inwestycji** (kosztorys, wyłonienie wykonawców w ramach przetargów, nadzór nad przebiegiem prac, rozliczenia).

Składaliśmy projekt z bardzo dużą pomocą urzędu, dokładnie wydziału funduszy. [...] Wpisaliśmy tam koszty inwestora zastępczego i po uzyskaniu dofinansowania inwestorem zastępczym została gmina. Myśmy podpisali umowę z gminą i burmistrz powołał zespół trzyosobowy jako inwestora zastępczego. Była to właśnie pani inspektor z działu inwestycyjnego, pani inspektor z działu zamówień publicznych oraz pani z działu pozyskiwania funduszy. My gminie płaciliśmy za to, że była naszym inwestorem, a w sumie to gmina musiała ponieść koszty dofinansowania. To było formalnie spisane – umowa o inwestora zastępczego.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 2)

- Rzadziej występuje sytuacja, kiedy to **sama biblioteka w pełni odpowiada za opracowanie wniosku oraz realizację projektu** (przy nieformalnej współpracy komórek gminnych/miejskich).

U nas projekt był właściwie od początku do końca zadaniem realizowanym przez bibliotekę. Koncepcję pod projekt architektoniczny przygotowywałam ja wspólnie z panią kierowniczką działu administracyjno-gospodarczego.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 2)

Jeżeli chodzi o realizację, no to realizujemy my sami jako Gminne Centrum Kultury, ale mamy bardzo duże wsparcie gminy. Nieformalne wsparcie, tzn. nie jest ono prawnie sformalizowane.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 2)

W dwóch ostatnich wariantach opisanego wyżej mechanizmu ubiegania się o dotację w Priorytecie 2 – mimo odmiennej odpowiedzialności i zakresu obowiązków w trakcie realizacji projektu – to instytucja biblioteki odpowiada za sprawy związane z opracowaniem i złożeniem wniosku w naborze.

Ocena dalszych działań informacyjno-komunikacyjnych operatora

Sposób informowania i dalszej komunikacji realizowany przez Instytut Książki oceniany jest przez rozmówców jako **jasny i rzeczowy**. Szczególnie **doceniane są wszelkie szkolenia on-line prowadzone przez Operatora bezpłatnie za pośrednictwem platformy Teams** – zarówno te adresowane do potencjalnych wnioskodawców Programu (spotkania poświęcone zasadom regulaminu oraz instrukcji wypełniania wniosku), jak i dedykowane beneficjentom wsparcia (spotkania poświęcone przygotowaniu raportów częściowych, raportów końcowych oraz sprawozdań rocznych).

Jako nieznaczny **minus postrzega się architekturę informacji na stronie Instytutu Książki**, wymagającą scrollowania. Beneficjenci wskazywali na utrudnione poruszanie się po witrynie

– chodzi tu przede wszystkim o problemy z wyszukiwaniem informacji dotyczących aktualnych naborów.

Żeby coś znaleźć na stronie Instytutu Książki, to trzeba przewinąć wszystko do dołu i ja pamiętam nawet rozmowę z moim wójtem. Wysłałam mu ten regulamin, on nie mógł znaleźć też. Już sądziłam, że jakaś ze mnie blondynka, że nie mogę tego znaleźć, ale on też nie znalazł. [...] Powinien być jakiś panel boczny, gdzieś po prawej stronie, nawigujący.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

REKOMENDACJA: Rekomenduje się wprowadzenie zmian w obszarze funkcjonalności strony internetowej Operatora, na której zamieszczane są bieżące informacje związane z Priorytetem 2.

Priorytet 3 – zakup nowości wydawniczych do placówek wychowania przedszkolnego, bibliotek szkolnych i pedagogicznych

Mechanizm pozyskiwania informacji o naborach oraz objęcia odpowiedzialności za opracowanie wniosku

W przypadku Priorytetu 3 informacje o naborach docierały do placówek edukacyjnych na trzy sposoby:

- jako efekt aktywnego poszukiwania wsparcia przez kadrę zarządzającą placówki bądź zaangażowania w to bibliotekarza/bibliotekarki (w przypadku szkół i bibliotek pedagogicznych). Informacji o dotacjach przyznawanych w ramach NPRCz 2.0 poszukiwano na stronach Operatorów (Ministerstwo Edukacji i Nauki oraz kuratorium oświaty/ urząd wojewódzki);
- w wyniku wymiany doświadczeń pomiędzy placówkami bądź względnie przypadkowego natknięcia się na informację o konkursie – np. zachęta do udziału w NPRCz 2.0 zamieszczona na łamach prenumerowanego czasopisma skierowanego do nauczycieli bibliotekarzy;

O możliwości udziału w Programie dowiedziałam się z czasopisma „Biblioteka w szkole”.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 3)

- w efekcie bezpośredniej zachęty od regionalnego kuratorium oświaty lub od wydziału oświaty w ramach struktur gminnych.

Organ prowadzący też dba, śledzi informacje i namawia, sugeruje, że są takie a takie programy.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 3)

Nabór wniosków odbywał się dwustopniowo: dyrekcja przedszkola lub szkoły składała wniosek do organu prowadzącego daną placówkę¹⁰³, a następnie organ prowadzący składał wniosek bezpośrednio do wojewody właściwego terytorialnie dla siedziby placówki.

¹⁰³ Tj. do gminy, fundacji, stowarzyszenia lub osoby fizycznej, prowadzących daną placówkę.

Ocena dalszych działań informacyjno-komunikacyjnych Operatora

Wszelkie zamieszczane na stronach internetowych informacje dotyczące naborów, jak i dalszych kroków koniecznych do wykonania w projekcie, oceniono pozytywnie – jako klarowne i w pełni zrozumiałe.

Priorytet 4 – Kierunek interwencji 4.1. BLISKO

Mechanizm pozyskiwania informacji o naborach oraz objęcia odpowiedzialności za opracowanie wniosku

Przygotowanie wniosku w ramach Priorytetu 4 w większości przypadków było wyłącznym zadaniem biblioteki. Niekiedy już opracowany wniosek przekazywano komórce gminy pośredniczącej w pozyskiwaniu dofinansowań.

We wszystkich analizowanych przypadkach biblioteki, stając do naborów w ramach Priorytetu 4, posiadały doświadczenie z NPRCz 2.0 zdobyte w trakcie realizacji projektów z innych Priorytetów – przede wszystkim Priorytetu 1, a niekiedy również Priorytetu 2.

Dla części beneficjentów mających doświadczenie w realizacji zadań w innych programach, zaskakująca była procedura aktualizacji wniosku, która obejmowała wprowadzenie koniecznych zmian do założeń opisanych we wniosku już po jego oficjalnym przyjęciu.

Mi się nie podobało to, że napisaliśmy projekt, przeszedł, a potem dostaliśmy uwagi do projektu i trzeba było coś zmieniać. Pierwszy raz coś takiego miałam. W programach ministra albo się dostaje pieniądze na określony projekt, albo się nie dostaje. A tutaj wiem niby przeszedł projekt, został zatwierdzony, a później musiałam go zmieniać, co było dla mnie dziwne.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 4)

Procedura ta wynika z regulaminu konkursu 4.1 BLISKO, gdzie określono, że beneficjent, w terminie określonym przez NCK, zobowiązany jest do złożenia w SOP aktualizacji wniosku, uwzględniającej faktyczną kwotę przyznanego dofinansowania brutto z VAT oraz ewentualne modyfikacje zakresu merytorycznego i finansowego zadania. Proces ten, mimo że może być odbierany przez niektórych wnioskodawców jako ingerencja w zaakceptowany przez Operatora projekt, jest elementem systemu oceny wniosków, dającym szansę na wybór dobrych, jakościowych projektów, w których występuje jednak potrzeba skorygowania np. budżetu, jeśli pojawią się w nim koszty nie mieszczące się w wykazie kosztów kwalifikowanych, stanowiącym załącznik do regulaminu. W celu uniknięcia ewentualnych niejasności, zaleca się informowanie wszystkich wnioskodawców kolejnych edycji o procedurze aktualizacji wniosku projektowego, wynikającej z zapisów regulaminu, oraz o jej celu.

Ocena dalszych działań informacyjno-komunikacyjnych Operatora

Wszelkie zamieszczane na stronach internetowych informacje, tak dotyczące naborów, jak i dalszych kroków koniecznych do wykonania w projekcie, oceniono pozytywnie – jako klarowne i zrozumiałe.

Jednocześnie zgłaszano **zapotrzebowanie na listę wytycznych**, mogących stanowić realne wsparcie w zakresie merytorycznym podczas opracowywania wniosku.

Ponadto **sam regulamin postrzegany jest jako mało przyjazny i niełatwy w odbiorze**. Zebrane obserwacje potwierdzają wnioski wyprowadzone na podstawie badań zrealizowanych w roku 2022 (ewaluacja systemu wdrażania). Wówczas jako jedną z kluczowych barier dla wnioskodawców wskazywano czytelność regulaminu. Deklarowano, że regulamin napisany jest suchym, prawniczym językiem, który nie zachęca do jego wnikliwego studiowania, co może wpływać na jakość wniosku, a nawet pojawienie się w nim *błędów*¹⁰⁴. Potwierdzają to też rozmówcy w wywiadach pogłębionych.

Powiem pani bardzo szczerze, że jak pierwszy raz zaczęłam czytać o BLISKO, jak czytałam regulamin, to zwariowałam. Myślę sobie "Boże, ja nie wiem, o co tu chodzi"!

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Takie opinie pojawiają się pomimo tego, że na etapie wnioskowania dla wszystkich dostępne są dodatkowe dokumenty, takie jak najczęściej zadawane pytania (FAQ), opisy dobrych praktyk w projektach, instrukcje do wniosku. Dodatkowo w trakcie naboru NCK organizuje dla wszystkich wnioskodawców spotkania informacyjne online. Jak wynika z deklaracji Operatora, kolejne praktyczne materiały wspomagające realizacyjnie beneficjentów są im przekazywane po podpisaniu umowy. Ponieważ jednak wciąż pojawiają się wątpliwości w zakresie wymogów związanych z realizacją poszczególnych działań w projekcie, np. kolejnych kroków do wykonania w projekcie, w kolejnej edycji Programu warto ponownie zweryfikować treść regulaminu pod kątem jego uproszczenia i doprecyzowania.

Wspólnym zastrzeżeniem beneficjentów Priorytetu 2, 3 i 4 jest **brak szczegółowej informacji zwrotnej w przypadku odrzucenia wniosku**. Rozmówcy, którzy doświadczyli odrzucenia wniosku w latach ubiegłych, wskazują, że nie wiedzą dokładnie, jakie czynniki wpłynęły na to, że ich wniosek nie został przyjęty. Ich zdaniem dostęp do pogłębionej opisowej informacji zwrotnej mógłby stać się istotną wskazówką, co należy poprawić w przypadku kolejnych naborów.

Rok wcześniej składałyśmy i nie brano nas pod uwagę, to nawet nie dostaliśmy informacji zwrotnej, tylko że po prostu nie i koniec.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 3)

Nie dostaliśmy się w pierwszym rozdaniu. To były jakieś takie punktowe sprawy, nie wiem, czego nam tam zabrakło, ale to było tak na granicy.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

W Priorytecie 2 wnioski złożone w ramach każdego z naborów oceniane są pod względem formalnym, merytorycznym i strategicznym. Operator Priorytetu 2 publikuje na swojej stronie internetowej oraz w Biuletynie Informacji Publicznej wykaz wniosków rozpatrzonych

¹⁰⁴ Zob. Ewaluacja systemu wdrażania, obciążeń oraz barier po stronie Operatorów oraz beneficjentów Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021-2025, Evalu 2022, s.83

pozytywnie, negatywnie oraz odrzuconych z powodów formalnych. Wnioskodawca jest informowany o decyzji pisemnie za pośrednictwem poczty elektronicznej na wskazany we wniosku adres e-mail, nie później niż 30 dni od daty publikacji wykazu wniosków na stronie internetowej Operatora Priorytetu 2¹⁰⁵. Z deklaracji Operatora wynika, że wnioskodawca, którego wniosek nie przeszedł oceny formalnej, otrzymuje informację, którego warunku określonego w § 7 pkt. 3 projekt nie spełnił. Na prośbę wnioskodawcy, który nie przeszedł oceny merytorycznej i strategicznej, przesyłany jest skan karty oceny. Informacji o tym brakuje w regulaminie. Warto, aby znalazła się ona zarówno w regulaminie, jak też była upowszechniana podczas spotkań dla potencjalnych wnioskodawców.

Zgodnie z rozporządzeniem¹⁰⁶ w Priorytecie 3 ocena wniosków dokonywana jest przez zespoły powołane przez wojewodów lub odpowiednich ministrów. Zespoły dokonują oceny wniosków i sporządzają protokół zawierający listę placówek zakwalifikowanych do wsparcia finansowego, placówek, których wnioski nie podlegały ocenie (np. z powodu braków formalnych) oraz placówek niezakwalifikowanych wraz z przyczynami. Wojewodowie i właściwi ministrowie, na podstawie wyników oceny, podejmują decyzje o przyznaniu wsparcia finansowego, a następnie publikują na swoich stronach internetowych wykazy organów prowadzących placówki/listy szkół i instytucji, którym udzielono wsparcia, wraz z wysokością przyznanych kwot. Informacje o przyznaniu bądź nieprzyznaniu dofinansowania nie są przekazywane bezpośrednio do placówek (szkół, przedszkoli). Biorąc pod uwagę złożoność systemu instytucjonalnego Priorytetu 3 oraz dużą liczbę wnioskodawców, tworzenie dodatkowych uzasadnień w przypadku odrzucenia wniosku i przekazywanie ich beneficjentom, szkołom i przedszkolom byłoby nieefektywne.

W K.I. 4.1 BLISKO wnioski rozpatrywane są w dwóch etapach: etapie oceny formalnej, polegającej na stwierdzeniu, czy dany wniosek nie zawiera błędów formalnych, oraz etapie oceny punktowej, której podlegają wnioski niezawierające błędów formalnych. Na etapie oceny punktowej każdy wniosek jest oceniany przez minimum trzech członków Zespołu Sterującego. Każdy z członków Zespołu Sterującego formułuje własną punktową ocenę wniosku. Przyznane oceny są zapisywane na karcie oceny. NCK drogą elektroniczną przekazuje wnioskodawcom informacje na temat rozpatrzenia złożonych przez nich wniosków nie później niż w terminie 1 tygodnia od dnia publikacji wyników naboru¹⁰⁷. Jak wynika z deklaracji Operatora, wnioskodawcy, których wniosek nie przeszedł oceny formalnej, otrzymują informację, którego warunku, określonego w § 7 pkt. 4, projekt nie spełnił. Z kolei po ocenie punktowej wnioskodawcy otrzymują kartę oceny, zawierającą informacje o liczbie punktów przyznanych przez poszczególnych ekspertów KOP (bez podawania nazwisk) w poszczególnych kategoriach. Należy podkreślić, iż sporządzanie dodatkowego uzasadnienia, dlaczego projekt otrzymał w danym kryterium mniej punktów niż to możliwe, byłoby nieefektywne z punktu widzenia

105 REGULAMIN konkursu w ramach Kierunku interwencji 2.1. „Infrastruktura bibliotek 2021-2025”, Priorytet 2.

106 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 września 2021 r. w sprawie szczegółowych warunków, form i trybu realizacji Priorytetu 3 „Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0. na lata 2021-2025”.

107 Regulamin konkursu w ramach Kierunku Interwencji 4.1. BLISKO.

procesu oceny, wydłużałoby nadmiernie ten proces i nakładało na oceniających nadmierne obciążenia.

5.2 Ocena systemu wdrażania

Ocena systemu aplikacyjnego

W ogólnym rozrachunku beneficjenci pozytywnie wyrażają się o procesie składania wniosku. W porównaniu do wymogów formalnych stawianych w naborach z innych źródeł dofinansowania zewnętrznego¹⁰⁸, proces składania wniosku w każdym z Priorytetów NPRCz 2.0 oceniany jest jako **względnie prosty i rzeczowy, pozbawiony nadmiernej biurokratyzacji**.

NPRCz jest bardzo przyjazny i powiem pani, że naprawdę nie miałam problemu [...] Zawsze podkreślam, że w przeciwieństwie do (nazwa krajowego programu wsparcia), nie było żadnych trudności. [...] A tam z kolei te wymagania projektowe były jakieś koszmarnie.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

W przypadku Priorytetu 1 **powszechnie doceniane jest wprowadzenie zautomatyzowanego generatora wniosków online w ramach systemu Witkac**¹⁰⁹. Zdaniem beneficjentów system jest prosty, klarowny i przede wszystkim wygodny w użyciu.

Ja sobie bardzo chwalę tę właśnie formułę korzystania z platformy Witkac. Jest ona dla mnie bezproblemowa, czytelna, szybka. Nie wiąże się z wydrukiem, z przygotowywaniem tych wszystkich ton papieru.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Składając wnioski w Priorytecie 2, również korzysta się z generatora wniosków online dostępnego na stronie Operatora¹¹⁰, aczkolwiek wymagane jest dodatkowo złożenie wersji papierowej z serią podpisów, pieczęci i załączników. Choć nie stanowi to istotnej bariery, to **rozmówcy przyznają, że oczekiwaliby pełnej cyfryzacji procesu aplikowania o środki finansowe**. Przedstawiciele Operatora argumentują, iż nie wszystkie dokumenty są możliwe do przekazania elektronicznie, np. akty notarialne, a dodatkowo nie każda biblioteka dysponuje podpisem kwalifikowanym.

REKOMENDACJA: Rekomenduje się dalszą cyfryzację procesu aplikowania w ramach projektów infrastrukturalnych (Priorytet 2).

Można rozważyć umożliwienie częściowego przesyłania dokumentów elektronicznie (np. z wyłączeniem aktów notarialnych, dosyłanych papierowo) oraz zobowiązanie beneficjentów do zakupu kwalifikowanego podpisu elektronicznego. Takie rozwiązania

¹⁰⁸ Punkt referencyjny stanowią nabory w ramach innych źródeł dofinansowania zewnętrznego (np. środki z Krajowego Programu Odbudowy czy Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020).

¹⁰⁹ System informatyczny usprawniający m.in. ogłaszanie konkursów ofert, nabór i ocenę wniosków dotacyjnych, tworzenie umów oraz składanie i weryfikację sprawozdań, za [Witkac](#), dostęp 16.10.2024.

¹¹⁰ Zob. [Instytut Książki Login](#), dostęp: 18.10.2024.

są stosowane z powodzeniem w niektórych programach dofinansowywanych ze środków unijnych¹¹¹.

W ramach Priorytetu 3 dyrekcja przedszkola lub szkoły, chcąc wziąć udział w Programie, składa wniosek do organu prowadzącego daną placówkę poprzez formularz wniosku dostępny na stronie internetowej MEN i Kuratorów Oświaty¹¹². Sam proces złożenia wniosku nie stanowił dla placówek większej trudności.

Złożenie wniosku w ramach Priorytetu 4 odbywa się z wykorzystaniem oprogramowania SOP (System Obsługi Programów), dostępnego na stronie Operatora¹¹³. **Proces składania wniosku przez SOP oceniony został pozytywnie, a jego podstawową zaletą jest fakt, że wersja papierowa nie była wymagana.**

Ocena wymogów dotyczących gromadzenia, przetwarzania oraz przekazywania danych sprawozdawczych

a) Ocena aspektów formalnych

Aspekty formalne dotyczące procesu sprawozdawczości w ramach Priorytetu 1 nie przysporzyły beneficjentom większych trudności.

Żadnych takich trudności formalnych związanych z obsługą projektu nie napotykamy. Sama zawartość, czy to wniosku, czy potem raportu (sprawozdawczego) – przyjmujemy do wiadomości, że akurat takie dane są potrzebne i je wypełniamy. Nie mamy problemu z ich zgromadzeniem [...] Wszystkie te dane mamy i możemy je udostępnić, więc jeżeli są potrzebne, no to po prostu je podajemy.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Zdaniem beneficjentów **jedynym obciążeniem jest konieczność złożenia sprawozdania z realizacji projektu do 15 stycznia**, z uwagi na nakładanie się na siebie wielu różnych wymogów administracyjnych w instytucjach publicznych, wynikających z konieczności podsumowania roku.

Taki raport, który normalnie robimy dla GUS-u do końca lutego, to tu musimy w tej części dotyczącej wydatkowania pieniędzy na książki, w podziale na czytelników – w tym na grupy wiekowe, zawodowe i tak dalej – to wszystko musimy zrobić do 15 stycznia. Myślę, że nic by się nie stało, gdyby to było wydłużone do połowy lutego. Nie sądzę, żeby to komuś zaszkodziło, a być może nasza praca byłaby wtenczas bardziej rzetelna.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Na trudności natury formalnej nie uskarżali się również beneficjenci Priorytetu 2, mimo iż charakter projektów infrastrukturalnych wymaga większych nakładów pracy na gromadzenie,

111 Np. NCBR (NCBR podpis elektroniczny), PARP (PARP podpis elektroniczny), dostęp 12.11.2024.

112 Dodatkowo w formie papierowej należało dostarczyć podpisaną klauzulę informacyjną. Co ważne, kuratoria nie narzucają obowiązku przesyłania tabel monitoringowych w formie papierowej.

113 <https://sop.nck.pl/>, dostęp 16.10.2024.

przetwarzanie i raportowanie danych. Beneficjenci przyznają, że dużym **wsparciem było dla nich zaangażowanie (formalne bądź pozaformalne) przedstawicieli gminy w proces sprawozdawczości** w projekcie.

Sprawozdanie bardzo intuicyjne i bardzo łatwe do uzupełnienia. Jak ktoś pisał projekty, to od razu będzie wiedział, co i jak.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Na problemy wskazywali za to przedstawiciele przedszkoli, szkół i bibliotek pedagogicznych (Priorytet 3). **System sprawozdawczości oparty na tabelach monitoringowych stanowi dla nich istotne obciążenie administracyjne.** Część rubryk jest niezrozumiała, jak również – zdaniem niektórych beneficjentów – nie wydaje się być niezbędna do rozliczenia projektu. Wypowiedzi przedstawicieli placówek wskazują, że aktualne pozostają wnioski z badania ewaluacyjnego przeprowadzonego w 2022 roku¹¹⁴, w którym beneficjenci także wskazywali etap sprawozdawczości jako najbardziej uciążliwy i czasochłonny, wymagający np. wielokrotnego podawania tych samych informacji w różnych sekcjach tabel (np. w sprawozdaniu i kolejnych zakładkach tabel monitoringowych). Beneficjenci mieli problem z interpretacją niektórych pól w sprawozdaniach, przy czym został on częściowo rozwiązany poprzez wprowadzenie instrukcji i wytycznych, objaśniających m.in. sposób interpretacji nagłówków oraz definicje wskaźników. Biorąc pod uwagę, że dane są zbierane i przekazywane przez kilka poziomów (szkoły wypełniają formularze dla organów prowadzących, te z kolei scalają je na poziomie wojewódzkim, a województwa przesyłają dane dalej do ministerstwa), istnieje duże ryzyko popełniania błędów. W badaniu z 2022 roku zarekomendowano, iż **optymalnym rozwiązaniem byłoby opracowanie systemu informatycznego do monitorowania Programu.**

Kolejną barierę stanowi **konieczność pracy w programie Excel, z którego beneficjenci nie korzystają na co dzień**¹¹⁵. Należy dodatkowo podkreślić, że kuratoria oświaty mają zróżnicowane wymagania co do formalności projektowych. Zarówno w ramach niniejszej ewaluacji, jak i w badaniach przeprowadzonych w 2022 roku¹¹⁶ wykazano, że **w niektórych regionach wymagane było skanowanie wszystkich wniosków dyrektorów szkół i potwierdzenie ich za zgodność z oryginałem.**

Nie korzystamy często z tego Excela. Przy wydruku był problem, więc tutaj siły IT musiały pomagać i w sumie pan z administracji nam to wydrukował. Jak się nie korzysta często z tego Excela, to na pewno to jest kłopot.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 3)

114 Ewaluacja systemu wdrażania, obciążeń oraz barier po stronie Operatorów oraz beneficjentów Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021-2025, Ewaluacja 2022

115 Tabela (w formacie arkusza Excel) składa się z trzech części: Dane z wniosków, Dane z umów i Dane sprawozdawcze. Dla arkusza Dane sprawozdawcze przygotowano instrukcję. Na trudności z obsługą systemu Excel wskazywano już dwa lata temu w ramach ewaluacji systemu wdrażania. Problemem dla beneficjentów były m.in. takie operacje jak: wypełnienie tylko tych pól, które wyświetlą się na ekranie (brak umiejętności korzystania z suwaka), usuwanie kolumn, przechodzenie między zakładkami, wpisywanie treści w komórkach obok lub poniżej, gdy tekst „przestaje mieścić się” w jednym polu, rozdzielanie cyfr spacjami lub kropkami.

116 Zob. Ewaluacja systemu wdrażania, obciążeń oraz barier po stronie Operatorów oraz beneficjentów Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021-2025, Ewaluacja 2022, s.67

Stąd też **dużym wsparciem dla pracowników szkół i przedszkoli okazały się organy prowadzące** – w znacznej części przypadków przedstawiciele organu prowadzącego (głównie gmin) pomagali pracownikom placówek edukacyjnych zrealizować obowiązek sprawozdawczy.

Organ prowadzący bardzo pomógł przy sprawozdaniu. Nie było to dla mnie jakimś ogromnym wysiłkiem, ale dużo pomogła właśnie pani, która zajmowała się tym programem z ramienia organu prowadzącego. [...] Instruowała, co i gdzie powinno zostać zawarte, nadzorowała, podpowiadała, czy wypełniła przykładowo.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 3)

Trudności natury formalnej przysporzyła beneficjentom także sprawozdawczość w ramach Priorytetu 4. Przyczyna leży z jednej strony w **specyfice działań społecznych** (których efekty są trudne do oszacowania i zmierzenia), z drugiej zaś – **w dwuletnim trybie rozliczania projektu**, cechującym się odmiennymi zadaniami na każdy rok realizacji. Trudności dotyczyły wymogu przedstawienia w formularzu raportu odrębnych opisów, kosztorysów i harmonogramów, a – co najbardziej uciążliwe – wartości wskaźników na każdy rok realizacji zadania.

Kolejną trudność stanowiło samo gromadzenie i przetwarzanie danych dokumentujących realizację poszczególnych zadań. Podstawą do rozliczenia dofinansowania było przedłożenie NCK poprawnego raportu¹¹⁷, zawierającego opis realizacji zadania, wykaz zrealizowanych wskaźników, zestawienie skanów faktur lub innych dowodów finansowych oraz wykaz materiałów merytorycznych (w formie elektronicznej) – tj. przede wszystkim dokumentacji fotograficznej oraz materiałów promocyjnych. Wymagało to niezwykle skrupulatności i systematyczności pracy zespołu projektowego (fotograficzne dokumentowanie organizowanych wydarzeń, gromadzenie i kategoryzowanie materiału zdjęciowego, bieżące kompletowanie materiałów promocyjnych – czyli sporządzenie pełnej dokumentacji potwierdzającej wykonanie zadań, niezbędnej do rozliczenia projektu). Pozytywnie oceniana jest w tym obszarze **współpraca z Narodowym Centrum Kultury, którego przedstawiciele pomagali dopracować dane sprawozdawcze**, wskazując miejsca wymagające poprawek. W odniesieniu do sprawozdawczości podkreślano również wagę **wymiany doświadczeń z innymi beneficjentami dzięki spotkaniom organizowanym przez Operatora.**

NCK robi dużo takich spotkań, podczas których można było o wszystko zapytać [...] Mało tego, że można było zapytać prowadzących odpowiedzialnych za program, to można było jeszcze wymieniać się doświadczeniami z ludźmi, którzy, jak my, realizują BLISKO.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Przedstawiciele beneficjentów wszystkich Priorytetów wyrażali wstępną otwartość względem wprowadzenia zautomatyzowanych narzędzi do gromadzenia i przetwarzania danych sprawozdawczych. Nie byli jednak w stanie wskazać konkretnych rozwiązań, na których miałyby się opierać takowy system. Automatyzacja, a co się z tym wiąże, cyfryzacja gromadzenia

¹¹⁷ Częściowego w terminie do 15 dni kalendarzowych od dnia zakończenia realizacji działań w I roku realizacji zadania oraz raportu całostowego w terminie do 30 dni kalendarzowych od dnia zakończenia realizacji całości zadania.

i przekazywania danych są przez beneficjentów traktowane jako kolejny krok na drodze cyfrowej transformacji bibliotek.

Należy podkreślić, że nadrzędną wartością w procesie sprawozdawczości jest precyzyjność i klarowność wymagań po stronie organizatora. Sam fakt automatyzacji tego procesu nie przesądza bowiem o jego prostocie.

Automatyzacja może byłaby i wygodniejsza. Chodzi o to, że jeżeli jest jakiś formularz opracowany, standardowy, no to jakby jest jasność, gdzie co wpisać. [...] Jeżeli te formularze są jasno opisane i jednoznaczne, no to w zasadzie w jakiej one są formie, to już wtedy nie ma znaczenia.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Podejrzewam, że taki formularz elektroniczny, gdzie po kolei są pytania, tak bez tego Excela, byłoby dużo łatwiejsze.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 3)

Dodatkowo, rozmówcy wskazują na **potrzebę uzyskania potwierdzenia złożonych w wersji elektronicznej dokumentów**, co nie jest oczywiste w przypadku automatycznego formularza.

Kolejną potrzebą jest **uspójnienie warunków formalnych, polegających m.in. na wykorzystaniu tej samej formy podpisu** w ramach całego projektu (od etapu aplikowania po ostateczne rozliczenie).

Jeżeli automatyzacja faktycznie poprawnie miałaby działać, to ok. Sam mam negatywne doświadczenie – teraz robię sprawozdanie do jakiegoś projektu i tam jest formularz, ale to działa tak, że człowiek w zasadzie bardziej wolałby to w PDF wrzucić i wysłać, i mieć poświadczenie, że dostarczono. Formularze online nie gwarantują żadnego potwierdzenia, że się takie sprawozdanie złożyło. Po prostu wyświetla się zielony przycisk pod tytułem „dziękujemy za złożenie sprawozdania”. Nie wiem, czy to komuś się wyświetla na komputerze, czy nie.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Dziwi mnie taki fakt, że sam wniosek można podpisać podpisem profilem zaufanym, a już potem umowę i raport trzeba niestety papierowo, bo profilem zaufanym nie można tego podpisać.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 1)

Analizując wykonalność automatyzacji procesu sprawozdawczości w Programie, warto sięgnąć do danych GUS, z których wynika, że na koniec 2023 r. 96,3% bibliotek posiadało 51,3 tys. komputerów, z których 47,3% dostępnych było dla użytkowników. Z komputerowych programów bibliotecznych korzystało 6 537 bibliotek publicznych¹¹⁸. Zasoby pod względem wyposażenia cyfrowego są więc wysokie.

Rosnący potencjał cyfrowy bibliotek sprawia, że wdrożenie rozwiązań w formie zautomatyzowanej byłoby łatwe do przeprowadzenia, nawet w przypadku bibliotek szkolnych, wobec których zasadne jest jednak uruchomienie dodatkowego systemu wsparcia w obszarze

118 Za: [Biblioteki publiczne w 2023 roku](#), dostęp: 14.11.2024

cyfrowej transformacji¹¹⁹. Przy czym to właśnie w Prioryecie 3 automatyzacja systemu gromadzenia danych byłaby najbardziej pożądana, z uwagi na zmniejszenie ryzyka błędów i eliminację konieczności kilkukrotnego podawania tych samych danych. Taki system pozwalałby na **porównanie danych w kolejnych latach i kolejnych edycjach Programu**, co jest utrudnione przy korzystaniu z rozproszonych tabel w Excelu.

b) Ocena aspektów merytorycznych

Aspekty merytoryczne dotyczące gromadzenia, przetwarzania oraz przekazywania danych projektowych definiowane są tu jako bariery realizacyjne projektu, wynikające z określonych warunków procesu sprawozdawczości.

Priorytet 1 – poprawa oferty bibliotek publicznych

Pierwszą barierę utrudniającą wypełnienie warunków Programu stanowi **zbyt krótki czas między przekazaniem środków a terminem rozliczenia**, na co wskazywano już na etapie ewaluacji systemu wdrażania NPRCz 2.0, w 2022 roku¹²⁰. Zdaniem beneficjentów wyniki dotyczące przyznania środków pojawiają się zbyt późno, często w okolicach końca wakacji lub jesienią, podczas gdy środki te muszą zostać wydane do końca listopada. Oznacza to, że biblioteki mają jedynie kilka miesięcy na zrealizowanie zakupów i spełnienie warunków projektów, co wprowadza dużą presję czasową. Często również umowy na realizację projektów są podpisywane w okresie urlopowym, co dodatkowo komplikuje zarządzanie terminami, zwłaszcza w przypadku mniejszych instytucji. Bywały sytuacje, w których beneficjenci musieli **dokonać zakupu księgozbioru oraz rozliczyć wydatek w ciągu 2-3 miesięcy od podpisania umowy**. Pośpiech uniemożliwia namysł nad listą zakupową, a ponadto, z uwagi na popularność Priorytetu 1 i równoczesne zakupy realizowane przez biblioteki w całym kraju, niesie za sobą ryzyko niedostępności najbardziej atrakcyjnych pozycji. Biblioteki podkreślają, że **wcześniejsze ogłoszenie wyników i wydłużenie okresu na realizację projektów umożliwiłoby spokojniejsze i bardziej efektywne zarządzanie środkami**.

Umowę otrzymujemy późno. Przykładowo, w tym roku był to 16 sierpnia. Pomijam fakt, że trzeba bardzo uważać na kwestie urlopowe, bo umowę muszą podpisać osoby, które były wcześniej we wniosku wpisane. Był taki kłopot, że z urlopu musiałem szybko wracać, żeby swoją parafkę gdzieś tam złożyć. Mamy więc tego 16 sierpnia i do 30 listopada koniec.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Kolejną barierą¹²¹ jest **konieczność wydatkowania dofinansowania do 30 listopada danego roku** – zarówno z dotacji, jak i z wkładu własnego. W efekcie w grudniu biblioteki są **wyłączone z zakupów, podczas gdy to właśnie w okresie przedświątecznym wiele wydawnictw**

119 Rozwijanie kompetencji cyfrowych nauczycieli było wspierane w perspektywie 2014-2020 w ramach regionalnych programów operacyjnych. Działania te mają swoją kontynuację w perspektywie 2021-2027.

120 Zob. Ewaluacja systemu wdrażania, obciążeń oraz barier po stronie Operatorów oraz beneficjentów Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021-2025, Ewalu 2022, s.52

121 Podniesioną na warsztacie rekomendacyjnym (beneficjenci wszystkich priorytetów).

wprowadza na rynek nowości. Zdaniem beneficjentów istnieje określona grupa czytelników czekających na grudniowe premiery interesujących ich pozycji.

Zasady wydatkowania środków w projektach wynikają z wymogów harmonogramu realizacji budżetu państwa. Terminy muszą pozwalać na rozliczenie wszystkich zobowiązań przed zamknięciem roku budżetowego, co jest konieczne dla zgodności z zasadą roczności budżetu, wynikającą z ustawy o finansach publicznych. Konieczny jest czas na weryfikację, sporządzenie sprawozdań oraz przygotowanie dokumentacji księgowej, co pozwala uniknąć ryzyka niewykorzystania środków, które nie mogą zostać przeniesione na kolejny rok. Jednocześnie należy przypomnieć, że **beneficjenci K.I. 1.1 mogą wydatkować wkład własny już od 1 stycznia danego roku. Warto uwzględnić taką informację w regulaminie**, gdyż z wywiadów wynikało, że nie dla wszystkich organizatorów było to oczywiste.

U nas z tym wkładem własnym o tyle był problem, że nasz organizator przez długi czas nie zgadzał się, żeby dawać nam wkład własny wcześniej niż jest podpisana umowa z Biblioteką Narodową. I mieliśmy wtedy wkład własny i dotację ministerialną w jednym czasie. Teraz już od dwóch lat nastąpiła zmiana, na szczęście, i możemy wkład własny realizować od stycznia.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Beneficjenci zostali zobowiązani do korzystania z przynajmniej jednego terminalu cyfrowej wypożyczalni międzybibliotecznej **publikacji naukowych Academica**¹²². Rozmówcy reprezentujący gminy, które nie są jednocześnie ośrodkami akademickimi, nie dostrzegają wartości dodanej z tego warunku wsparcia. Stanowiska komputerowe wyposażone w Akademikę wykorzystywane są sporadycznie.

Szczerze powiem, niby nasze miasto jest miastem akademickim, a my zanotowaliśmy w przeciągu roku jeden jedyny przypadek, że ktoś z tej Akademiki skorzystał. Jest to, moim zdaniem, robienie czegoś na siłę i pozbywanie się stworzonego oprogramowania.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

W trzech słowach: Academica u nas się totalnie nie sprawdza. To jest zajęcie stanowiska komputerowego na system, po który nikt nie sięgnął, absolutnie nikt poza bibliotekarzami, którzy mieli go obsługiwać tylko po to, by nauczyć się w nim poruszać. Totalnie nietrafione.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 1)

Zdaniem Operatorów to właśnie dzięki ulokowaniu systemu Academica w bibliotekach gminnych i szkolnych w miejscowościach oddalonych od ośrodków akademickich czytelnicy (przede wszystkim uczniowie i studenci) mają szansę takiego dostępu do zbiorów cyfrowych Biblioteki Narodowej (a tym samym do ponad 3 milionów publikacji ze wszystkich dziedzin wiedzy), jak mieszkańcy dużych miast.¹²³

¹²² Dostęp do systemu Academica (publikacje chronione prawem autorskim) jest możliwy wyłącznie na wydzielonym terminalu w Ośrodku Informacji Naukowej. Na terminalu użytkownik nie ma dostępu do usług Internetowych. Zgodnie z Academica jak korzystać, dostęp: 21.10.2024.

¹²³ Zob. https://www.academica.edu.pl/about/new_quality, dostęp: 15.11.2024

Wśród beneficjentów istnieje przekonanie, że stanowisko komputerowe, które służy do dostępu do systemu Academica, nie może być wykorzystywane w innych celach, gdyż zgodnie z regulaminem Użytkownika Cyfrowej Wypożyczalni Publikacji Naukowych Academica, terminal podczas korzystania z Akademiki nie może być podłączony do internetu. Przez część bibliotek interpretowane było to jako całkowity brak możliwości korzystania z tego komputera. Beneficjenci wydają się nie mieć świadomości, że z oprogramowania Academica można korzystać na dwa sposoby:

- poprzez terminal HDD – co wymaga udostępnienia komputera w całości przeznaczonego na użytek Akademiki;
- poprzez terminal SSD – oprogramowanie jest wówczas każdorazowo uruchamiane z udostępnionego przez Bibliotekę Narodową bootowalnego pendrive'a (tj. takiego, z którego nastąpi uruchomienie dedykowanego systemu operacyjnego). Zawartość dysku twardego jest niedostępna wyłącznie w czasie korzystania z Akademiki. Po wyjęciu pendrive'a komputer może być użytkowany do innych celów.

REKOMENDACJA: Rekomenduje się wznowienie adresowanych do beneficjentów szkoleń dotyczących korzystania z wypożyczalni międzybibliotecznych publikacji naukowych Academica oraz upowszechnianie informacji o możliwości użytkowania oprogramowania poprzez wykorzystanie terminalu SSD.

Priorytet 2 – inwestycje w infrastrukturę bibliotek

Pierwszą ze zidentyfikowanych barier był **brak możliwości przeniesienia środków finansowych na kolejny rok kalendarzowy**. Wnioskodawcy otrzymywali środki finansowe w oparciu o harmonogram i zakres rzeczowo-finansowy, ujęty w umowie o dofinansowanie w wysokości rocznego zapotrzebowania. Warunek ten stał się szczególnym utrudnieniem w Priorytecie 2 w czasie pandemii COVID-19, z uwagi na powszechne opóźnienia dostaw materiałów budowlanych, a tym samym przesunięcia terminów zakończeń prac lub/i konieczność przeprowadzania nowych przetargów.

Na pewno lepiej by było, gdybyśmy mogli pieniądze przenosić z roku na rok. Skoro projekt jest dwuletni, to żeby tutaj była ta możliwość i większa elastyczność.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 2)

Kolejna bariera dotyczyła zakresu rzeczowo-finansowego w przypadku prac związanych z przebudową/ modernizacją/ adaptacją na cele placówki bibliotecznej **budynku zabytkowego**. Respondenci zgłaszali, iż dopiero w trakcie trwania prac budowlanych dowiadywano się o nowych uwarunkowaniach (takich jak np. konieczność zabezpieczenia odkrytych podczas prac malowideł), wpływających na podniesienie kosztów projektu (w ich przypadku wyzwanie to wpłynęło na podniesienie wysokości wkładu własnego z budżetu gminy).

REKOMENDACJA: Rekomenduje się wprowadzenie dodatkowego wsparcia w ramach Priorytetu 2 w charakterze szkoleń, np. z konserwatorami zabytków, dotyczących prac związanych z przebudową/modernizacją/adaptacją budynków zabytkowych na potrzeby projektu.

Warto również podkreślić zapisy regulaminu, które wpłynęły korzystnie na proces sprawozdawczości. Należy wśród nich wskazać na:

- **Możliwość wydłużenia maksymalnego czasu realizacji zadania (36 miesięcy) o maksymalnie 12 miesięcy, w tzw. „uzasadnionych przypadkach”.** Wydłużenie terminu odbywało się poprzez aneksowanie umowy o dofinansowanie. Było to ważne zarówno w kontekście uwarunkowań post-pandemicznych, jak i w przypadku m.in. przebudowy/adaptacji budynków zabytkowych.
- **Obowiązek utrzymania wszystkich zadeklarowanych standardów przez 10 lat kalendarzowych po zakończeniu projektu.** Warunek ten nie tyle nie stanowił dla beneficjentów bariery, co okazywał się dla nich wymierną korzyścią – przede wszystkim pod kątem umów zawieranych z organem prowadzącym. Gminy były zobowiązane do deklaracji utrzymania dofinansowania bibliotek minimum na tym samym poziomie oraz – w przypadku posiadania tytułu prawnego do nieruchomości wynikającego z innych praw niż własność – zagwarantowania dzierżawy lub odpłatnego użytkowania lokalu na cele placówki bibliotecznej na niezmienionych warunkach przez minimum dekadę.

Posiadamy budynek na własność, a grunt na użytkowaniu wieczystym, więc tutaj sprawa jest bardzo prosta. Chciałam przed podpisaniem umowy z IK podpisać zobowiązanie gminy, że deklaruję 10 lat dofinansowania. Nie udało mi się tego uzyskać formalnie [...] Wiem, że w poprzednich naborach był nawet taki wymóg, że gmina składała zobowiązanie na utrzymanie środków i dotychczasowych warunków.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 2)

REKOMENDACJA: Rekomenduje się utrzymanie przez organizatora zadeklarowanych standardów przez określony w regulaminie czas – 10 lat. (Priorytet 2)

Priorytet 3 – zakup nowości wydawniczych do placówek wychowania przedszkolnego, bibliotek szkolnych i pedagogicznych

W kontekście placówek edukacyjnych (nie dotyczy bibliotek pedagogicznych) zwrócono uwagę na **konieczność** złożenia sprawozdania merytorycznego w terminie do 15 stycznia, podczas gdy założenia projektu wskazują na realizację działań promujących czytelnictwo do czerwca następnego roku. Beneficjenci planują działania poprzez równomierne rozłożenie ich w czasie trwania roku szkolnego. Stąd w przypadku działań planowanych na I i II kwartał roku trudno jest *a priori* oceniać ich przebieg, a co dopiero uzyskane rezultaty. Zdarza się, że nie sposób jest nawet wyrokować co do ich przyszłej wykonalności – np. w sytuacji zaproszenia gościa zewnętrznego (spotkanie autorskie).

Sprawozdania roczne nie pasują do harmonogramu projektu. Mamy składać je do 15 stycznia, ale spotkania, konkursy, działania miękkie wszelakie mogą trwać do końca roku szkolnego, co prowadzi do wykazywania działań, które się jeszcze nie odbyły. Takiego a priori wykazywania, co się niby odbędzie, a jeszcze się nie odbyło.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek szkolnych (beneficjenci Priorytetu 3)

Problem ten opisano już w ramach ewaluacji systemu wdrażania (2022), wskazując, że sprawozdanie merytoryczne powinno być wymagane po zakończeniu wszystkich działań promujących czytelnictwo, czyli w II połowie kolejnego roku, a do 15 stycznia jedynie sprawozdanie z realizacji wskaźników oraz sprawozdanie finansowe. Jednakże biorąc pod uwagę wielopoziomowy system instytucjonalny w Prioryecie 3, a tym samym generowanie sprawozdań przez kolejne instytucje, podział sprawozdawczości na dwa etapy byłby nieefektywny i zbyt obciążający. Niewątpliwie ułatwieniem w tym zakresie byłoby wdrożenie zautomatyzowanego systemu sprawozdawczości.

Trudnością dla części beneficjentów okazała się również interpretacja pojęcia „**nowości wydawniczych**”. Nie jest dla nich oczywiste, że nowościami wydawniczymi są wszystkie książki dostępne w sprzedaży poza rynkiem antykwarycznym. Zakup książek wydanych więcej niż 4-5 lat temu staje się dodatkowym źródłem niepokoju w przypadku ewentualnych kontroli¹²⁴.

Te książki, które muszą być nowościami, trzeba określić, co to znaczy „nowość wydawnicza”, jaki to jest ten zakres lat. Bo tak naprawdę biblioteka nie wie, czy to będzie pięć lat, czy to będzie rok, czy to będą dwa lata. [...] To nie jest doprecyzowane. Dobrze, gdyby było to tak określone, że książki dostępne na rynku nowe, książki dostępne na rynku.

Źródło: wywiad indywidualny z przedstawicielem biblioteki
(beneficjent Priorytetu 3)

Warto uzupełnić zapisy rozporządzenia w sprawie szczegółowych warunków, form i trybu realizacji Priorytetu 3 o definicję nowości wydawniczych.

Priorytet 4 – Kierunek interwencji 4.1. BLISKO

Poza obciążeniami administracyjnymi wskazanymi w podrozdziale dotyczącym oceny aspektów formalnych procesu sprawozdawczości, beneficjenci nie dostrzegali żadnych istotnych trudności natury merytorycznej.

Co do sposobu rozliczenia projektu nie mam żadnych uwag. Realizujemy też inne projekty, więc mam perspektywę innych. [...] Tu nie mam żadnych uwag.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Zasoby organizacyjne placówek

Reprezentowana przez beneficjentów biorących udział w badaniu **kadra zarządzająca bibliotek publicznych wydaje się być wysoko wykwalifikowana pod względem umiejętności inicjowania i prowadzenia projektów z zakresu czytelnictwa i kultury finansowanych ze środków zewnętrznych**. Biegłość ta wyraża się znajomością dostępnych na rynku źródeł dofinansowania zewnętrznego, osobistym doświadczeniem w procesie opracowywania wniosków w naborach oraz realizacją projektów finansowanych zewnętrznymi, w tym w ramach Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0.

¹²⁴ Warto przy tym zauważyć, że zarówno w przypadku interwencji 3.1, jak i 3.2, w zapisie mowa jest o dofinansowaniu zakupu nowości wydawniczych dostępnych na rynku księgarskim, niezależnie, czy jest to pierwsze wydanie, czy wznowienie.

W przypadku Priorytetów 1 i 4 nie dostrzega się braków w zasobach merytorycznych, organizacyjnych ani technologicznych bibliotek. **Ewentualne braki wiedzy i umiejętności kadry bibliotek wynikające z uwarunkowań projektów infrastrukturalnych (Priorytet 2) uzupełniane są doświadczeniem wykwalifikowanych pracowników po stronie organizatora (wydział inwestycji lub/i infrastruktury) – na co wskazywano już na etapie ewaluacji systemu wdrażania NPRCz 2.0 w 2022 roku.**¹²⁵

Także beneficjenci Priorytetu 3 nie mieli większych problemów z organizacją pracy w ramach projektu, choć ich zasoby merytoryczne w obszarze przygotowywania wniosków oraz procesu sprawozdawczości były znacząco niższe niż w przypadku publicznych instytucji kultury. Stosowne wsparcie merytoryczne placówki edukacyjne otrzymywały od swoich organizatorów. Gorzej przedstawiała się **wśród beneficjentów Priorytetu 3 sytuacja w obszarze kompetencji cyfrowych** – przedstawiciele szkół i przedszkoli rzadko wykorzystują w swej pracy program Excel, wymagany do wypełniania tabel monitoringowych.

Dużo tych wszystkich tabel jest. Sprawozdanie to od razu odpycha. Pamiętam, że mieliśmy problem z wydrukowaniem tabel, tam gdzieś odnośniki na czerwono nie wyszły.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek szkolnych
(beneficjenci Priorytetu 3)

Ponadto dla części placówek edukacyjnych barierą stanowi konieczność nadążania za **procesem cyfrowej transformacji** – czego przykładem była organizacja niniejszego badania, kiedy okazało się, że niektórym respondentom sprawia trudność uczestnictwo w spotkaniu realizowanym poprzez platformę wideokonferencyjną Zoom.¹²⁶

Największym problemem w kontekście zasobów dla wszystkich rozmówców, niezależnie od Priorytetu, są **braki kadrowe**. Beneficjenci skarżą się na niedobór pracowników, co m.in. **uniemożliwia im start w projektach, którymi potencjalnie są zainteresowani** (np. nieaplikowanie o środki w ramach projektu BLISKO z uwagi na braki kadrowe – biblioteki mimo chęci i potrzeb, a nawet odpowiednich zasobów finansowych, nie mają możliwości realizacji działań przewidzianych w projekcie). Braki kadrowe uwidaczniają się również w przypadku wymogu otwarcia w część sobót filii bibliotecznych na obszarach wiejskich. W wielu przypadkach w określonej filii pracuje tylko jedna osoba – wymóg otwarcia placówki w sobotę wiąże się z zamknięciem filii w inny dzień tygodnia.

Byliśmy zainteresowani BLISKO, tylko właśnie u nas podstawowym problemem jest kwestia tego składu osobowego. Mam tylko trzy osoby i powiem szczerze, że tak jak właśnie chwaliłam,

¹²⁵ Wówczas zauważono, że większość wnioskujących o środki zewnętrzne wcześniej zdobywała doświadczenia w realizacji pierwszej edycji NPRCz oraz w innych podobnych programach, a także że mogą oni liczyć na względną życzliwość, wsparcie i potencjał finansowy organizatora, czyli zwykle samorządu. Zob. *Ewaluacja systemu wdrażania, obciążeń oraz barier po stronie Operatorów oraz beneficjentów Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021-2025*, Ewalu 2022, s.40

¹²⁶ Wywiady zdalne, przewidziane z wykorzystaniem fonii i wizji, ostatecznie z częścią respondentów z Priorytetu 3 zrealizowano za pomocą tradycyjnych rozmów telefonicznych.

że zespół fajny jest, bo nie chorujemy i naprawdę mamy fajną frekwencję, to jednak, prowadząc taką normalną działalność biblioteki plus dodatkowe projekty, nie damy rady.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Pierwsza myśl, co mogłoby nam pomóc, to zwiększenie etatu, tzn. zatrudnienie kolejnego pracownika.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 1.1)

Za istotne ograniczenia potencjału wnioskodawców (dotyczy Priorytetu 2 i 4) uznać należy również **finansowanie działalności bieżącej oraz jakość współpracy z organizatorem**. Obydwa te czynniki związane są z reprezentowaną przez organizatora postawą wobec roli bibliotek jako miejsc rozwoju kapitału społeczno-kulturowego mieszkańców.¹²⁷

5.3 Ocena współpracy między beneficjentami a instytucjami tworzącymi system wdrażania Programu

Generalnie badani beneficjenci odnoszą się pozytywnie do współpracy z instytucjami tworzącymi system wdrażania Programu, traktując je jako główne źródło wsparcia w procesie realizacji projektu. Ich ocena różni się jednak od rodzaju instytucji występującej w roli Operatora w ramach określonego Priorytetu NPRCz 2.0.

Dobrze oceniono współpracę z przedstawicielami Biblioteki Narodowej, przy czym z uwagi na jednoznaczność warunków i bezproblemowy przebieg Priorytetu 1, kontakt z BN często nie był beneficjentom potrzebny (radzili sobie w pełni samodzielnie).

Szczególnie pozytywnie oceniono współpracę z przedstawicielami Instytutu Książki (Priorytet 2), którzy służyli pomocą na wszystkich etapach trwania projektu, będąc w gotowości na każde wezwanie beneficjentów. Stanowili ważne wsparcie merytoryczne, w tym również mediacyjne i prawne – np. w przypadku nieporozumień pomiędzy wspieraną instytucją kultury a jej organizatorem (głównie urzędami gmin). **Beneficjenci doceniają przedstawicieli Instytutu Książki za ponadprzeciętne zaangażowanie**. Pracownicy Instytutu kontaktowali się z nimi zarówno telefonicznie, jak i mailowo, przypominając o zbliżających się terminach i służąc radą także w tematach wykraczających poza obszar ich kompetencji (uprzednio aktywnie wyszukując informacji lub radząc się ekspertów dziedzinowych).

Wielkie brawa za cierpliwość. Pracowało nam się z Instytutem Książki świetnie. Jeżeli chodzi o przesunięcie środków, też nie było problemu. Zrobiliśmy, przykładowo, elektrykę taniej i chcieliśmy przesunąć te środki na zakup chyba wyposażenia.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

¹²⁷ Zbliżone wnioski znalazły się w *Ewaluacji systemu wdrażania, obciążeń oraz barier po stronie Operatorów oraz beneficjentów Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021-2025*, Evalu 2022, s.42: „Można przyjąć zatem, że wola i wsparcie samorządu – jako organizatora biblioteki i jako organu prowadzącego szkoły czy przedszkola – ma duże, jeśli nie kluczowe znaczenie dla udziału danej placówki w NPRCz 2.0.”

Kontakt rewelacyjny. Mieliśmy bezpośredni numer telefonu do pani, na każdą odpowiedź nam odpowiedzi udzieliła. Nie było żadnych problemów przy zmianach funduszu, byli wyrozumiali, że jakieś tam zmiany w ostatniej chwili można było prowadzić. Naprawdę rewelacyjny kontakt.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 2)

Jak wskazywano we wcześniejszych podrozdziałach, bardzo korzystnie oceniono wszelkie działania informacyjno-promocyjne w ramach Priorytetu 2, polegające na organizacji konferencji, paneli dyskusyjnych i innych wydarzeń sieciujących beneficjentów otrzymanego wsparcia. Wydarzenia te odbywają się w gronie kadry zarządzającej i pracowników bibliotek oraz Operatorów Programu. Jednocześnie wyrażono potrzebę większego udziału reprezentantów organów prowadzących biblioteki. Zdaniem rozmówców udział przedstawicieli JST w tego typu wydarzeniach przyczyniłby się do zwiększenia ich świadomości, poprawy wizerunku bibliotek oraz stałby się powodem do zmiany optyki w kontekście roli kulturotwórczej i animacyjnej bibliotek publicznych.

W przypadku Priorytetu 3 komunikacja placówek oświatowych z instytucjami systemu wdrażania była dwustopniowa, wobec czego najczęstszym źródłem kontaktu w sprawach projektu byli odpowiedzialni za jego koordynację przedstawiciele organu prowadzącego (najczęściej urzędu gminy). Współpracę z organem prowadzącym oceniano pozytywnie, co jest zbieżne z wynikami ewaluacji z 2022 roku, gdzie zdecydowana większość przedstawicieli szkół i przedszkoli wskazywała, że współpraca z organem prowadzącym układa się bardzo dobrze (74%) i raczej dobrze (22%)¹²⁸.

Współpraca z kuratorium jest wzorcowa. Nasze panie tu są super kobietami. Jest z kim się skontaktować w sprawie wniosków, tak od strony formalnej, do sprawozdania.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent Priorytetu 3)

Z reguły dobrze oceniany był kontakt z Narodowym Centrum Kultury w ramach Priorytetu 4, chociaż można tu dostrzec u beneficjentów dwie perspektywy – pozytywną i krytyczną¹²⁹.

Żaden inny projekt, który wcześniej przeprowadzałam, nie był tak zaopiekowany, jak projekt z NCK.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 4)

Przecudowna osoba! [...] Wszystkie informacje, wszystkie rzeczy, które chcieliśmy się dowiedzieć, albo coś było niejasnego, po prostu było błyskawiczna odpowiedź. Fakt, były takie momenty, że nie mogliśmy się dodzwonić, bo, wiadomo, no nie tylko my pewnie dzwoniłyśmy, ale zaraz był telefon zwrotny.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

128 zob. Ewaluacja systemu wdrażania, obciążeń oraz barier po stronie Operatorów oraz beneficjentów Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021-2025, Evalu 2022, s.45

129 Warto nadmienić, że z ewaluacji przeprowadzonej w 2022 roku wynika, że „zarówno na etapie aplikowania, jak i w trakcie realizacji projektu komunikacja z Operatorem {NCK} była w ocenie uczestników warsztatów niezadowolająca”; zob. Ewaluacja systemu wdrażania, obciążeń oraz barier po stronie Operatorów oraz beneficjentów Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021-2025, Evalu 2022, s.35

Sporadycznie pojawiały się przeciwne opinie, wskazujące na trudności komunikacyjne i małą elastyczność opiekuna projektu.

Nie wiem, z czego to wynika. [...] To jest taka trochę metoda grożenia na zasadzie „nie zrobicie tego, to będziecie oddawać”. [...] Chęć pomocy może nie niska, ale niższa niż w Instytucie Książki. W Instytucie (Książki) czy w Bibliotece Narodowej zdarzyło mi się czegoś nie dostać, ale wówczas dostałem telefon, co mam robić. Natomiast tu (NCK) to walka o wszystko.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Jako jeden z obszarów do poprawy we współpracy z Operatorem Priorytetu 4 wskazywano zbyt niską responsywność NCK – w opinii badanych na kontakt zwrotny czekali zbyt długo (ponad tydzień na odpowiedź mailową), zgłaszano również trudności z dodzwonieniem się. Ponadto, zdaniem niektórych respondentów, próby negocjowania zmian wymagających aneksowania umów przedłużały się znacząco.

Słaby kontakt z NCK-iem – ciężko było dodzwonić, czy tam na maile, czy telefon.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 4)

Mieliśmy taki poważniejszy problem komunikacyjny, bo chcieliśmy dokonać pewnych zmian. Dotyczyło to inicjatyw oddolnych i od tego zależało, czy będziemy mogli zrealizować dodatkowo inicjatywę. Wymagało to podpisania aneksu i ta sprawa ciągnęła się no tam chyba miesiąc, czy półtora, przez co my przeciągaliśmy realizację tej inicjatywy, bo nie mieliśmy na nią zgody.

Źródło: wywiad grupowy z przedstawicielami bibliotek (beneficjenci Priorytetu 4)

Pozytywnie oceniono wsparcie merytoryczne w formie **tutoringu** (wsparcie animatora/tutora przewidziano w wymiarze 10 godzin dla każdej biblioteki). Biorąc pod uwagę złożoność warunków projektu, wsparcie tutora zostało ocenione jako adekwatne i odpowiadające na bieżąco zgłaszane przez beneficjentów potrzeby. Tutor (poprzez kontakt zdalny) pomagał m.in. w opracowaniu diagnoz, tworzeniu ankiet, sugerował sposoby aktywizacji odbiorców, korygował materiały promocyjne, etc.

W BLISKO mamy tutorki, z którymi mamy systematyczne spotkania i które też naprowadzają nas. Dopytują, czy wszystko wiemy. Mamy w nich takich przewodników.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

Zaobserwowano przypadki zbyt późnego włączenia wsparcia tutorskiego do projektu, tj. po wykonaniu większości zadań przewidzianych w projekcie. Tym samym kontakt z tutorem stał się dla niektórych beneficjentów wyłącznie formalnością, polegającą na zdaniu relacji z działań, jakie już wykonano. Zarówno regulamin projektu BLISKO, jak i opis zakresu wsparcia szkoleniowego beneficjentów¹³⁰ nie określają harmonogramu wsparcia tutorskiego. Jak deklaruje Operator, wsparcie tutorów włączone jest po szkoleniu wprowadzającym dla instytucji biorących udział w danej edycji BLISKO. W każdym projekcie tutoring ma plan i zakres tematyczny, jest omawiany z bibliotekami, ustalane są z nimi terminy spotkań. Jednak ze względu na to, że mimo wszystko beneficjenci zgłaszają występowanie problemu zbyt

¹³⁰ Zob. [Zakres wsparcia szkoleniowego dla beneficjentów BLISKO](#), dostęp 14.11.2024

późnej realizacji tutoringu w stosunku do harmonogramu projektu, warto na spotkaniach z nimi podkreślać znaczenie odpowiedniej synchronizacji tutoringu i działań w projekcie.

Należy podkreślić, że zakres wsparcia beneficjentów BLISKO, z racji dwuletniego okresu realizacji oraz wielowątkowości prowadzonych przez biblioteki działań, był niezwykle szeroki i obejmował szkolenia wprowadzające oraz podsumowujące, szkolenia e-learningowe, webinary, konferencje¹³¹ oraz, wspomnianą wyżej, zindywidualizowaną opiekę tutorską¹³².

Dobrze oceniam te spotkania sieciujące, co robili na początku. Można było wymienić doświadczenia, poznać przemyślenia od innych bibliotek, doświadczenia i tak dalej.

Źródło: wywiad pogłębiony z przedstawicielem biblioteki (beneficjent K.I. 4.1)

131 Zob. [Konferencja beneficjentów BLISKO](#), dostęp: 17.10.2024.

132 Por: [Zakres wsparcia szkoleniowego dla beneficjentów BLISKO](#), dostęp: 17.10.2024.

6 WNIOSKI I REKOMENDACJE

Tabela 2. Tabela wniosków i rekomendacji

L.p.	Wniosek z raportu	Rekomendacja	Sposób wdrożenia	Adresat rekomendacji	Termin wdrożenia	Status rekomendacji
1	Trendy w czytelnictwie Coraz częściej źródłem wiedzy o książkach jest internet: vlogi, Instagram, YouTube, TikTok. Przekaz z tego typu źródeł staje się autorytatywny zwłaszcza dla pokoleń poniżej 40 roku życia. Środowisko influencerów jako źródło opinii o książkach jest mało rozpoznane. (str. 31)	Rekomenduje się włączenie do badań BN etnograficznych badań wpływu influencerów na wybory czytelnicze Polek i Polaków.	Włączenie tego tematu do badań czytelnictwa BN	BN NCK	2025 r. i lata kolejne obejmujące przyszłą edycję Programu	Przyjęta
2	Trendy w czytelnictwie (Priorytet 1, Priorytet 2) W przypadku niektórych placówek bibliotecznych na obszarach wiejskich, konieczność otwierania ich akurat w soboty postrzegana jest jako działanie niezasadne i niemające wpływu na frekwencję. Sobota jest dniem, który wielu mieszkańców wsi poświęca na prace w gospodarstwie i w domu. Dużo lepszym dniem wolnym na otwarcie biblioteki jest w przypadku takich placówek niedziela. (str. 88)	Rekomenduje się, by dniem wolnym, w którym otwierana jest placówka, mogła być zarówno sobota, jak i niedziela.	Uwzględnienie niedziel w opisie warunku dostępu do wsparcia w ramach K.I. 1.1, dotyczącym obowiązku otwarcia bibliotek dla czytelników przez co najmniej połowę sobót w roku na minimum 4 godziny. Uwzględnienie niedziel w opisie kryterium premiującego projekty w Priorytecie 2, które zakładają, że przez kolejne 10 lat kalendarzowych po zakończeniu zadania biblioteka główna lub filia objęta projektem będzie otwarta co najmniej w połowę sobót w roku przez minimum 4 godziny.	MKiDN BN IK	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwość wdrożenia rekomendacji zostanie dokładnie przeanalizowana podczas prac nad kolejną edycją Programu.

L.p.	Wniosek z raportu	Rekomendacja	Sposób wdrożenia	Adresat rekomendacji	Termin wdrożenia	Status rekomendacji
3	Czytelnictwo seniorów Możliwość korzystania z książek w formie cyfrowej, w tym e-booków i audiobooków, odpowiada na zróżnicowane potrzeby seniorów. Szczególnie dla osób aktywnych fizycznie audiobooki stanowią atrakcyjną opcję, pozwalającą na słuchanie literatury podczas spacerów czy codziennych aktywności. Występuje rosnąca potrzeba edukacji cyfrowej seniorów, aby pomóc im w korzystaniu z nowych mediów. Wzrost kompetencji cyfrowych mógłby przyczynić się do zwiększenia ich zaangażowania w korzystanie z e-booków i audiobooków. Konieczne jest także dalsze rozszerzenie oferty bibliotek o książki cyfrowe, w szczególności w popularnych wśród seniorów gatunkach, takich jak biografie, literatura historyczna, czy poradniki zdrowotne. (str. 45)	Rekomenduje się promowanie w ramach K.I. 4.1 projektów zakładających prowadzenie działań promujących czytelnictwo wśród grup senioralnych, zarówno w formie tradycyjnej, jak i cyfrowej. Szczególny nacisk należy położyć na popularyzację korzystania z książek cyfrowych, w tym audiobooków oraz na organizację szkoleń i warsztatów, które zaznajomią seniorów z obsługą e-booków, audiobooków i platform umożliwiających zdalne wypożyczanie książek. Działania te powinny obejmować również naukę korzystania z cyfrowych odtwarzaczy, aby umożliwić jak najszerszy dostęp do treści literackich.	Przedstawienie w materiałach dla beneficjentów oraz podczas spotkań z beneficjentami proponowanych działań skierowanych do seniorów.	NCK	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwe jest organizowanie szkoleń dla seniorów w ramach 4.1 BLISKO, ale nie można premiować dodatkowymi punktami podczas naboru bibliotek deklarujących przeprowadzenie tego typu zajęć, ponieważ nie wszystkie biblioteki mają w swoich zasobach bibliotecznych e-booki i audiobooki.
4	Czytelnictwo seniorów Seniorzy to grupa zróżnicowana pod względem aktywności, zainteresowań oraz kompetencji cyfrowych. Zróżnicowane potrzeby seniorów, wynikające z różnego wieku, stanu zdrowia, poziomu wykształcenia oraz miejsca zamieszkania, wpływają na ich preferencje w zakresie korzystania z bibliotek. Najbardziej aktywni są seniorzy w wieku 60-70 lat, którzy częściej uczestniczą w wydarzeniach kulturalnych, natomiast osoby powyżej 70. roku życia wykazują mniejszą aktywność i preferują spokojniejsze formy uczestnictwa w kulturze, takie jak czytanie w domu lub korzystanie z audiobooków. (str. 46)	Rekomenduje się promowanie w ramach NPRCz projektów uwzględniających zróżnicowane potrzeby seniorów, ze względu na ich różny wiek, poziom aktywności, stan zdrowia oraz kompetencje cyfrowe. Celem takiej polityki byłoby zapewnienie każdej grupie seniorów odpowiedniego dostępu do zasobów i działań bibliotecznych, zarówno w formie tradycyjnej, jak i cyfrowej.	Uwzględnienie w kryteriach oceny projektów w K.I. 4.1 kryteriów punktujących włączanie do projektów działań dostosowanych do specyficznych potrzeb podgrup seniorów – aktywnych i mobilnych oraz mniej aktywnych i mniej mobilnych.	MKiDN NCK	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwość wdrożenia rekomendacji zostanie dokładnie przeanalizowana podczas prac nad kolejną edycją Programu.

L.p.	Wniosek z raportu	Rekomendacja	Sposób wdrożenia	Adresat rekomendacji	Termin wdrożenia	Status rekomendacji
5	Priorytet 1, Priorytet 3 Zarówno wśród beneficjentów K.I. 1.1, jak i Priorytetu 3 zauważalny jest problem braku jasności co do interpretacji definicji „nowości wydawniczych”. Niektórzy bibliotekarze błędnie sądzą, że są zobowiązani do zakupu wydań nie starszych niż 1–2 lata. Jak wynika z warsztatu rekomendacyjnego, takie przekonanie jest dość powszechne, co może wpływać na decyzje zakupowe bibliotekarzy i jest postrzegane jako ograniczenie w kształtowaniu księgozbioru. Zapis w dokumentach naborów, iż chodzi o publikacje, które są dostępne na rynku księgarskim, niezależnie, czy jest to pierwsze wydanie, czy wznowienie, nie jest wystarczająco zrozumiały. (str. 35, 123)	Rekomenduje się uzupełnienie zapisów regulaminu naboru w K.I. 1.1 oraz rozporządzenia w sprawie szczegółowych warunków, form i trybu realizacji Priorytetu 3 o informację, że nie ma znaczenia rok wydania publikacji.	Wprowadzenie do dokumentów zapisów, iż nowością wydawniczą są publikacje, które są dostępne na rynku księgarskim, niezależnie, czy jest to pierwsze wydanie, czy wznowienie – bez względu na rok wydania.	BN MEN	do 2025 r.	Przyjęta z zastrzeżeniem Definicja „nowości wydawniczych” nie będzie zawarta w regulaminie ani rozporządzeniu, tylko w komunikatach.
6	Priorytet 1 Warunkiem dostępu do wsparcia jest posiadanie przez bibliotekę przynajmniej jednego terminala cyfrowej wypożyczalni międzybibliotecznej Academica. Wśród beneficjentów istnieje przekonanie, że nie jest dopuszczalne wykorzystanie stanowiska komputerowego służącego do dostępu do systemu Academica w innych celach, gdyż terminal podczas korzystania z Academiki nie może być podłączony do internetu. Przez część bibliotek było to interpretowane jako całkowity brak możliwości korzystania z danego komputera. Beneficjenci wydają się nie mieć świadomości, że z oprogramowania Academica można korzystać na dwa sposoby, w tym jeden, który nie wyłącza stanowiska z innego użytkownika. (str. 121)	Rekomenduje się wznowienie adresowanych do beneficjentów szkoleń dotyczących sposobu korzystania z wypożyczalni międzybibliotecznych publikacji naukowych Academica oraz upowszechnianie informacji o możliwości użytkowania oprogramowania poprzez wykorzystanie terminalu SSD.	Wznowienie szkoleń dotyczących sposobu obsługi systemu Academica oraz upowszechnianie wiedzy o zasadach użytkowania oprogramowania poprzez pendrive, tj. terminal SSD, podczas szkoleń lub spotkań informacyjnych, a także umieszczenie tej informacji w widocznym miejscu na etapie składania wniosków przez beneficjentów.	BN	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwość wdrożenia rekomendacji zostanie dokładnie przeanalizowana podczas prac nad kolejną edycją Programu.

L.p.	Wniosek z raportu	Rekomendacja	Sposób wdrożenia	Adresat rekomendacji	Termin wdrożenia	Status rekomendacji
7	Priorytet 2 Środki otrzymane przez beneficjentów Priorytetu 2 okazywały się za niskie w stosunku do realiów rynkowych. Ze względu na rosnące koszty materiałów i usług (wpływ inflacji, pandemii, wojny w Ukrainie), wkład własny musiał być zwiększany, aby kontynuować realizację projektów. Zdarzały się przypadki wycofywania się beneficjentów z realizacji. W projektach pojawiały się też nieprzewidziane wydatki, takie jak konieczność wymiany instalacji, czy koszty związane z pracami w zabytkowych budynkach. (str. 65)	Rekomenduje się zwiększenie maksymalnej możliwej kwoty dofinansowania K.I. 2.1 Infrastruktura bibliotek w kolejnej edycji Programu.	Zwiększenie maksymalnej możliwej kwoty dofinansowania K.I. 2.1 Infrastruktura bibliotek.	MKiDN IK	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwość wdrożenia rekomendacji zostanie dokładnie przeanalizowana podczas prac nad kolejną edycją Programu.
8	Priorytet 2 Tradycyjne stanowiska komputerowe w bibliotekach tracą na popularności, szczególnie wśród młodzieży, która ma łatwiejszy dostęp do nowoczesnych urządzeń mobilnych i komputerów w domu. W odpowiedzi na zmieniające się potrzeby, biblioteki zauważają większe zainteresowanie przestrzeniami multimedialnymi, wyposażonymi w zaawansowany sprzęt gamingowy oraz technologie takie jak VR, przyciągające młodszych użytkowników. (str. 76)	Rekomenduje się zmodyfikowanie kryterium oceny projektu premiującego uruchomienie pracowni lub czytelni komputerowej i zaktualizowanie zapisów odpowiednio do zmieniającej się roli bibliotek oraz technologii.	Sformułowanie kryterium premiującego projekty przewidujące tworzenie przestrzeni multimedialnych, które mogłyby obejmować nie tylko tradycyjne stanowiska komputerowe, ale również technologie wirtualnej rzeczywistości, urządzenia multimedialne oraz interaktywne narzędzia wspierające rozwój umiejętności technologicznych i edukacyjnych.	IK	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwość modyfikacji kryterium oceny projektu zostanie dokładnie przeanalizowana podczas prac nad kolejną edycją Programu.
9	Priorytet 2 Negatywnie oceniana jest obecna architektura informacji na stronie Instytutu Książki, wymagająca od użytkownika scrollowania w celu dotarcia do aktualnych informacji. (str. 109)	Rekomenduje się poprawę funkcjonalności strony internetowej Operatora, na której zamieszczane są bieżące informacje związane z Priorytetem 2.	Przebudowa strony internetowej Instytutu Książki w taki sposób, aby najświeższe komunikaty pojawiały się zawsze jako pierwsze, a wcześniejsze informacje możliwe były do wyszukania poprzez adekwatne odnośniki (zmiana ta wymaga zaangażowania specjalistów z dziedziny UX/UI).	IK	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwość wdrożenia rekomendacji zostanie dokładnie przeanalizowana podczas prac nad kolejną edycją Programu.

L.p.	Wniosek z raportu	Rekomendacja	Sposób wdrożenia	Adresat rekomendacji	Termin wdrożenia	Status rekomendacji
10	Priorytet 2 Aplikowanie odbywa się za pomocą generatora wniosków dostępnego na stronie Operatora, ale jednocześnie wymagane jest dodatkowo złożenie wersji papierowej z kompletem podpisów, pieczęci i załączników, które w projektach inwestycyjnych są bardzo obszerne. (str. 114)	Rekomenduje się dalszą cyfryzację procesu aplikowania do Priorytetu 2.	Rezygnacja z wersji papierowej wniosku o dofinansowanie wraz z załącznikami na rzecz wersji podpisanej podpisem elektronicznym (z ewentualnym wyłączeniem dokumentów, które bezwzględnie należy przekazać w wersji papierowej, np. aktów notarialnych). Zobowiązanie bibliotek biorących udział w Programie do zakupu kwalifikowanego podpisu elektronicznego.	IK	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwość wdrożenia rekomendacji zostanie dokładnie przeanalizowana podczas prac nad kolejną edycją Programu.
11	Priorytet 2 W trakcie realizacji projektów, w szczególności tych zakładających prace adaptacyjne/ modernizacyjne/ przebudowę budynku zabytkowego, występowały nieprzewidziane sytuacje powodujące konieczność zmian zakresu rzeczowo-finansowego i wpływające w sposób istotny na podniesienie kosztów projektu. (str. 122)	Rekomenduje się wprowadzenie w ramach Priorytetu 2 dodatkowego wsparcia w charakterze szkoleń dotyczących prac związanych z przebudową/ modernizacją/ adaptacją budynków zabytkowych na potrzeby projektu.	Wprowadzenie szkoleń z udziałem konserwatora zabytków, dedykowanych beneficjentom Priorytetu 2 zainteresowanych wykorzystaniem budynku zabytkowego na cele projektu.	IK	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwość wdrożenia rekomendacji zostanie dokładnie przeanalizowana podczas prac nad kolejną edycją Programu.
12	Priorytet 3 Zakup wyposażenia w ramach Priorytetu 3 (K.I. 3.2) znacząco poprawił funkcjonowanie bibliotek szkolnych, umożliwiając ich modernizację oraz usprawnienie zarządzania wypożyczeniami. Jednakże w celu zwiększenia atrakcyjności bibliotek dla uczniów warto kłaść większy nacisk na estetykę i tworzenie przyjaznych stref relaksu, zachęcających dzieci i młodzież do częstszego korzystania z biblioteki jako miejsca nie tylko edukacji, ale także odpoczynku i integracji. (str. 75)	Rekomenduje się podkreślenie w rozporządzeniu regulującym wdrażanie Priorytetu 3 zapisów, że celem zakupów wyposażenia powinno być w szczególności stworzenie przyjaznej i przytulnej przestrzeni dla uczniów, np. tworzenie stref relaksu, gdzie uczniowie mogliby odpoczywać, czytać i integrować się w przyjaznej atmosferze.	Uzupełnienie treści rozporządzenia dotyczącego zakupu elementów wyposażenia wnętrza biblioteki, w szczególności regałów, pótek, biurek, szaf, foteli i elementów oświetlenia.	MEN	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwość wdrożenia rekomendacji zostanie dokładnie przeanalizowana podczas prac nad kolejną edycją Programu.

L.p.	Wniosek z raportu	Rekomendacja	Sposób wdrożenia	Adresat rekomendacji	Termin wdrożenia	Status rekomendacji
13	Priorytet 3 Zgodnie z warunkami wsparcia, szkoły uczestniczące w Programie mają obowiązek uwzględnienia w planowanych zakupach książek potrzeb uczniów z niepełnosprawnościami. Placówki realizowały te założenia szerzej – zakupy były dostosowywane do potrzeb uczniów ze szczególnymi potrzebami edukacyjnymi, a nie jedynie z niepełnosprawnościami (np. uczniów z trudnościami w czytaniu czy z zaburzeniami emocjonalnymi). Jak wynika z wypowiedzi przedstawicieli placówek oświatowych, takich dzieci jest coraz więcej. (str. 92)	Rekomenduje się, aby zapisy rozporządzenia dla Priorytetu 3 nie ograniczały się jedynie do uwzględniania potrzeb uczniów z niepełnosprawnościami, lecz obejmowały także potrzeby uczniów ze specjalnymi potrzebami, np. z trudnościami w uczeniu się, dysleksją, autyzmem, czy zaburzeniami emocjonalnymi.	Zmiana zapisów rozporządzenia dotyczących obowiązku uwzględnienia przez szkoły, które uzyskały wsparcie finansowe, w planowanych zakupach książek potrzeb uczniów z niepełnosprawnościami, na zapis zobowiązujący beneficjentów do uwzględnienia potrzeb uczniów ze szczególnymi potrzebami edukacyjnymi.	MEN	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwość wdrożenia rekomendacji zostanie dokładnie przeanalizowana podczas prac nad kolejną edycją Programu.
14	Priorytet 4 Biblioteki pozytywnie oceniły dofinansowanie w ramach K.I. 4.1 BLISKO, jednakże inflacja i wzrost kosztów bieżących sprawiły, że przyznane środki okazały się niewystarczające. Z drugiej strony znalazły się również biblioteki mające trudności z wykorzystaniem wszystkich środków z powodu ograniczonych zasobów ludzkich, a część beneficjentów rezygnowała ze wsparcia ze względu na niemożność zagospodarowania minimalnej kwoty. (str. 67)	Rekomenduje się zwiększenie maksymalnej kwoty możliwego dofinansowania w projekcie w K.I. 4.1 BLISKO i jednocześnie obniżenie kwoty minimalnej.	Zmiana regulaminu konkursu w ramach Kierunku Interwencji 4.1. BLISKO.	NCK	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwość wdrożenia rekomendacji zostanie dokładnie przeanalizowana podczas prac nad kolejną edycją Programu.

L.p.	Wniosek z raportu	Rekomendacja	Sposób wdrożenia	Adresat rekomendacji	Termin wdrożenia	Status rekomendacji
15	Priorytet 4 Beneficjenci pozytywnie oceniają zapis w regulaminie zobowiązujący organizatora do niezmnieszania dotacji podmiotowej dla biblioteki przez okres 3 lat po zakończeniu zadania. Zabezpieczenie to zapewnia beneficjentom stabilność finansową, umożliwiając im realizację zarówno podstawowych, jak i dodatkowych działań. W ramach realizacji badania spotkano się z sytuacją, w której lokalne władze próbowały zmniejszyć budżet biblioteki w związku z otrzymaniem przez nią środków z Priorytetu 4. Zapis regulaminowy skutecznie temu przeciwdziałał, chroniąc budżet biblioteki. Jednocześnie zapisy te nie stanowią bariery w aplikowaniu do K.I. 4.1 – zainteresowanie wsparciem jest w każdym naborze bardzo duże. (str. 68)	Rekomenduje się wydłużenie okresu niezmnieszania dotacji podmiotowej dla beneficjenta z trzech do pięciu lat w K.I. 4.1.	Zmiana zapisów w Programie oraz regulaminie K.I. 4.1.	NCK	Kolejna edycja NPRCz	Przyjęta z zastrzeżeniem Możliwość wdrożenia rekomendacji zostanie dokładnie przeanalizowana podczas prac nad kolejną edycją Programu.

7 ZAŁĄCZNIKI

7.1 Wykaz analizowanych źródeł

Dokumenty programowe i strategiczne

Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021–2025

Regulamin konkursu w ramach Kierunku Interwencji 1.1

Regulamin konkursu w ramach Kierunku Interwencji 4.1. BLISKO

Regulamin konkursu w ramach Kierunku interwencji 2.1. Infrastruktura bibliotek 2021-2025, Priorytet 2

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 września 2021 r. w sprawie szczegółowych warunków, form i trybu realizacji Priorytetu 3 „Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0. na lata 2021-2025”

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) do 2030, 2020

Publikacje, raporty, artykuły

Biblioteka Narodowa, Stan czytelnictwa w Polsce, Raporty z badania na ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie osób w wieku 15 i więcej lat, z lat 1992-2023, realizowane do 2015 w cyklu dwuletnim, a następnie co roku

Biblioteka Narodowa, artykuł: Wzrost czytelnictwa nastoletnich dziewcząt, 2018, <https://www.bn.org.pl/aktualnosci/3489-wzrost-czytelnictwa-nastoletnich-dziewczat.html>

Biblioteki publiczne w 2023 roku, Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/biblioteki-publiczne-w-2023-roku,14,8.html>

Bielawska. S., Wampiry, demony, upadłe anioły... Analiza rynku książki dla młodzieży (2010–2017) – wybrane aspekty, Uniwersytet Łódzki, 2019

Chin E. L., Ellis. M., Paculdar. A. A., Zhong Hao. Wan., Building a Successful Reading Culture through the School Library: A Case Study of a Singapore Secondary School, National Institute of Education – Singapore, Coomonwealth Secondary School – Singapore, 2017

Czacharowska S., Czytanie – tradycja a współczesność, [w:] Czytelnictwo – nowa jakość, red. W. Bukowczan, B. Janik, Kraków 2017

Czytelnictwo wśród osób starszych, Raport z badania na zlecenie NCK, Opinia24

Dawidowicz-Chymkowska O., Michalak D., Stan czytelnictwa w Polsce w 2012 roku: transmisja kultury pisma, 2015

Deskur M., Fundacja Powszechnego Czytania <https://fpc.org.pl/>; dokument udostępniony przez autorkę

Dukaj J., Po piśmie, 2018

Ewaluacja systemu wdrażania, obciążeń oraz barier po stronie Operatorów oraz beneficjentów Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021-2025, Evalu, 2022

Felińska R., Górniak T., Miejsce biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego w życiu osób starszych, 2015

Felińska R., Górniak T., Seniorzy w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, 2015

Gasowska L., Fan Fiction. Nowe formy opowieści, 2015

Garwol K., Bieś K., Seniorzy w świecie mediów XXI wieku, 2022

Hart B., Risley T., Meaningful Differences in the Everyday Experience of Young American Children, 1995

Horton J., Senior Citizens in the Twenty-First-Century Public Library, 2019

Januszewska M., Charakterystyka modeli zachowań konsumpcyjnych seniorów na rynku kultury, 2018

Konieczna E., Senior w kulturze – kultura dla seniora. O kulturowym wzbogacaniu człowieka starszego, 2016

Korepta E., Seniorzy w bibliotece, 2019

Koryś I., Dawidowicz-Chymkowska O., Społeczny zasięg książki w Polsce w 2010 roku: bilans dwudziestolecia, 2012

Kraszewska M., A jednak czytają! Uczestnictwo w fandomie a czytelnictwo, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia de Cultura 15(2) 2023

Laskowska J., Biblioteka jako miejsce aktywizujące seniorów – rozmowa z kierownikiem Biblioteki Babie Lato Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Josepha Conrada Korzeniowskiego w Gdańsku Katarzyną Dettlaff-Lubiejewską, 2024

Lisowska-Magdziarz M., Fandom dla początkujących, 2017

Majewska M., Czytanie jako praktyka społeczna. Rozmowa z Romanem Chymkowskim, Krytyka Polityczna, 2015, <https://krytykapolityczna.pl/kultura/czytaj-dalej/badanie-czytelnictwa-roman-chymkowski-wywiad/>

Manifest bibliotek publicznych IFLA/UNESCO, [w:] Działalność bibliotek publicznych. Wytyczne IFLA/UNESCO, Warszawa 2002

Ogurek A., System bibliotek publicznych a regres czytelnictwa w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej, Bibliotekarz Podlaski 1/2022

Osiecka-Chojnacka J., Czytelnictwo i działania na rzecz jego upowszechniania w Polsce – rola bibliotek publicznych, 2016

Pierzchała M., Koniewski M., Ewaluacja mid-term wraz z diagnozą sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej dla projektu kolejnej edycji Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0, 2023

Prognoza ludności na lata 2023-2060, Analizy statystyczne, GUS, Warszawa, 2023

Szczygłowska L., Rozwój rynku czytników książek elektronicznych, w: Czytelnictwo w dobie informacji cyfrowej. Rozwój, bariery, technologie; Praca zbiorowa pod redakcją Mai Wojciechowskiej, Warszawa 2015

Wojciechowski J., Bibliotekarstwo. Kontynuacje i zmiany. Kraków: Wydawnictwo UJ 2001

Zasacka Z., Chymkowski R., Stan czytelnictwa książek w Polsce w 2022 roku; również: Stan czytelnictwa książek w 2023 roku oraz Stan czytelnictwa książek w 2021 roku

Zasacka. Z., Czytelnictwo młodzieży szkolnej, Rocznik Biblioteki Narodowej, 2017

Zasacka Z., Socjalizacja do czytania – edukacja szkolna i kręgi rówieśnicze, Rocznik Biblioteki Narodowej, 2018

Ziętał K. (red.), Archiwistyka społeczna, Ośrodek KARTA, Warszawa 2012

Żuk. K. Czytelnictwo uczniów szkół podstawowych, Wyniki badań przeprowadzonych wśród uczniów klas szóstych, Uniwersytet Śląski w Katowicach, 2019

Strony internetowe

BLISKO 2024-2025, Wykaz wniosków rozpatrzonych negatywnie: <https://nprcz.pl/wp-content/uploads/2024/03/BLISKO-2024-2025-Wnioski-Rozpatrzone-Negatywnie.pdf>

Informacje na temat Priorytetu 1 na stronie Biblioteki Narodowej: <https://www.bn.org.pl/dla-bibliotekarzy/narodowy-program-rozwoju-czytelnictwa-2.0>

Informacje na temat Priorytetu 2 na stronie Instytutu Książki: <https://instytutksiazki.pl/biblioteki,5,infrastruktura-bibliotek-2021%E2%80%932025,82.html>

Informacje na temat Priorytetu 3 na stronie Ministerstwa Edukacji Narodowej: <https://www.gov.pl/web/edukacja/informacje-dla-beneficjentow-nprcz-20-priorytet-3>

Informacje na temat Priorytetu 4 na stronie Narodowego Centrum Kultury: <https://www.nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje/nprcz20/blisko/o-konkursie>

Strona internetowa Narodowego Programu Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021–2025 www.nprcz.pl

Strona internetowa systemu wypożyczalni Academica https://www.academica.edu.pl/about/new_quality

Zakres wsparcia szkoleniowego udzielanego beneficjentom BLISKO, Instrumentu wykonawczego NPRCz 2.0., realizowanego przez NCK w 2024 roku https://nprcz.pl/wp-content/uploads/2024/01/Zakres-wsparcia-szkoleniowego-dla-beneficjentow-BLISKO_2024.pdf

7.2 Opis wykorzystanych narzędzi z obszaru sztucznej inteligencji

W ramach przeprowadzonego badania zrealizowano pogłębioną analizę literatury krajowej i zagranicznej z wykorzystaniem zaawansowanych narzędzi sztucznej inteligencji (AI). Celem badania było dokonanie wstępnej selekcji dostępnych publikacji oraz ekstrakcja i synteza danych spełniających określone kryteria badawcze. Wszystkie procesy związane z wyszukiwaniem, przetwarzaniem oraz analizą danych odbywały się w oparciu o wybrane narzędzia AI.

Narzędzia wykorzystane w analizie

W celu efektywnego przeprowadzenia badania wykorzystano następujące narzędzia AI:

1. ResearchRabbit

- **Nazwa narzędzia:** ResearchRabbit (wersja: najnowsza na dzień 30.09.2024)
- **Producent:** ResearchRabbit, Inc.
- **Data użycia:** 1.09 – 14.10.2024
- **Zastosowanie:** Narzędzie to zostało wykorzystane do przeszukiwania zasobów literaturowych dostępnych online, selekcji publikacji na podstawie tytułu i streszczenia oraz generowania rekomendacji literatury pokrewnej. ResearchRabbit pozwolił na szybkie przeglądanie i ocenę, czy dany materiał spełniał warunki włączenia do dalszej analizy.

2. SciSpace

- **Nazwa narzędzia:** SciSpace (wersja: najnowsza na dzień 30.09.2024)
- **Producent:** SciSpace Technologies
- **Data użycia:** 1.09 – 14.10.2024
- **Zastosowanie:** SciSpace wspomagał proces czytania i analizowania publikacji, a także generował szczegółowe podsumowania poszczególnych artykułów. Dzięki funkcji wyjaśniania pojęć i generowania konspektów, narzędzie to pomogło w identyfikacji kluczowych zagadnień i weryfikacji wartości merytorycznej publikacji.

3. Microsoft Copilot

- **Nazwa narzędzia:** Microsoft Copilot (wersja: najnowsza na dzień 30.09.2024)
- **Producent:** Microsoft Corporation
- **Data użycia:** 1.09 – 14.10.2024
- **Zastosowanie:** Microsoft Copilot był wykorzystywany głównie w procesie przetwarzania już posiadanych dokumentów. Narzędzie to pomagało w tworzeniu podsumowań dokumentów, automatycznym generowaniu cytowań oraz optymalizacji formatowania zgodnie z wymogami danego wydawcy. Wspierało również analizę kontekstu pojęć i relacji między nimi.

4. ChatGPT

- **Nazwa narzędzia:** ChatGPT (wersja: GPT-4, najnowsza na dzień 30.09.2024)

- **Producent:** OpenAI
- **Data użycia:** 1.09 – 14.10.2024
- **Zastosowanie:** ChatGPT wspierał badaczy w procesie syntezy informacji oraz w przygotowywaniu streszczeń i podsumowań publikacji. Narzędzie to było kluczowe w finalnej syntezie danych.

5. Semantic Scholar

- **Nazwa narzędzia:** Semantic Scholar (wersja: najnowsza na dzień 30.09.2024)
- **Producent:** Allen Institute for AI
- **Data użycia:** 1.09 – 14.10.2024
- **Zastosowanie:** Semantic Scholar został wykorzystany jako narzędzie do wyszukiwania i analizy publikacji naukowych. Narzędzie umożliwiło również generowanie podsumowań wybranych artykułów.

Proces selekcji i analizy literatury

Wstępna selekcja publikacji została przeprowadzona na podstawie tytułu oraz streszczenia. W tym procesie kluczową rolę odegrały narzędzia ResearchRabbit oraz Semantic Scholar, które umożliwiły szybkie przeszukiwanie literatury i rekomendowanie podobnych materiałów. Publikacje spełniające kryteria włączenia do analizy zostały poddane bardziej szczegółowej analizie przy użyciu SciSpace, Microsoft Copilot oraz ChatGPT, które automatycznie wygenerowały podsumowania i konspekty.

Zastosowanie treści wygenerowanych przez AI

Wygenerowane przez narzędzia AI treści, takie jak podsumowania, konspekty i streszczenia, zostały częściowo wykorzystane w finalnym raporcie końcowym. Każdy etap pracy z treściami generowanymi przez AI został szczegółowo zweryfikowany przez zespół badawczy, co gwarantuje ich zgodność z merytorycznymi wymogami badania. Informacje pochodzące z zewnętrznych opracowań opatrzone źródłami.

Odpowiedzialność za integralność treści

Wykonawca bierze pełną odpowiedzialność za integralność wygenerowanej treści, która została wykorzystana w końcowym raporcie. Narzędzia AI zostały użyte jako wsparcie procesu analizy literatury, jednak ostateczna interpretacja danych i ich prezentacja zostały dokonane przez zespół badawczy.

7.3 Narzędzia badawcze

W oddzielnym dokumencie

7.4 Prezentacja

W oddzielnym dokumencie

SPIS TABEL I WYKRESÓW

Tabela 1.	Źródło pochodzenia czytanych książek wg badań BN z 2023 roku	34
Tabela 2.	Tabela wniosków i rekomendacji	130
Wykres 1.	Czytelnictwo książek w latach 2019-2023. Odsetek osób, które zadeklarowały przeczytanie co najmniej jednej książki w ostatnim roku	26
Wykres 2.	Wydatki budżetów jednostek samorządu terytorialnego na biblioteki w ramach ogólnych wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego	64

Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa 2.0